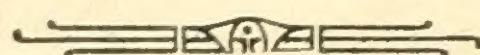

הדת והתחיה הלאומית

פרקי־היסטוריא קצרים.

מאת יצחק ניסנבוים.

עם תמונותיהם של גדולי הרבנים, „חובבי ציון" וציוניים;
ותמונות מושבות עבריות בארץ ישראל.

הוצאת הסתדרות „מזרחי" בפולין.

ורשה—תר"פ.
דפוס האחים לווין־עפשטיין
פאַביא 8.

מסודר בבית הדפוס של מ. צדרבוים בפיטרקוב.

תוכן ענינים:

Drukarnia Lewin-Epstein Pawia 38.

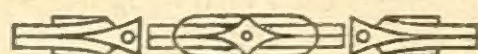
דברים אחדים.

עומדים אנו בשעה זו בחתימת תקופה ובפתיחת תקופה בהיסטוריא הישראלית. נחתמת התקופה של ה ה ת ע ו ר ר ו ת הלאומית העברית וההתישבות העברית בארץ ישראל, ונפתחת התקופה של ת ח י ת האומה העברית ותחית הארץ העברית. שנותיה של תקופה נ ח ת מ ת זו הן שנות המאה השביעית לאלף הששי למספרנו. ב ש מ ו נ י ם שנה אלה נולד ונתבגר הרעיון הלאומי בישראל, ונוצר ונתפתח הישוב החקלאי העברי בארץ ישראל. ושתי יצירות אלה של התקופה הנחתמת הן הן, שסללו את הדרכים והניחו את היסודות לתקופה הנפתחת, תקופת התחיה של העם והארץ. והנני חושב לנכון לפרסם פרקי-היסטוריא קצרים על השתתפותם של הרבנים והחרדים בעבודת התקופה הנחתמת, ראשית: כדי שלא יגרע חלק השתתפותם והשפעתם גם בעבודת התקופה הנפתחת, ושנית: כדי שידעו עולי־הימים שבקרבנו: למי הם חייבים קרבן תודה על כל מה שכבר מצאו מוכן ומזומן לפניהם...

פרקי־היסטוריא אלה גם יעידו עדות ברורה ונאמנה על כחה של הדת העברית ותפקידה הגדול בתחיה הלאומית ובהתישבות הארצישראלית, וידעו כל הבונים, שיגשו עתה לבנין אומתם וארצם, לכבד את הכח הזה ולשמור על תפקידו גם בתקומת האומה וביצירת המדינה העברית..

* *
*

רובם של הפרקים הבאים בספר זה נדפסו בשבועון „המזרחי". אחדים מהם נדפסו בשבועון „הצפירה", אולם רבים מהם נערכו מחדש בתקונים והוספות. גם פרק חדש נוסף על פעולות „המרכז הרוחני", זה ה„מזרחי", בביאליסטוק בעת המעבר מתקופת „חבת ציון" לתקופת „הציונות המדינית". וכדי להוציא דבר יותר שלם צרפתי מבוא מיוחד על הדת והתחיה הלאומית עד התקופה, שהספר הזה מתחיל בה, והוספתי דברי־חתימה על התקופה האחרונה, תקופת „הציונות המדינית", אשר, עם ר א ש י ת ה הספר הזה מסיים.

מ ב ו א.

הדת הישראלית מעמידה במרכז עולמה את אלהי ישראל, תורת ישראל, עם ישראל וארץ ישראל. יהדות זו אנו למדים מתוך כתבי־הקודש ודברי סופרים וחכמים בספרות התלמודית והמדרשית, והיא מצאה את בטויה ה ש ל ם בשפת נשמתה המקורית, בשפה העברית. שלשת הדברים הראשונים נשתמרו בתכנם גם אחרי גלות ישראל מעל אדמתו. אבל הדבר האחרון, הארץ, לבש כבר בחזיונות הנביאים, שחזו בעיני רוחם את הגלות העתידה לבוא, צורה של ת ק ו ה לעתיד, תקות גאולה ושיבת ציון; ובבוא הגלות,— נעשתה צורה זו גם ל ת ו כ ן, לממלא מקומה של ה א ר ץ ביהדות ההיסטורית. אז גם גברו בקרב יהדות זו ה ג ע ג ו ע י ם על ארץ ישראל, ורבו בה המאמרים הנלהבים על גאולת העם וישוב הארץ. וכאשר החלה היהדות לדבר גם בשפות אחרות: ארמית, יונית, סורסית ואח״כ ערבית, החלו להשמע גם צלילי געגועים על ה ש פ ה ה ע ב ר י ת, ובאו דברים נלהבים בשבחה; דברים, שמתחלה, בעת שהיהדות דברה רק בשפתה היא, העברית, לא היה כל צורך בהם...

אולם לאט לאט אכלה הגלות לא רק את היהודים, שנתנה ב פ י ה ם שפת אויביהם, אלא גם את היהדות, שהזניחה מ פ י ה גם את געגועיה ה ח י י ם על ארץ ה ב נ י ם, וגם את דברי־חבתה על שפת האבות... תחת היהדות ההיסטורית ה ש ל מ ה קמה לנו יהדות דתית תמימה, שאין לה בעולמה אלא אלהי ישראל ותורתו בעולם התחתון, או יהדות דתית ש כ ל י ת, המרחפת גם בספירות העליונות, ומחבקת זרועות עולמות ומלאם... אולם גם היהדות האחרונה, שנמצאה תחת השפעות ז ר ו ת, לא שכחה את מציאותה של א ו מ ה ע ב ר י ת והאמינה ב נ צ ח י ו ת ה. ולא עוד אלא שמנצחיות ה א ו מ ה דנו על נ צ ח י ו ת ה ש ל ה ת ו ר ה. [ע׳ ב„אמונות ודעות״ לרבי סעדיה גאון]. מובן מאליו, שגם בעלי „היהדות השכלית״, שעמדו בשתי רגליהם בתוך היהדות ה ד ת י ת, דברו על ג א ו ל ת ישראל ושיבת ציון. וגם

קבעו את האמונה בתקוה זו לאחד מעיקרי דתנו [הרמב"ם], כי הלא על כן יהודים דתיים אמתים היו. אבל הבנתם את היהדות באופן דתי גרידא, ומה גם דתי שכלי, ראציונלי, שללה מתקות גאולה זו את כח החיים ואת כח השפעתה על החיים... אמנם גם צלילי היהדות ההיסטורית השלמה, גם בתכנה גם בצורתה, לא נשתתקו לגמרי באהלי יעקב. הם מצאו להם בטוי יפה וחזק בפיוטים השונים, ביחוד של הפייטנים הראשונים יוסי בן יוסי וינאי, המלאים זכרון העבר—הימים הטובים להאומה הישראלית בשבתה בארצה, זכר ההוה המר כלענה, והתקוה לעתיד עם תפלה ותחנונים לקרב קץ הגאולה, ונאמרו בשפה נמלצה ובלב בוער. אבל הקולות האלה נבלעו בתוך כתלי בית־הכנסת, ולא מצאו כל הד אף—בספרות הדתית, ביחוד בזו של משכילי היהדות.

הראשון, שעמד על תכונתה האמתית של הדת הישראלית והשיב אותה לתחיה שלמה, לתחיה לאומית, היה רבי יהודה הלוי. דבריו על הקשר בין—תורת ישראל, עם ישראל וארץ ישראל הם הם דבריה של היהדות ההיסטורית.

תמצית דבריו היא כך:

עם ישראל הוא עם סגולה מכל העמים. סגולתו היא הכשרתו לנבואה, וזו באה לו בירושה מיציר־האלהים, האדם הראשון. מתחלה היתה סגולה זו רק ביחידים: אדם, שת וכו' עד נח, וכן מנח עד אברהם, יצחק ויעקב, אולם „בני יעקב כולם סגולה היו... וזה היה תחלת חול הענין האלהי על קהל, אחרי אשר לא היה נמצא כי אם ביחידים". מפני סגולה זו בחר בהם השם לעם ולאומה מבין אומות העולם ונתן להם את התורה, זו התורה הנבואית. „ולא קרא משה לתורתו זולתי עמו ואנשי לשונו". אמנם בודאי „היה יותר טוב שיישר הכל, והיה זה יותר נכון וראוי בחכמה" לתת את התורה לכל בני העולם. אבל „הלא היה יותר טוב שיהיו כל החיים מדברים"... אולם כל דבר נמשך אחרי טבעו, המכריחו להיות מה שהוא מוכשר לו, ולא יותר. „הטבעים מזדמנים לקבול המעשה ההוא כפי ערכם מהחום והקור והלחות והיובש, ויהיה זה תמר וזה גפן, וזה סוס וזה ארי. והערכים ההם אין אנו יכולים לשער אותם.. ושעור הערכים שראויה להם הצורה האנושית איננו כי אם ליוצרה

יתברך. וכן האומה החיה הראויה לחול הענין האלהי בתוכה איננה כי אם לאלהים לבדו״... ואומה זו היא רק האומה העברית, ולכן ניתנה התורה רק לה, באשר התורה מתאימה אל „השיעור והערך״, שעושים עם זה לעם הנביאים, אם רק ישמור את כל פקודיה ומצוותיה עפ״י מסורת האבות. אמנם גם בן עם זר, שיקבל את תורתנו וידבק בה באמת ובתמים, „יהיה לו ולזרעו חלק גדול מן הקורבה אל האל יתברך״, אולם „עם כל זה לא נשתוה הגר הנכנס בתורתנו עם האזרח, כי האזרחים לבדם הם ראויים לנבואה, וזולתם תכלית ענינם שיקבלו מהם ושיהיו חכמים וחסידים, אך לא נביאים״... והנבואה מפרידה את בעליה „פרידה עצמית, כהפרד הצמח מן הדומם והפרד האדם מן הבהמה״, ואינה כפרידת החכמה, שהיא רק „פרידה מקרית ואינה מעלה על דרך אמת״. [ע׳ כוזרי מאמר א. סימן כ״ו—מ״ג, צ״ה, ק״ג וקט״ו. מאמר ג׳. כ״ג. ועוד בכ״מ.]

וסגולת הנבואה הזאת קשורה בקשר אמיץ לארץ ישראל. כבר זכה דוקא שם בן נח לסגולה זו, ולא אחיו יפת וחם, „מפני שהוא יורש האקלימים השוים, אשר אמצעיתם וחמדתם ארץ כנען אדמת הנבואה, ויצא יפת אל צפון וחם אל דרום״. ואברהם „הרחיק כל בניו מהארץ הזאת המסוגלת כדי שתהיה מיוחדת ליצחק, וסגולת יצחק־יעקב, ונדחה עשו אחיו מפני שזכה יעקב בארץ ההיא״... כבוד ה׳, ניצוץ אור אלהי, מועיל אצל עמו ובארצו״... „ואל יקשה בעיניך, שתתיחד ארץ בדבר מכל הארצות, ואתה רואה מקום שמצליח בו צמח מבלתי צמח [כלומר: דוקא צמח זה ולא אחר] ומוצא [מתכיות] מבלעדי מוצא, וחיה מבלעדי חיה, ומתיחדים יושביו בצורות ומדות מבלעדי זולתם, ובמצוע המזג תהיה שלמות הנפש וחסרונה״.

וארץ זו, המסוגלת לנבואה ע״י המזג שלה, אינה משרה את רוח נבואתה על כל עם היושב בתוכה, כי אם „על עם שהוא סגולה״, המוכשר עפ״י מזגו שלו לקבל רוח הנבואה. אמנם גם לעם זה אין הארץ נותנת חנם מתנתה זו, כי אם רק כאשר יש לה „עזר בזה עם המעשים והתורות התלויות בה, אשר הם כעבודה לכרם״, „אבל לא יתכן לסגולה הזאת, — לעם ישראל, — להגיע אל הענין האלהי בבלעדי המקום הזה״... „כל מי שנתנבא לא תנבא כי אם בארץ זו או בעבורה... כי סיני ופארן מגבול

ארץ כנען... כאשר הצליח אברהם והיה ראוי להדבק בענין האלהי, והיה לב הסגולה ההיא, הועתק אל המקום, אשר בו תגמר השלמתו, כאשר ימצא עובד האדמה אילן שפריו טיב במדבר ומעתיקו אל אדמה נעבדת... וכן שבה הנבואה בזרעו בארץ כנען"... [ע' מאמר א. צ"ה, ב. ח' — י"ד.]

אבל הנה הטא ישראל וגלה מארצו. האם אבדה לו סגולתו, סגולת הנבואה? האם כבר היה „ככל הגוים בית ישראל"? לא, ולא! „ישראל באומות היו כלב באברים, הוא רב חלים מכולם ורב בריאות מכולם". אמנם הננו עתה „עצמית מפוזרות כמו העצמות היבשות שראה יחזקאל, אך עם כל זה העצמות, אשר נשאר בהן טבע מטבעי החיים, וכבר היו כלים לראש וללב ורוח ונפש ושכל, טובים מהגופות המצוירים מאבן וסיד בראש ואזנים וכל האברים, ולא חלה בהם מעולם רוח חיה, ואי־אפשר שיחול בהם, אך המה צורות דומות לאדם ואינם אדם"... „והאומות עכו"ם, אשר חשבו להדמות לאומה החיה, לא יכלו להשיג אל יותר מן הדמיון הנראה"... וגם בגלות „יש לנו התחברות בענין האלהי בתורות, אשר שם ברית בינינו ובינו... ואין אנחנו במעלת המת. אך אנחנו במעלת החולה הנשחף, שנתיאשו מרפואתו כל הרופאים והוא מקוה רפואה מצד המופת ושנוי המנהג"... אבל אל יפיל לבנו! אם העמים מגנים איתנו „בדלות ומסכנות", הן „בהן היו מתפארים גדולי האומות האלה, כי אינם מתפארים אלא במו שאמר: מי שהכה על להייך הימני הכן לו השמאלי, ומי שלוקח טליתך תן לו חלוקך, והגיע היא וחבריו והחולכים אחריו מאות מן השנים מן הבוז והיסורים וההרג אל ענינים נפלאים וידועים, והם הם הפארים... אם כן ערבני מקירבת אלהים יותר קרוב ממה שאם היתה גדולה בעולם הזה"... ואם אמנם הריב „איננו מקבל מהדלות כנועה לאלהים, ואנחנו סובלים הגלות מבלי תולדה, ואילו היינו סובלים הדלות והגלות לשם האלהים כראוי, היינו לפאר הדור, שאנו מצפים עם המשיח, והיינו מקרבים עת הישועה העתידה שאנו מיחלים לה"... „אבל חשבתי בחשובים ממני, שהם היו יכולים להחלץ מן הבוז ועבדות מעל נפשותם במלה שיאמריה מבלי טורח, וישובו בני חורין ויתרים ידם על מעבידיהם, ואינם עושים זאת אלא בעבור שמירת תורתם, הלא די בקירבה הזאת להפגיע ולכפר עונות רבים"...

אולם באמת אם גם הרופאים מתיאשים מרפואתנו, הנה החולה בעצמו, עם ישראל, איננו צריך להתיאש. „אם ייאשנו שטננו באמרו: התחינה העצמית האלה, לגודל מה שנכחדנו מגיי ונשכח זכרנו—לא יהיה רחוק בעינינו איך נשוב לקדמותנו, אפילו אם לא ישאר ממנו אלא אחד... העיקר הוא, כי „דבורנו: השתחוו להר קדשו והמחזיר שכינתו לציון וזולת זה" לא יהיה כ„צפצוף הזרזיר והדומה לו, שאין אנחנו חושבים על מה שנאמר בזה". כבר בגלות בבל „היה מענין האלהי מזומן לחול כאשר בתחלה, אילו היו מסכימים כולם לשוב בנפש חפצה, אבל שבו מקצתם ונשארו רובם וגדוליהם בבבל, רוצים בגלות ובעבודה, שלא יפרדו ממשכנותיהם ועניניהם"... וגם אלה שהודו לשוב „הודו הודאה בלתי גמורה", ובמכשול הראשון, שפגשו על דרך בנין חומת עירם, כבר אמרו: „כשל כח הסבל", ועל כן „באו הענינים מקוצרים מפני קצורם, כי הענין האלהי איננו חל על האיש אלא כפי הזדמנותו לו, אם מעט מעט ואם הרבה הרבה. ואילו היו מזדמנים לקראת אלהי אבותינו בלב שלם ובנפש חפצה, היינו פוגעים ממנו, מה שפגעו אבותינו במצרים"... וגם עתה בגלות זו צריכים לדעת ולשים אל לב הדברים האלה:

„השכינה הנראית עין בעין היא אשר נעדרה... אך השכינה הנסתרת הרוחנית היא עם כל ישראל אזרחי ועם כל בעל דת אמתית, זך המעשים, טהור הלב ונפשו ברה לאלהי ישראל. וארץ כנען מיוחדת לאלהי ישראל, והמעשים לא ישלמו כי אם בה... והלב והנפש אינם טהורים וזכים, כי אם במקום שיודעים בו, שהוא מיוחד לאלהים". ואם אדם מכניס עצמו בסכנת דרכים כדי להרויח כסף, ואם אנשים „יסכנו בנפשם במלחמות בעבור שיזכרו בגבורה", עאכו"כ שיש להכניס עצמם „בסכנת־דרכים" כדי לעלות לארץ ישראל, אשר „קלה היא הסכנה הזאת מאשר יכנסו במלחמת הרשות כדי לקבל שכר על המלחמה"... „כי ירושלים אמנם תבנה כשיכספו בני ישראל לה תכלית הכוסף עד שיחוננו אבניה ועפרה". [ע' מאמר א. קי"ג—קט"ו. ב. כ"ד—כ"ו, כ"ט, ל"ד ול"ה. ג. י"א. ד. כ"ג. ה. כ"ג—כ"ז, ועוד בכ"מ].

וכשם שסגולת האומה העברית, הנבואה, קשורה בארץ ישראל, כן היא קשורה בשפה העברית. גורלה של שפה זו בגורל נושאיה

„נתדלדלה בדלותם וצרה במיעוטם, והיא בעצמה החשובה שבלשונות״...
ירבי יהודה הלוי הולך ומבאר את חשיבותה של השפה העברית, ביחיד בתור שפת הנבואה, [ע׳ מאמר ב. ס״ז—פ״א].

זוהי תמצית שיטתו של החוקר־המשורר הגדול הזה על היהדות ההיסטורית.

ורבי יהודה הלוי היה לא רק נאה דורש, כי אם גם נאה מקיים. היא לא הסתפק בזה שעורר כנורו לבכות ענותנו, ענות הגלות, ולשיר שירי גאולתנו, שירי ציון. כזאת עשו גם רבי שלמה אבן גבירול ואחרים לפניו, אבל הוא קם ועלה בעצמו לארץ ישראל; ובזה עורר תנועת עליה לארצנו. הרבה השפיעו על המשורר הציוני הזה מאורעות הזמן ההוא: מלחמת הנוצרים במחמדים וכבוש ארץ ישראל ע״י נוסעי הצלב, ובשנת תת״ץ קרא:

אמרו לבן הגר: אסוף יד גאוה
מבן גברתך אשר זעמת...

אבל עיקר תשוקתו לציון נבעה מתוך הבנתו את הדת הישראלית בתכונתה הלאומית, כמו שהוא מסיים בספרו הכוזרי, ואשר גם רבים משיריו הציוניים מלאים ממנה.

הבנה שלמה זו של היהדות ההיסטורית לא התפשטה בישראל גם אחרי רבי יהודה הלוי. הפלוסופיא מצד אחד והקבלה מצד שני דחקו את רגליה, אבל ניצוצות ממנה חדרו אל כל אהלי יעקב, והם הבעירו את אש האהבה לציון והרבו את העולים אליה. והיחס החי לארץ ישראל הוא הצעד הראשון על דרך התחיה הלאומית.

* *
*

ביחוד גדלה העליה לארץ ישראל בשנת ד. תתק״ע. רבני הקהלות בצרפת, ספרד ואנגליא באו בכתובים איש את רעהו בדבר עליה זו. לראשונה עלו בתור חלוצים ארבעה רבנים והם: רבי יונתן הכהן מלוניל, רבי שמואל ב״ר שמשון, רבי סעדיה ורבי טוביה. החלוצים האלה מצאו בירושלים את הרב רבי דוד ראש הגולה ממאסול, ובידו היה מאמר מאת הכליף אלנזיר לקרבהו כמו נגיד. בהשתדלותו של רבי דוד השיגו הרבנים החלוצים מאת מלך ירושלים, אלעדיל אחי הסולטן סלח־עדין, רשיון לקהל גדול מאחינו באירופה להאחז

בירושלים וביתר ערה"ק. הרבנים בקרו את כל ערי הארץ, ורבי שמואל ב"ר שמשון גם כתב בספר כל מה שראו עיניו והביא במספר את היהודים היושבים בערים. בשנה שאחריה, התקע"א, עלו כשלש מאות רבני הארצות הנזכרות לאר"י. בירושלים קבלם המלך אלעדיל בכבוד, וברשיונו בנו להם בתי־כנסיות ובתי־מדרשות. בין הרבנים העולים נמצא גם רבנו רבי שמשון בר' אברהם משאנץ, שהתיישב בעכו.

שיירה גדולה זו של הרבנים משכה אל הארץ גם יהודים סוחרים ועשירים רבים, שהרחיבו את המסחר והתעשיה בארץ ומצבם היה טוב מאד גם מצדו המדיני, עד כי בשנת ה. י"ז עלתה מחשבה על לב הרב רבי יחיאל מפאריז לעלות לירושלים ולהנהיג בה עבודת הקרבנות. ובשנה שאחריה שלח הרב הזה שליח מיוחד לארץ ישראל לקבץ בה נדבות בעד ישיבתו הגדולה בפאריז.

התנפלות המונגולים על ארץ ישראל, בשנת ה. כ', החריבה את כל הישוב העברי בירושלים, וגם שמה קץ להתפתחותו בכל הארץ. יהודים רבים הומתו ויתרם נתפזרו בערים וכפרים שונים. אולם כעבור שבע שנים עלה ירושלימה הרמב"ן, רבי משה בר' נחמן גירונדי, שהשיב את היהודים לעיר הקודש, ונחשב מני אז לאבי „הישוב הישן" בארץ ישראל.

גם הרמב"ן עמד בהבנת היהדות על הקשר החזק שבין עם ישראל ותורת ישראל וארץ ישראל, ובענין זה הוא הולך בדרכו של רבי יהודה הלוי. אך רבי יהודה הלוי מבאר קשר זה כמו באופן „טבעי", אופן „מדעי": יש מזג לעם העברי ויש מזג לארץ העברית, והבורא היודע את שעורי המזגים שבכל יסודות העולם, יודע כי שני המזגים האלה מתאימים זה לזה, ונתן ארץ זו לעם זה. אבל „המזגים" מתאימים רק אם בני ישראל לא יקלקלו אותם במעשיהם, ועל כן נתן להם את התורה, אשר בשמירתה ישמרו גם „שעורי" מזגו של העם, ואז יתאימו אל מזגה של הארץ וישב העם לבטח עליה. והרמב"ן מבאר קשר זה עפ"י אופן „סודי", מסתורי, עפ"י תורת הקבלה, שהיה שקוע בה, ואומר: „השם הנכבד ברא הכל ונתן על כל עם ועם בארצותם לגוייהם כוכב ומזל ידוע... אבל ארץ ישראל אמצעות הישוב היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל בהנחילו אותה לעמו, המיחד שמו, זרע אוהביו... והנה בחו"ל,

אעפ"י שהכל לשם הנכבד, אין טהרה בה שלמה, בעבור המשרתים המושלים עליה... והוא מאמרם: כל הדר בחו"ל דומה כמו שאין לו אלוה... ומן הענין הזה אמרו בספרי: אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ היו מצויינין במצוות, שכשתחזרו לא יהיו עליכם חדשים... כי עיקר כל המצוות ליושבים בארץ ה', ולפיכך אמרו: שקולה מצות ישיבת ארץ ישראל כנגד כל המצוות שבתורה"... אבל "הארץ, שהיא נחלת השם הנכבד, תקיא כל מטמא אותה ולא תסבול עובדי עבודת כוכבים ומגלים עריות"... [ע' בפירושו לסוף פרשת אחרי, ועוד בכ"מ].

מתוך הבנה זו של הקשר בין העם התורה והארץ חשב הרמב"ן את הישיבה בארץ ישראל למצות עשה גם בזמן הזה, "ולא לעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה". וכאשר היה מוכרח, עפ"י פקודת המלך, לעקור דירתו ממדינתו, לא חפץ כבר להתיישב באיזו ארץ אחרת ועלה לארץ ישראל. ובעלותו — קבע את ישיבתו בירושלים החרבה, יסד בה מחדש ישוב עברי, פתח בה ישיבה גדולה, ובמכתביו לבניו בחו"ל, הכתובים באש אהבה לארץ ישראל, חזק את הקשר בין הגולה והארץ, ורבו שוב העולים לארץ אבותיהם. אש אהבה זו אל ישוב הארץ, בוערת גם בהרבה מקומות של פרושו על התורה, והיא גם השפיעה עליו לראות את דרך הגאולה העתידה, כי "ראשיתה תהיה עפ"י רשיון המלכיות ויהיה קצת קבוץ גליות ואח"כ יוסיף השי"ת שנית ידו". [ע' פרושו על שיר השירים].

עלית יחידים במספר הגון לא פסקה בכל מאתים השנה אחרי הרמב"ן, ובהם היו מגדולי התורה, שהקדישו עצמם לחקירת הארץ, והמובחר שבהם היה הרב רבי אישתורי הפרחי בעל הספר "כפתור ופרח". בראשית המאה השלישית לאלף זה שלח רבי יצחק הצרפתי קול קורא אל קהלות היהודים באשכנז, מורביא והגר לעלות לארץ ישראל. "ועתה ישראל מה לך נרדם—הוא כותב—באו ורשו את הארץ אשר ה' נותן לכם"... ואם כי אז היתה קיימת גזירת האב ברומא לכל חובלי־האניות לבלי לתת ליהודים לנסוע לאר"י, בכ"ז נמצאו רבים מקרב יהודי אשכנז ואיטליא שעלו לאר"י, ובהם הרב רבי עובדיה מברטנורא, הרע"ב על משניות, שנתקבל לרב בירושלים והיה דורש את דרשותיו בשפה העברית. משנת רנ"ב והלאה, אחרי גרוש

ספרד ופורטוגל, נוסד באר"י הישוב הספרדי, ובעבור זמן לא רב נעשתה ארצנו למרכז „הקבלה", ובבחינה ידיעה גם למרכז ההלכה. בשנת תס"א עלתה ירושלימה השיירה של רבי יהודה חסיד. בשנת תקל"ז עלתה השיירה של תלמידי בעש"ט, ובראשה שלשה מתלמידי המגיד ממזריטש: רבי ישראל פאליצקר, רבי מנחם מנדיל מוויטבסק ורבי אברהם קאליסקר, והונח היסוד לישוב של ה„חסידים". ובשנת תקס"ד עלו תלמידי הגר"א, ובראשם רבי סעדיה, רבי מנחם מנדיל ורבי ישראל משקלוב, והונח היסוד לקהלת „הפרושים".

אין כל ספק בדבר, כי בכל ה„עליות" הללו, ביחוד עליות הקבוצות הרוחניות השונות, הגורם העיקרי שלהן היתה הדת הישראלית, אשר ארץ ישראל תופסת בה מקום בראש ותקות־הגאולה שופכת את געגועיה על רוח מחזקיה, אבל יהדות היסטורית זו, שדבריה בכתבי־הקודש ובתלמודים ובמדרשים ברור מללו, והיו מובנים לכל עדת ישראל, דברה הפעם ברמזי־חן ובסודות־מסתורין ודבריה נשארו רק קנין יחידים, יודעי־חן. ההמונים הגדולים — אבד להם הקשר בין עם ישראל, תורת ישראל וארץ ישראל; ובזה נפתח הפתח לתורה החדשה של „התבוללות בת דת משה", שעמדה להחריב את כל עולמנו העברי...

תורה חדשה זו מצאה בצאתה לאויר העולם, לפני מאה ושלשים שנה בערך, שדה־ישראל מוכשר לקליטתה, הוא שדה הבור שהשתרע על פני מחנה ישראל במערב אירופה... הבורות בתורת ישראל היתה שם רבה, והשאיפה לשווי זכיות אזרחיות היתה גדולה, ופרצה ההתבוללות כזרם מים כבירים. ה„מהפכות" החיצוניות ו„התהפוכות" הפנימיות כמו התאחדו יחד להפוך את אהלי יעקב. הקרדומות שהונפו בידים עיפות להרוס את חומת הגיטו מבחוץ פגשו בקרדומות שהונפו בידים זריזות, שהרסו חומה זו מבפנים. אז נראה, כי עוד מעט ואבד כל זכר לישראל סבא. העם העברי כבר הומת בהבל פיהם של „חכמי" ההתבוללות, ארץ ישראל כבר נמחקה מתוך תפלות ישראל בידי „רועי" הנשמות שלנו, נשארה רק „דת משה"—שגורה בפיהם של ה„מטיפים", ועידמעט וישכח גם שמה, וחסל! אבל פה באה תחית היהדות ההיסטורית והצילה את הכל.

בראש בעלי תחיה זו עומד התלמיד הרוחני של רבי יהודה הליי בבמה פנים, הוא רבי שמואל דוד לוצאטו. [שד"ל]. הוא עומד על כל מהותה של היהדות ההיסטורית, והקדיש את כל ימיו לתחיתה, ידבר, כמובן, בסגנון המתאים לדורו. תמצית דעיתיו, כפי שהן מבוארות בספריו ובמאמריו הרבים על היהדות *) הוא כך: „הריליגיון היתה לבני ישראל למורשה מאבותם אביהם יצחק ויעקב", אשר את מהותה אני רואים מתוך ספור קורותיהם בתורה. וכאשר „הגיע הזמן להביאם אל הארץ, אשר נשבע ה' לאבותם לתת להם, ראה ה' כי צריכים היו לתורות ולמשפטים וללימוד והדרכה ישרה, על כן נתן להם התורה הזאת, אשר שם משה לפני בני ישראל... „כל המצוות והחוקים, אשר נתן ה' לעמו, המכוון בהן: תקון המדות, הצלחת האומה וטיבת אנשיה, או שמירת הריליגיון בקרב העם, או שתי הכוונות האלה גם יחד". ועפ"י כוונות אלה הוא מבאר בספרו „יסודי התורה" את כל המצוות, ומטעים את אלה, שבאו להדריך אותנו „בדרך החמלה והחנינה", או המוסיפות אומץ „לאמונת ההשגחה וגמול שכר ועונש" ל ע מ י ם ו א ר צ ו ת ויחידים, או המשרישות את האמונה, כי עם ישראל הוא עם הנבחר וסגולה מכל העמים, ומחזקות את „אחדות האומה", ק ד ו ש ת ה והאהבה אליה.

„העיקר שהיודאיזם תלוי בו איני אלא אמונת תורה מן השמים", ולא האמונה „במינוטאיזמוס". „היודאיזמוס בלי אמונה בתורה מן השמים לא יוכל להתקיים. לפיכך כל הרוצה בקיום היודאיזמוס ו ב ק י ו ם ה א ו מ ה ה י ש ר א ל י ת צריך שישתדל בכל כחו להחיות בלבו ובלב בניו ובלב כל הנלוים אליו האמונה בתורה מן השמים... וישתדל להדריך בניו בתחלת ילדותם בלמוד לה"ק ושיהגו בתורה בכתבה ובלשונה קודם שישתקעו בלמוד שאר לשונות ושאר חכמות, וישגיח שלא יראו בביתם חליל שבת יי"ט ואכילת איסור". „ראוי לכל איש ישראל, שישים אל לבו, כי הכל תלוי בו, שיהיה שם ישראל

*) את מאמריו אלה אספתי וערכתי בכרך אחד בשם „מחקרי היהדות" בביבליותיקה „תבונה", שיצאה בעריכתי בהוצאת „הצפירה" בשנות תרע"ג–תרע"ד. וע' גם בשבועון „הצפירה" לשנת תרע"ט מאמרי „שד"ל על שלמות התורה ותכליתה", בגליונות לט ומ'.

עומד ומתקיים, או אבד ונשכח. יאמר: אהיה יהודי כדי שגם בני יהיה יהודי, וכמו שאבי הנחילני אמונה כן אנחיל גם אני את זרעי אמונה, ואם המסיתים יבלו לי והניחוני ערום ועריה מנחלת אבותי, אשגיח בכל כחי שלא יקרה כן גם לזרעי"... [ע' „מחקרי היהדות" בחלק „האמונה בתורת משה"].

במקום אחר הוא כותב: „ומתי, חכמי אשכנז היקרים, מתי יפקח ה' את עיניכם? ועד מו' לא תראו, כי בהיותכם נמשכים אחרי ההמון ומניחים ל נ א צ י א נ א ל ש ט א ל ץ שיכבה, וללשון אבותינו שתשכח מפי זרענו, ולאטיציזמוס שיתגבר בקרבנו בכל יום, וכל עוד שתניחו לאחיכם, שיציירו בדמיונם ציור השלמות כאלו אינו אלא ההשתוות לשכניהם והיות חשובים בעיניהם, ולא יגבה לבבכם בקנאת־ה' ובקנאת־האמת ובקנאת — אהבת־אחיכם ללמד להם, כי הטוב איננו הנראה לעינים, אבל הנרגש בחדרי־לב, ושאין הצלחת אומתנו תלויה באימנציפציון, אלא אהבת איש אחיו והתקשרנו בקשר האחוה כבני משפחה אחת זו היא הצלחתנו, וזו מתמעטת ואובדת בצל האימנציפציון; וכל עוד שתאמרו, כי „ארצות צרפת, בעלגיא, והאלאנדיא ארצות צבי הנה לבני ישראל"—בהכרח יתקיים בכם מאמר מלאכי (ב, ט.), ולבסוף יצטרכו כל חכמי ישראל להיות חוטבי עצים ושואבי מים"... [אגרות שד"ל ח"ה].

ושד"ל, שעמד על הקשר שבין „קיום היודאיזמוס" „וקיום האומה הישראלית", וידע את ערכו של „הגאון הלאומי", נאציאנאלשטאלץ, ושל השפה העברית, שם לבו, כמובן, גם לערכה של ארץ ישראל, אשר חבתו העצומה אליה מבצבצת בכמה וכמה משיריו היפים. [ע' „כנור נעים", שני חלקים, הוצאת „הצפירה"].

בשנת תר"י הוא כותב לחכם אחד בירושלים, כי נחוץ „להשתדל שיחזרו בני ישראל מעט מעט לאומנות אבותיהם, להתפרנס במעשי ידיהם, ובפרט בעבודת האדמה, אשר היתה צבי לכל הארצות. ואם יתעסקו בעבודתה, גם היא מעט מעט תוסיף תת כחה להם ותשוב להיות כימי קדם: ארץ זבת חלב ודבש". [שם, ה"ז], ובשנת תרי"ד הוא כותב: „היודאיזמוס צריך להנצל מלחץ אחרים. צריך לתת ליהודי הארץ הקדושה חבל אדמה ואמצעים הצריכים

לעבודה, להבטיחהו כי לו יהיה פרי יגיעו, כי הזרע שזרע ואסף, לא יגזלו ממנו הפחה והבידו, אינים, אז יעביר אדמתי כאשר עבד אותה בימי המקרא, המשנה והתלמוד... היודאיזמוס לא היה לו מעולם בתי־מקלט לנזירים ו"א כלבל מעולם בטלנים... ירושלים תשאר בהכרח עיר קדושה לכל העמים, עד שיהיה רצון מלפני ה׳, לכן לעת עתה אין לחשבה כמטרפולין. אבל אדמת פלשתינה הנותרת צריכה להיות נעבדת ונשמרת בידי יהודים, למען היותה פורחת בעצאצאי הטבע וחרושת המעשה ותשוב להיות כבימי קדם. העיקר הוא — שלא יהיו מעצורים מצד הממשלה בעד התפתחות חפשית של חריצות היהודים ועבודתם... גם צריך לכונן בכל עיר ישיבה, שבה ילמדו דעת חקי משה יהרבנים, אשר משם יצאו שופטים תמימים, שאליהם ינהרו, כבימי קדם, יהודים ונכרים, ואשר מהם תצא תורה אחת, צודקת, אמתית ונבונה"... אבל עצת נפתלים ונמהרים הוא „לנטע בין אחינו שבאסיא את השכלת אירופה, כלומר: איגואיזמוס, כפירה, מנהגים יפים וקלקול פנימי"... [ע׳ תרגום אגרותיו האיטלקיות ב„פרדס" ג.],

שד"ל לא רק הבין את היהדות ההיסטורית בכל היקפה: האלהים, העם, התורה, הארץ והשפה, אלא גם הרגיש אותה וחי בה. אילם כעבור שנים מועטות עמד חכם שני, שבהרבה דברים היה ההפך הגמור של שד"ל, עמד תלמידו של שפינוזה ואחד הסוציאליסטים הראשונים, וגם הוא הבין בהבנה זו של שד"ל את היהדות ההיסטורית, ביחוד בדבר העם, התורה, הארץ והשפה, ויצא להלחם את מלחמתה בכלי־נשק מודרניים. החכם הזה הוא משה העס. ותמצית דעותיו, שהביע בספרו „רומי וירושלים", שיצא לאור בשנת תרכ"ב, כך היא:

„היהדות היא ראשית כל לאום, אשר תולדות חייו, דמבלים דורות עולמים, תלכנה שלובי־זרוע עם תולדות התפתחות האנושיות.

„העם הנפלא הזה, העם העברי, שמר את משמרת לאומיותו בתוך משמרת דתו ויקשרן יחד בקשר אמיץ אל ארץ אבותיו, אשר לא תעבור ממנו לעם אחר".

„היהדות היא תורת חיים, המתחדשת מרוחה חדשים לבקרים היא

הכרה חיה ורעננה, אשר באהבת המשפחה תכה שרשיה, באהבת ארץ מולדת תעלה כפורחת ובחברת האדם, שהתקוממה לתחיה ברוח היום, תגמול פרי הלולים".

„היצירות החברותיות העתידית לצאת לאויר העולם מיוסדות על אדני דתנו הלאומית „ההומנית"...

היהודי הנאמן לדתו חוא ראשית כל—אוהב את עמו. הישראלי החדש (הפורש מאחיו) הוא לא רק ממרה עם אלהיו, כי־אם גם בוגד בעמו, בגזעו ומשפחתו. אם אמת הדבר, כי שווי הזכיות יוכל להניא את ישראל מאחרי לאומיותם, אז מוטב, שישארו רצוצי משפט ויביאו את זכיותיהם קרבן על מזבח אהבתם לעמם.

„הרגש הלאומי של היהודי איננו „ערפל" לאומי אחר בעל דו־פרצופים, שמחוץ היא עיטה מעיל אידיאלי, בעת אשר תוכו נחד. הוא רגש טבעי אמתי, רגש פשוט ומקורי, שאין צורך להוכיח את אמתתו בחקירות ודרישות, כמו שכל פלפול נפתל ועקש לא יזיזהו ממקומו"...

„בימים האחרונים החלו היהודים לבטל את לאומיותם מפני תאות הטמיעה והשחרור המקווה ממנה, והדבר הזה העבירם כל כך על דעתם, עד כי התברכו בלבבם, כי אפשר לה ליהדות שתתקיים גם בלי הרגש הלאומי, שהוא שורש נשמתה, ואינם חלים ומרגישים, כי חותרים הם התירה תחת עיקרה ויסודה"... „כל עוד בטח לב היהודי בתקומתו הלאומית, כי בוא תבוא אף אם תתמהמה, ובכה בטחונו זה הטה שכמו לסבול כל יד עמל ותלאה, כל צרה ומצוקה אשר מצאוהו, וחיי בושה וכלימה קבל באהבה וברצון — היה כבודו חדש עמו כל הימים. אז נשא את נפשו רק אל תעודתו האחת והיחידה: לתת לו ולשבטו שארית ופליטה בתבל ארצה עד עת בוא היום הגדול, יום נקם ושלם, אשר ישיב לעמו גמול על כל ענותו, יום אשר אוכליו יאשמו ובוזיו יקלו. אולם התקוה הזאת אבדה מיהודינו הנאורים והאמונה נכרתה מפיהם. כל עון אשמה בדויה, אשר ישימו עליהם אויביהם בנפש, יגע מיד אל כבודם וישפיל את ערכם האזרחי. מה הושיעם אפוא ההשתוות המדינית, מה תועיל להם כל משרה והתמנות, מה יתן ומה יוסיף להם אם יעלו לגדולה ויהיו לאפרכים וסוקליטים,

כל זמן שאי־אפשר להם למחוק את הכתם הדבוק בשם „יהודי", אשר כל ריק ופוחז, כל מפיח כזבים וכותב פלסתר, כל נער רום־אף יוכל להשתמש בו לרעתו, בדעתו מראש, כי אך יזכיר את שמו והיה לשמצה ולקלסה?"

„בארצות המבדילות בין הים והקדם, ברוסיה, פולין, אשכנז, אוסטריה וטורקיה, חיים רבבות אחינו אשר יומם ולילה לא יתנו דמי להם, רק ישפכו שיחם לפני אלקי אבותיהם, כי יחונן את ארצם יושיב בנים לגבולם. הם שמרו את משמרת לאומיותם, את רוח החיים שביהדות רב יותר מאשר עשו זאת אחינו המערביים, אשר בחפצם להחיות את כל העצמות שבגוף הדת לא שמו את לבם אל הנשמה אשר בקרבה, אל התקוה אשר בתחיתנו הלאומית, אשר היתה איתה ואשר חזקתה ואמצתה בכל סערות הזמן שהתחוללו עליה"...

„הקרום הקשה שהתעלם על היהדות האורטודוקסית לא מן החוץ רק מתוכו יפולח ע"י הכח הצומח ברוח החיים של הלאומיות יהדת ההיסטורית, הבוקע ועולה ומפציע לכאן ולכאן בדרך הטבע הפשוט. רק משרשי התחיה הלאומית יינק הרוח הישראלי את הלשד הדרוש לקיומו ומריח נביאי הקודש יפרח ויעל כיונק לפנינו".

„עלינו לעורר את הרוח הקדוש של מחוקקנו, נביאינו וחכמינו נגד הרציונליות המביאתה לידי מזמוז. עלינו לשוב ולהעמיק בדברי ימינו ולהעיר בלבות פרחי הדור את הרוח, שהוא כמעין המתגבר מאליו, אשר ממנו שאבו נביאינו וחכמינו בששון את מימי תורתם. אם גם אנחנו נשוב לשאוב ממעין לא אכזב זה, אז גם חכמי דורנו יתעטרו באותו הכביד אשר גלה מהם למן היום אשר נעשו זרים ליהדות. או אז יערה עלינו רוח ממרום, רוח קדוש וכביר כח, לפתח ולשדד את שדמת דתנו... והיה כאשר יבוא יום גאולתנו האחרונה ומצא איתנו כדאים ונכונים לקבל את מרבית הטובה אשר יעניק לנו".

„היהודי שאינו מאמין בתחית עמו הלאומית יוכל רק לבחור לאמונתו מ י ת ה יפה".

„היהדות בתכונתה הלאומית אינה מבדלת מתוכה את ההשכלה וההומניות. עוד יתרה תעשה למשכן אחריה כתנאים המסתעפים ממנה בהכרח. ואם אני מבכר את השורש הלאומי על הנצנים ההומניים, אין זאת רק מפני שבימינו אלה נהגו ללקט את פרחי הקולטורה בכדי

להתקשט בהם תחת לשמור על האדמה אשר בה נטעו. מחיק היהדות יצאו כל ההשקפות ההומניות של הזמן ההוה.

„רוח הקודש, זה הכח היוצר אשר ברא את חיי היהודים, נסתלק מישראל מיום החל להתבייש בלאומיותו, אבל הרוח הזה ישוב לשרות על עמנו כאשר יקיץ לחיים חדשים ויברא בריאות חדשות אשר כיום לא נודע שחרן״.

„העבודה אשר תהיה לנו בירושלים החדשה עדיין היא נשארת הלכה תלויה. רומי לא ביום אחד נבנתה וגם ירושלים דורשת זמן רב לשכלול בנינה. מה שעלינו לעשות כעת לתחית לאומיותנו הוא ראשית כל לחזק בנו את האמונה בתקומתנו המדינית ולעוררה מתרדמתה בכל מקום שהיא ישנה. אם יד המקרים המתרגשים לבוא לעולם מכנף ארץ הקדם תעמוד לנו לעשות התחלה טובה להקמת מדינת היהודים על תלה, אז הצעד הראשון אשר נצעד על הדרך הזה הוא ליסד מושבות בארץ אבותינו לאלפי משפחות אחינו אשר יבואו להאחז בה״.

„אם הלאומיות היהודית עוד לא מתה, אז לא יפול עליה פחד המעצורים ולא תחת מפני כל בהגיע עת לעשות לטובת תחיתה המדינית... רק במות כל הלבבות ובאפס כל התלהבות לאומית היינו מוכרחים להבטל מעבודה, אשר ככל עבודה היסטורית רבת הערך אי־אפשר לה בלי מלחמה ארוכה וכבדה...

„עוד יותר מן העמים המתענים תחת ידי לוחציהם בארץ מושבותם מוכרחת שה פזורה ישראל להקדים יציאתה לרשות עצמה לכל דבר אחר, וארץ מולדת משותפת לכל בניה הוא להם התנאי הראשון להשנת ארחות חיים מתוקנים במיטב עבודה המפרנסת את בעליה״...

„ידעתי, מאד ידעתי, כי גם היהודים ירגישו את הנחיצות של סדרי עבודה טובים ומתוקנים, שתכליתם לעשות את הטבע משועבד להם. ואולם גם זאת ידעתי, כי אין היהודים יכולים להזקק לעבודה כזו, כל זמן שהם מפוזרים ומטולטלים בגולה, אחרי שיחסר להם התנאי הראשי והוא: אדמת ארץ מולדת, ואחרי שאי־אפשר להם להתבולל בעמים, אשר הם יושבים בקרבם, מבלי להתחייב בנפש דתם הלאומית.

ובכן כל הטורח הזה, אשר יטרחו היהודים בשביל סדרי־עבודה מתוקנים אך עמל שוא הוא מפאת היותו גורם אמצעי להפרת הדת... היהדות אין לה תקומה בגולה וכל יגיעם של המתקנים מזה והאוהבים מזה אך להיתה יועילו וחפצם בידם לא יצליח.

„רכוש אדמת ארץ מולדת משותפת לכל, קביעת סדרים נכונים ומחוזקים בחוק ומשפט, אשר בצלם תשתכלל העבודה ותעלה כפורחת, התיסדות חברות שונות לעבודת אדמה, למסחר וחרושת המעשה עפ״י דת משה, כלומר, עפ״י חוקים חברותיים, הם הם אבני המוסדות, אשר עליהן תתנוסס לתלפיות חומת בת יהודה. הם הם הזיקים אשר יבעירו מחדש את אש האהבה לארץ, והם הם הנשמות אשר תחיינה את עצמות היהדות היבשות. שם על אדמת מכורתם יכירו כולם זה את זה, כי אנשים אחים הם, כעשיר, כדל, כעבד כאדוניו, כירא אלקים כאשר איננו ירא, בני הגבורים אנשי השם... בני אותו השבט שאין כמוהו בארץ עם בזוז ושסוי, נגוע ומעונה ימדוכא ביסורים, ובכ״ז לא כרע תחת סבל מכאוביו, וגם אחרי נפלו קם והתעודד, ואת דגל לאומיותו, זה ספר התורה, שבשבילו באתהו כל הרעה, הרים אל על ויקדשהו לעיני כל הגויים״.

ואחרי שהוא מעביר תחת שבט בקרתו את האורטודוקסים והמתבוללים גם יחד, הוא כותב: „היטבת לשאול: על איזו עדה או מפלגה דתית אפשר עתה להספח לאדם מישראל הוא ובני ביתו? כשאני לעצמי רק אחת אני יודע: את „כנסתנו״ בתבל ובארץ אשר לאשרנו עדיין היא קיימת, ועלינו לקוות, כי עוד עמוד תעמוד, עד אשר עבודת התחיתנו הלאומית תשלם עד גמירא. כשאני לעצמי, לו בעל אשה ובנים הייתי, אז למרות דעותי החפשיות הייתי אומר: הלואי שיהיה חלקי עם יהודים גמורים יראי אלקים ומדקדקי במצוות, ולא רק בהליכת חיי בשוק, כי אם גם בסתר אהלי הייתי זהיר לשמור ימי מועד ושבת כדת וכדין, בכדי להחיות בקרבי ובקרב בני משפחתי הבאים אחרי את זכרונות עמנו ומסורות אמונתנו הקדומות לפלטה גדולה...

„שכבת הקרח האורטודוקסית תמס כמו מים בחרבוני ניצוצי האהבה לארץ מולדת, המתחבאים מתחתיה, אשר יהפכו לאש פלדות וזרחה לנו שמש האביב, ומנוגה נגדה תחיינה עצמות האומה הצנומות ותפרחנה כגפן אדרת... באורטודוקסיא אין אנו יכולים

לנגוע לרעה מבלי אשר נסתבן בעצמנו להמית אתה יחד את עובר הלאומיות השרוי במעיה".

„החסידות היא בתחום היהדות עצמה, אשר נגע בה רוח הזמן מבלי אשר הרגישה בזה, גשר המעברה מן היהדות של ימי הבינים אל היהדות החדשה — או העתיקה — שעדיין היא עסוקה בהויתה והתפתחותה, אין חקר לתוצאות החסידות אם התנועה הלאומית תפרוש עליה כנפיה".

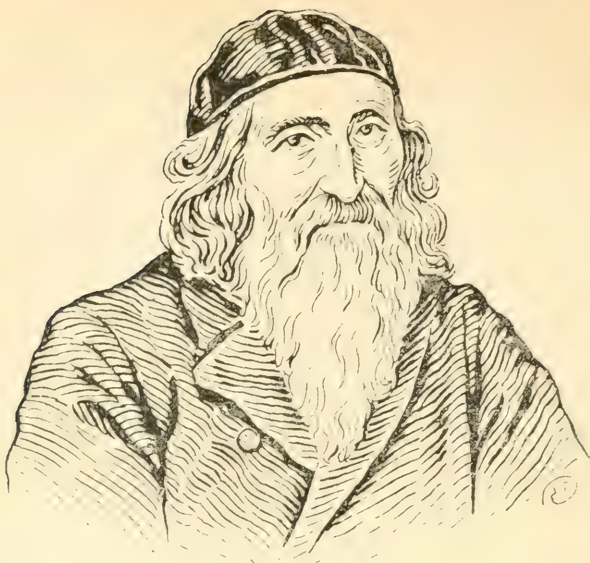

אלה הם באורים „מודרניים", הראוים לשעתם ולשעתנו, אל היהדות ההיסטורית, היהדות הלאומית.

ובזה נבוא אל נושאי־דגלה הדתיים של התחיה הלאומית במאת־השנים שאנו חיים בה.

א.

רבי צבי הירש קאלישר.

הראש והראשון להרבנים הציוניים במאה השביעית למספרנו היא הגאון רבי צבי קאלישר זצ״ל.

רבי צבי קאלישר נולד ביום הרביעי לחודש ניסן שנת תקנ״ה בעיר ליסא, אשר במדינת פוזנא. והיה חוטר מגזע מהר״ל מפראג ורבי מרדכי יפה בעל הלבושים. עוד בימי עלומיו למד תורה מפי הגאונים הידועים רבי יעקב מליסא ורבי עקיבא אייגר בפוזנא והצטיין בכשרונותיו ובשקידתו. לא ארכו הימים ולהרב רבי צבי קאלישר יצא שם גדול בין לומדי התורה, וקהלות רבות באשכנז חפצו לתת את משרת הרבנות על שכמו, אבל הוא מאן לעשות את תורתו קרדום לחפור בה ויבחר לשבת בעיר מולדת רעיתו, בטהורן, ולהתפרנס מבית־המסחר, שיסדה רעיתו ונהלה אותו. העדה העברית בטהורן

הכירה תיכף ביקרת ערכו של האברך, שקבע בה דירתו, ותמנה אותו עליה לרב, וברבנות זו שמש כל ימי חייו בלי כל קבלת פרס, רק קופסא „לישוב ארץ ישראל" עמדה על שלחנו וכל הרוצה נתן בה נדבתו.

את כל ימיו הקדיש הרצ"ק לתורה ותישיה, לצדק וחסד. הוא היה בעל לב טוב ונפש רחבה, אוהב הבריות ומקרבן לתורה, מקדים בשלום כל אדם וצנוע במעשיו, מעוז ומחסה לכל איש צר ומצוק; וביחיד השתדל להיטיב ולעזור לאחינו פליטי רוסיא ופולין, אשר גלי הזמן דחפום ארצה אשכנז וסרו אליו ראשונה, בשבתו על הספר ועל הספר, בימין צדקו עזרם ובעצתו נהלם, למען יוכלו לבוא למחוז חפצם.

בשנת תר"ג הדפיס הרצ"ק את ספרו הראשון „אבן בחן", באור על שו"ע חושן משפט סימן פ"ט, בתור דוגמא מספרו „מאזנים למשפט ומשנה אחרונה". אולם עד שעלה בידו להוציא את ספרו הגדול הזה, הכולל „באור רחב על כל דין ודין מני חוק ומשפט בדת תורתנו הקדושה, לברר וללבן דברי ראשונים ואחרונים לאמתה של תורה וגם פסקי דינים להלכה", עברו כשתים עשרה שנה, וגם אז, בשנת תרט"ו, יצאו רק שני חלקים ממנו; החלק השלישי נשאר אחרי מותו בכתב־יד. הספר „מאזנים למשפט ומשנה אחרונה" הקנה למחבר שם תהלה בין גדולי הרבנים מאשכנז ורבים מהם החלו לפנות אליו בשאלותיהם בעניני דת והלכה, והוא לא אחר להשיב לכל אחד כפי רוח בינתו ושקול דעתו. אבל הרצ"ק לא סגר עצמו בארבע אמות של הלכה. הוא שקד הרבה גם על המקרא ודקדוק השפה העברית, גם על ספרי הפילוסופים העברים מימי הבינים וגם על תורת הפילוסופיא החדשה בשפת עבר ושפת אשכנז. ובאותה שנה, שהדפיס את ספרו „אבן בחן" הנזכר, הדפיס גם את ספרו „אמונה ישרה", הכולל „מחקר עיוני בדרכי הפילוסופיא וחכמת מה שאחר הטבע, ונלוה אליו באורי מקראות קשים ומאמרי פליאה ובאור איוב ורוב קהלת". ספרו זה, האוצר בקרבו רעיונות נשגבים והכתוב בסגנון עברי קל, עשה לו שם חוקר גם בעיני חכמי ישראל החדשים, וד"ר יוליוס פירשט כתב על השיטה הפילוסופית־הדתית של הרצ"ק מאמר חשוב ב„אריענט" שלו והלל אותה מאד. חלק שני מספרו „אמונה ישרה" זה, הכולל „מחקר עיוני בטעם היצירה ובידיעה והבחירה ותורה מן השמים בכתב ובעל פה במופתים ברורים:

וקצת טעמי מצוות, ונגלוה להם הבנת מאמרים סתימים ומקראות קשים", הוציא המחבר לאור רק בשנת תרל"ג. באיתה שנה יצא לאור גם באורו על חמשה חומשי תורה, שבו יש תרגום אשכנזי ושני פירושים עבריים, אחד בשם „ספר הברית", הוא פירוש הענין, והשני „באור המלות". מלבד הספרים הגדולים האלה חבר הרצ"ק באור על הגדה בשם „יציאת מצרים", שנדפס בפני עצמו, הגהות על שו"ע יורה דעה, שנדפסו ביו"ד הוצאת האלמנה והאחים ראם בווילנא, בשם „צבי לצדיק", והגהות על משניות סדר נשים ונזיקין, נדפסו במשניות דפוס ראם. הגהות על מגן אברהם ופלפולים והדושים על מסכתות שונות — נשארו בכתב יד.

והרצ"ק לא צמצם עצמו באהל התורה והחכמה, כי אם היה גם איש חי רב פעלים והשתתף בכל גרמי החיים היהודיים בעת ההיא. בכל העתינים העברים של הזמן ההוא: „המגיד", „הלבנון" ו„העברי", הננו מוצאים את מאמריו. פה הוא נלחם בעוז, אבל באמרי־נועם וברוח סבלנות, נגד ראשי מתקני הדת: גייגר ופיליפסון, ושם הוא דן בדברי הגיון על שאלות הזמן העולות על הפרק. הוא משתתף באספת ראשי „חברת כל ישראל חברים", שהיתה בשנת תרכ"ו בברלין, ובסניף, שיסד בעירו לחברה זו תיכף להוסדה, הוא מרבה לעבוד עד כמה שידו מגעת. אולם גולת הכותרת של כל ספריו היא ספרו, הקטן בכמותו ואין ערך לגדלו באיכותו, „דרישת ציון", וגולת הכותרת של כל מעשיו הוא מעשהו ל„ישוב ארץ ישראל". ספרו זה ומעשהו זה העמידו את הגאון והצדיק רבי צבי קאלישר בראש תקופה חדשה בעמנו, תקופה „חבת ציון", המעשית, אותה חבת ציון, שנהפכה אחר כך לציונות המדינית, אשר אנחנו עומדים עתה לפני התגשמותה.

כשהעמיק רבי צבי קאלישר את מחשבתו בדבר ה„אמונה הישרה" של היהדות, התעוררו בלבו מחשבות שונות על מהותה של הגאולה העתידה, התופסת מקום כל כך גדול במהותה של היהדות ובהבנתה. ואחרי שחקר ודרש בענין זה בספרות התלמודית והמדרשית, בספרות הקבלה והחקירה ובמפרשי־התורה הראשונים, בא לידי מסקנה, כי הגאולה העתידה תהיה בדרך הטבע ולביאתה דרושה קודם כל „אתעריתא דלתתא": ליסד בארץ ישראל ישוב עברי של יהודים, גם לבנות מזבח על הר הבית להקרבת קרבנות. הרעיון

הזה נולד בקרבי עוד בשנת תקצ״ב, אך בדעתי את גודל החדשה שהיא באה לחדש, ואת המהפכה שהיא באה להביא בהשקפתם של היהודים התמימים על הגאולה העתידה, לא פרסם את רעייני זה בחיין, אך הציע אותו במכתבים לפני רבו הגאון רבי עקיבא איגר. אחרי משא ומתן של הלכה בענין הקרבנות, שהרצ״ק עמד על דעתו וסתר את כל טענות רבו, הודיעו רבי עקיבא איגר, כי היא שלח את הענין הזה אל חתנו הגאון רבי משה סופר, בעל ה„חתם סופר״. האחרון הסכים להלכה בכלל אל דעת הרצ״ק, אבל הוסיף בצדק, כי למעשה הלא לא יצא מזה דבר, באשר הממשלה הטורקית לא תרשה ליהודים להקריב קרבנות על הר הבית, שבו עומד מסגד עומר, הקדוש למחמדים... הרצ״ק לא חדל לפלפל גם אח״כ בדבר הלכה זו של הקרבת קרבנות בזמן שאין מקדש, וע״י הפלפול התורני הזה האחיז את הרעיון של „ישוב ארץ ישראל״ בלבות רבנים רבים באשכנז.

בשנת תקצ״ו כתב מכתב גדול להשר רבי אשר אנשיל רוטשילד ובו באר תמצית דעותיו על הגאולה העתידה, הן הדעות אשר הביע אח״כ בספרו „דרישת ציון״.

כשלשים שנה החליף הרצ״ק מכתבים עם רבנים ואנשים שונים בדבר רעיונו משאת נפשו. בשנת תר״ך, שנת יסודה של „חברת כל ישראל חברים״ *), הגביר את עבודתו זו והחל גם לנסוע לערים הקרובות להפיץ את הרעיון של „ישוב ארץ ישראל״ באמרי פיו. וכאשר נוסדה בשנת תרכ״א החברה הראשונה לישוב ארץ ישראל בעיר פרנקפורט דאדר ע״י הד״ר חיים לוריא, תחת נשיאותו של הרב לעדת החרדים שם, מהר הרצ״ק לתת ידו לחברה זו ולמיסדיה ולעורר בפה ובכתב את לב כל רבני ארצו ורבני רוסיא, שעברו דרך אשכנז, כי יתנו ידם אל המפעל הזה.

עתה מצא הרצ״ק את העת המוכשרת לפרסם על פני חוץ את רעיונו הגדול על הגאולה העתידה בכל היקפו, ובשנת תרכ״ב הוציא את ספרו „דרישת ציון״, אשר חשב אותו לחלק מספרו הגדול „אמונה

---

*) שנת תר״ך היתה בכלל שנת התעוררות לציון. בשנה ההיא נשא גם המטיף ד״ר יעללינק בבית־הכנסת בווינא את נאומו המצוין, החוצב להבות אש, להבת ארץ אבותינו, וע׳ ב״התפותחות״ הנאום „ציון״ו.

ישרה", באשר אמונתו זו על מהותה של הגאולה היא באמת חלק מאמונתו הישרה בכלל...

„גאולת ישראל, אשר אנחנו חוכים לה, — הוא כותב ב„דרישת ציון", — אל יחשוב החושב, כי פתאום ירד השם ית' משמים ארץ לאמר לעמו צאו, או ישלח כרגע מן השמים לתקיע בשופר גדול אל נדחי ישראל ויקבצם ירושלימה ויעשה לה חומת אש, ומקדש אל ממרומים ירד. לא כן. ודאי כל יעודי הנביאים יתקיימו באחרית הימים, ולא במניסה נלך ולא בחפזון יום אחד, כי אם מעט מעט תבוא גאולת ישראל.. ראשית הגאולה תהיה ע"י התעוררות רוח נדיבים וע"י רצון המלכיות לקבץ מעט מני פזורי ישראל לאדמת קודש"... ואחרי שמביא המחבר דברי הנביאים ואמרי חז"ל עד הזוהר והרמב"ן, הסוברים כדעה זו, הוא מוסיף:

„ועתה למה אנחנו מחשים? עד אנה נאהוב זרים, נחבק אדמת נכר, ונחשוב, כי בכוסף הלב לבד נעוף ההרה הר הקודש ונחשיב לנו לצדקה? לא כן, אחי! הכל לפי רוב ה מ ע ש ה. וכי תאמר: למה מימות החורבן עד עתה פועל ידינו, יד כהה — ע"ז אשיב אמרי: מעת החורבן עד היום הזה לא היו לנו שרים וחורי ארץ בישראל כמו בדור הזה, ולא היינו נשיאי ראש כלל, כי כולנו כסתה כלמה פנינו, לעג וקלס היינו, ומי ידרוך בנפשו עוז להרים ראש? אך בדור נבון זה, אשר ברוב העולם ח ו פ ש ה נ י ת נ ה ל נ ו ויש בישראל שרים רבים ונכבדי מושלי ארץ, ע"כ ביאו ונתחזקה בעד עמנו ובעד ארצנו, וניסד חברת אֶרץ נושבת"...

ואחרי דברי־הלכה בדבר הקרבנות באה תכנית החברה „ארץ נושבת":

א) נדיבי־עם יזילו הרבה כסף מכיסם לקנות בארץ ישראל הרבה ערים חרבות ושדות וכרמים ופלחי אדמה. יד על יד יקיבצו הרים וגבעות, כפרים וערים נשמות תחת יד ממשלתם, אשר בכסף בני החברה יקנו. (אם עפ"י אקציות, כי בל"ס בהמשך הזמן יוצמח מזה פרי בריוח).

ב) יתקבצו להם אנשים יהודים רבים מרוסיא, פולין ואשכנז, אשר יקחו שכרם מהחברה לפעול עבודת הארץ תחת ידי מורים מלומדי הכמת עבודת הארץ אשר יפקדו עליהם מהחברה; ומי שיבין

בעצמי עבודת־אדמה יותן לו כברת ארץ על זמן מה לעבדה ולאכול מפריה חנם, עד אשר יעלה השבח כפי מסת ידו לתת מס לחברה כפי ראית עיני הפקודים עליה, ואם יחסר לו די מחיתו בעוד האדמה לא זרועה, יותן לו מהחברה די מחיתו עד עת הקציר והבציר.

ג) להכין שם שומרים מלומדי מלחמה, למען לא יבואו הערבים לשחת הזרע ומטעי הכרמים, ויעשו „פוליצייא־ארדנונג״ להשמידם. ומושלי הארץ יעזרו לזה.

זיהי התכנית של החברה „ארץ נושבת״, וארבע תכליות לה:

א) „לגאון ותפארת היא לעם ישורון, אשר לאהבת ארץ אבות ידרשון, הנקרא „נאציאנעלע״, ובי נופלים אנו מכל העמים, אשר דמם ורכושם כאפס נחשב למו נגד אהבת ארצם ועמם? שימו־נא לב מה עשו אנשי איטליא, עם פולין, מדינת אונגריא, אשר השליכו נפשם מנגד בעבור שם נחלת ארצם, ואנחנו עם בני ישראל, אשר הארץ המפוארה, משוש כל הארץ, היא לנו למורשה, ארץ אשר כל יושבי תבל קדוש יאמר לה, והיא תהלתנו, ונשים יד לפה ונהיה כאיש אשר אין רוח בו, הלא נבזינו בעיני נפשינו. אם כל העמים עשו רק לכבודם, ואנחנו לא לבד כבוד אבותינו, אך כבוד ה׳ ית״ש אשר בחר בציון, אותה נדרוש, ולא בחיל ולא בכח נעשה, רק בשרביט הזהב אשר לשרי ישראל...

ב) חייבים אנחנו לעזור לאחב״י הדרים בארץ הקודש, — ואך בזאת נמציא מזור להם בתת להם פלחי אדמה לרוות ארץ שוקקה ויהיו נהנין מיגיע כפיהם.

ג) שנוכל לקיים מצוות התלויות בארץ, — והמחשבה לקיימם לא נחשב למעשה, אם יש לאל ידינו לעשותם.

ד) הגאולה אשר ניתן לארץ היא מסלה לאלקינו ונתיב לגאולה העתידה״.

הספר „דרישת ציון״ עשה אז רושם חזק במחנה ישראל. משה העס מזכיר אותו בכבוד רב בספרו „רומא וירושלים״, שנדפס ג״כ באותה שנה, תרכ״ב, וכעבור שלש שנים יצא לאור תרגומו האשכנזי בשם הערשטעלונג ציונס״, שתרגם ד״ר ראהמר, הרב במאגדיבורג. אל הרצ״ק נתן אז ידו גם הגאון הצדיק רבי אליהו גוטמאכר מגריידיץ, גם הדרשן רבי נתן פרידלאנד, והתעמולה לרעיון הישוב בארץ ישראל

התיחבה על עמודי „המגיד" ו„הלבנון" ובספרים שונים ובדרשות בעל פה.

בראשית שנת תרכ"ג נזדמן הרצ"ק בקניגסברג עם הרבה רבנים מרוסיא ויציע לפניהם את הצעתו, והגאון רבי ישראל סאלאנטר, שנמצא באותו מעמד, הבטיחו, כי בשובו לקובנה עיר מושבו יתקן, ש„כל בעלי בתים שמה, המשכירים בתיהם לדירת אחרים, יתן המשכיר אחד למאה מן דמי שכירתו לצורך עבודת השדה בארץ ישראל, וכן גם השוכר יתן ככה". בשנה ההיא הודיע הד"ר היים לוריא הנזכר, שעבד הרבה בתור מזכיר החברה בפרנקפורט דאדר, כי גם ד"ר אלברט כהן בפאריז ורבי נתן אדלר בלונדון ורבי משה מונטפיורי נתנו ידם לחברה שיסד. וגם הקונסול האוסטרי אשר בירושלים הודיע, כי נכון הוא להיות לעזר ליסוד המושבות העבריות. אולם מכל ההתעוררות הזאת לא יצא כמעט מאומה, אם כי סניפים להחברה הפרנקפורטית נוסדו אז גם בערים ברלין, ברסלוי ועוד, וגם העתונים „המגיד" העברי וה„איזראעליט" האשכנזי במיינץ תמכו ברעיונה של החברה והדפיסו את כל החומר שהמציא להם הד"ר לוריא.

הסבה הראשית לאי-הצלחה זו היתה התנגדותם של בני ירושלים, שפחדו שמא תזיק עבודת החברה הזאת להכנסת ה„חלוקה", והפיצו מכתבים מעוררים התנגדות לכל הענין הזה, ורפו ידי הרבה מהעובדים. לא רפו רק ידי רבי צבי קאלישר ושני חבריו הנזכרים, רבי אליהו גוטמאכר ורבי נתן פרידלאנד, וגם ידי ד"ר לוריא, והם הוסיפו לעבוד את עבודת תעמולתם. בינתים פרץ סכסוך גדול בין ד"ר לוריא ובין שאר העסקנים, והמושב של החברה הראשית לישוב ארץ ישראל עבר מפרנקפורט לברלין.

בראשית שנת תרכ"ה קבל הרצ"ק מאת ר' זליג הויזדורף מירושלים שתי הצעות שונות בדבר התחלת ישוב הארץ, וימהר הרצ"ק לנסוע ברלינה לעורר את לב החברים שם להוציא הצעות אלה לאור. אבל חפצו לא עלה בידו, ועוד הפעם היתה יד אנשי ירושלים באמצע, כמו שהוא כותב אז ב„המגיד": „אנכי מסרתי נפשי ונסעתי לברלין בימי הקור הגדול, ובעודי עמהם הקיצותי הנרדמים והבטיחו לי לעשות דבר, אך אחרי עבורי שבו לתרדמתם ונאלמו דומיה. ונתבתי להם וקראתי ואין עונה, תרדמה נפלה עליהם ילא יקיצו. ואנכי

לא נחתי ופניתי אל מקום אחר לדעת הסבה המעצבת רוח לענין זה, ונודע לי, כי בעבור זאת נרפים אנשי ברלין, מפני שחכמי ירושלים ת"ו לא יסכימו לענין הזה".

כאשר היה בשנת תרכ"ו בברלין באספת „חברת כל ישראל חברים", השתמש במקרה זה לדבר על לב נשיא החברה אדולף כרמיה ושאר הנאספים בדבר הישוב בארץ ישראל.

בשנה ההיא הוציא הדרשן רבי נתן פרידלאנד את הספר „דרישת ציון" במהדורה שניה עם הוספות שונות, והרצ"ק הרבה לעורר במכתביו הרבים את נדיבי לב ואת גדולי הרבנים *), עד כי בראשית שנת תרכ"ז נוסדה מחדש החברה לישוב ארץ ישראל, והוא ורבי אליהו גוטמאכר עמדו בראשה. אז גם יצאו שניהם בקול קורא בעברית ואשכנזית, שבו בארו את תועלת הישוב ליושבי ארץ ישראל, וכי ישנם הרבה יהודים בצפת וטבריה החפצים לעמוד על הקרקע, גם יש יהודים בחו"ל הרוצים לעזוב ארצם ולהאחז בארה"ק ולעבוד אדמתה, ולכן הם מטילים „חוב על כל מנהלי העדות הגדולות והקטנות להשתדל, כי כל איש מבני עדתם (זולת העני והאביון) יתן להחברה שני ר"ט לשנה. והעשירים הגדולים יקנו למו מהחברה כברת ארץ וישיג שטר מקנה על שמו והיושבים עליה יהיו רק שלוחיו". גם הודיעו כי „חברת כל ישראל חברים" הבטיחה להם להתחבר עמהם ולהיות לעזרה ליושבי ארה"ק לפרנסם ע"י קנית שדות וכרמים. קו"ק זה פעל את פעולתו, ובמשך זמן קצר נוסדו לחברה זו סניפים ברוב ערי אשכנז וגם באוסטריא ואונגריא.

יש לחשוב לדבר ברור, כי ההתעוררות שקמה אז בארצות המערב לשם ישוב ארץ ישראל פעלה הרבה על ראשי „חברת כל

---

*) במכתבו אל רבי עזריאל הולדסהיימר, שנלחם נגד המתקנים, הוא כותב: „את זה לעומת זה נעשה. אלה „המינים בעוה"ר השגו חיל לדבר עתק על קץ משיחנו ולהשכית זכרון נחלת יעקב ת"ו מלב ישורון, ואנחנו נגד איבי ה' קמנו ונתעודד לעורר זכרון ירושלים ולשים תקוה לגאולת הארץ דוקא, להחזיק גאולה לארץ עצמה, אשר זרעה תצמיח לאהינו".

ישראל חברים" בפאריז ליסד את בית־הספר לתורת עבודת אדמה „מקוה ישראל" על יד יפו. וכאשר נוסד ביה"ס הזה בשנת תר"ל, צוו הרבנים הנזכרים לסוכני החברה לישוב ארץ ישראל לשלוח את הכסף שתחת ידם, ארבע מאות ר"ט, לחברת כי"ח והוציאו כרוז מיוחד בענין זה, שבו הם מודיעים, כי „חברים כל ישראל" בפאריז „התחילו לפעול שם בנין לבית למוד לעבודת אדמה. אך גם לקנות קרקעות אין מספקת עדיין הכנסתה, רק הם חושבים, שאחר איזה שנים, כשיהיה גמר להכרח הוצאות בית־הלמוד, אז יפנו לקנין שדות", והם קוראים לבני ישראל לדעת, „שיש לפנינו מצות צדקה באופן היותר גדול לפרנסת אחינו, ושנית להתחלת הגאולה, ולכן חזק ונתחזק בעד עמנו וערי אלהינו, וה' הטוב בעיניו יעשה".

עוד בשנת תר"ך, במכתב שכתב הרצ"ק לאלברט כהן לעוררו לעבודת הישוב בארץ ישראל ולדבר גם על לב השר הגדול רוטשילד בענין זה, הוסיף: „וזאת לדעתו, כשיהיה טוב בעיני אדוני לפקדני להיות שליח לו במצוה הלזו הגדולה, או ליסע לארץ הקדושה לשים עיני פקיחה על כל אשר יעשה שמה בזה, בכל אלה פקודתו תשמור רוחי ואל כל אשר ישלחני אלך, בלי נדר, במסירת נפשי ומאדי". את חפצו העז להתישב בארץ ישראל גלה גם בקול קורא, שהוציא בשנת תרכ"ז. חפצו זה עמד להתגשם, כי בשנת תרכ"ט הציע הד"ר האמבורגר, רב בשמיגיל, באספת „חברת כל ישראל חברים", כי ימנו את הרצ"ק לרב ומפקח בעניני הדת באחוזות „מקוה ישראל", שהם באים ליסד. בהצעה זו תמך אח"כ, בשנת תרל"א, גם המיסד של „מקוה ישראל", קארל נטר, וראשי החברה הסכימו לזה. הרצ"ק קבל הצעה זו ברצון רב והחליט לעלות לארץ משאת נפשו, אולם בני ביתו, שידעו את רפיון גוו של אביהם הישיש, שכבר מלאו לו אז שבעים ושש שנים, לא נתנו לו להפיק את חפצו. וכדי להרגיע את רוחו, הציעו לפניו לשאול על אדות זה בעצת הצדיק רבי אברהם מטשיכאנוב, ותהי תשובת האחרון, ש„לא ילך ולא יעלה לארץ ישראל, כי לאיש כמוהו יש תועלת לישב פה ולפעול עבור ארץ ישראל ושאר ענינים יותר מלעלות לארץ ישראל". וכה נשאר הרצ"ק לשבת בעירו ולהמשיך את עבודתו לטובת הישוב בארץ ישראל.

אל העבודה הרבה של שני הגאונים הצדיקים רבי צבי קאלישר

ורבי אליהו גוטמאכר נספחו בהסכמותיהם לרעיונם ולעבודתם עוד גאוני ישראל. רבי ישראל יהושע מקוטנא כתב בשנת תרכ״ד: „אשרי חלקם של המתאמצים בדבר ישוב ארץ ישראל״. רבי יעקב צבי מקלנבורג כתב בשנת תרכ״א: „מי יתן ויתעוררו רבים מבני ישראל משלומי האמונה ויחזיקו בידיהם לנטוע הארץ הנשמה ולבנות הנהרסות ולהצמיח קרן ישועה למיחלים לה׳. החכם־באשי בירושלים רבי חיים דוד חזן ס״ט כתב מכתב גדול בדבר „אתחלתא דגאולה״ ובדברים נלהבים קרא לכונן „חברת ארץ נושבת״ ו„כל מעשה אשר נעשה אנחנו בתחלה הקב״ה עצמו יורנו דרך נבחר״. רבי זבולון ליב באריט, רב בפלונגיאן, כתב להרצ״ק מאמר גדול, המסיים בדברים אלה: „ועתה, ידידי, במה נוכל להזמין עצמנו להכנס לטרקלין עיר הצדק אשר שם ה׳ נקרא עליה, האם בתשובה ומע״ט? בזה תארך לנו העת לחכות עליה, כי אין רוח הדור הזה מורה על זאת. אם בתפלות ובקשות? גם אלה רחקו ממנו — לא נשאר לנו בלתי בחסד ובמעשים לחונן את עפרה ולרצות את ארצה, להשיב נדחיה בכל אשר יש לאל ידינו, וכי אז נקוה כי יערה ה׳ רוח ממרום לרחם עמו ולהשיב שבותו כבראשונה״. רבי מאיר לייבוש מלבי״ם כתב: „ובעיקר הדבר דבריו אמתים וכנים, ויש לי כמה ראיות מפשוטי הכתובים כפי פירושי, כי הגאולה תצמח לאט לאט, כשחר נכון מוצאו הולך ואור עד נכון היום ושתחלה יתישבו אנשים מבני ישראל באר״י ברשיון מלכי הארץ הישרים והחסידים, ויהיה ישוב ארץ ישראל קודם ביאת המשיח״.

אולם למרות כל העבודה הזאת בהסכמת גאוני ארץ לא עשו ידי הגאונים העסקנים תושיה רבה. בני ירושלים לא עזבו כנראה את התנגדותם לכל הענין הזה. עוד בשנת תרל״ב יצא הרצ״ק ב„המגיד״ לבטל את טענותיהם של המפחדים, כי „רעיון ישוב ארה״ק יגרע הצדקה של עניי אר״י יושבי אהל״, „והמה בטענות שוא יפרצו בחומת בת ציון בעוה״ר״... אבל הזרע שנזרע בלב מלא אש־קודש כזו לא יאבד לגמרי...

רבי צבי קאלישר נפטר לעולמו ביום ה׳ מרחשון שנת תרל״ה בטהורן ונקבר שם בכבוד גדול. בכסף המעט, שנמצא בקופת החב־ה

„ארץ נושבת" אחרי מותו, נקנתה אח"כ כברת־ארמה מסביב לקבר רחל אמנו.

בשנת תרנ"ה, כאשר מלאו מאה שנה להולדת הרצ"ק, חגגו קהלות רבות באשכנז ואוסטריא וכל החברות לישוב ארץ ישראל את חג המאה ברוב פאר. דרשנים ומטיפים רבים דרשו בשבח פעולותיו, וחכמים וסופרים מצוינים כתבו מאמרים גדולים בשפות שונות על דבר ערכו של הגאון העסקן הזה בתחית ארץ ישראל. ועמוד נצחון למזכרת נצח — בדמות מושבה גדולה או מוסד לאומי חשוב — עוד יעמוד לרבי צבי קאלישר במדינה היהודית החפשית, כלי־הברכה של גאולת העם העברי.

ב.

רבי אליהו גוטמאכר.

יד ימינו של רבי צבי קאלישר בתעמולה שלו להפצת הרעיון של ישוב ארץ ישראל והבנת מהותה של הגאולה העתידה היה הגאון הצדיק רבי אליהו גוטמאכר מגריידיץ.

רבי אליהו גוטמאכר נולד בשנת תקנ"ו בעיר בארק. אחרי שלמד בישיבות שונות בשלזיה, ביחוד בעיר ראוויטש, בא אל הישיבה של רבי עקיבא אייגר בפוזנא, והוא כבן י"ט שנה. הצעיר היה בטבעו מן המתבודדים וחי חיי פרישות ונזירות. התורה הנגלה לא ספקה את רוחו החולמת ושם פניו גם אל תורת הקבלה, בשגם מצא בין ספרי רבי את ספר הזהר ובשולי גליונותיו הערות שונות, המעידות כי גם רבו הגאון, שאמרו עליו שהוא מהמתנגדים לחכמת הקבלה, עוסק בזה באמת באהבה ובכבוד. ובהתעסקו בקבלה יצר לו רבי אליהו שיטה שלימה על

העולם והאדם, שלפיה עימדת ארץ ישראל עם כח יצירתה במרכז העילם יעושה את אורייתא, קוב״ה וישראל לחד...

בעודנו צעיר לימים נתקבל רבי אליהו לרב בעיר פלעשען. שם השקיע עצמו בטהרת־הנפש ובהשתלמות מוסרית. כל מר נפש מצא בו תומך ועיזר, את כל משכרת רבנותו הלק בין הנצרכים, היה אב ליתומים ואפוטרופוס לכל נדכה. לא נהנה מן העולם, כי אם מה שצריך להחיות נפשו, וכל ימיו וכל לילותיו היו מוקדשים לתורה ועבודה וגמילות הסדים. ובכ״ז לא היה שבע הצון מסדרי חייו. פנקס יומי היה לו, שבו היה רושם בכל יום את מעשיו ותמיד סיים בסיף, כי לא מלא את חובתו כראוי... וישיבה גדולה החזיק בפלעשען, שלמדו בה כארבע מאות תלמידים, וחשב להקים דור של לומדים גדולים במיסר וטהרת החיים, ובהוכחו אח״כ לדעת, כי מטרתו האחרונה לא הושגה, האשים את ע צ מ ו, כי בודאי לא היה להם לתלמידיו ממי ללמוד טהרה זו... בכל הסביבה יצא לו שם „קדוש״, והוא, הצנוע, עסוק כל ימיו בחפוש חטאים בו בעצמו...

מפלעשען, ששמש בה ברבנות כעשרים שנה, עבר לשמש ברבנות בעיר ג ר י י ד י ץ על גבול פולין. בה כבר ישב שלשים וארבע שנים, עד יומו האחרון. שם התמכר עוד יותר לעבודת הבורא ולהזדככות הנפש והיה מתבודד ביער ושופך לבו בבכי. לא עבר זמן רב ושמו נתפרסם בכל הערים הקרובות והרחוקות לצדיק גדול, ומכל עברים החלו לנהור אליו להנות ממנו עצה ולקבל ברכתו. צניעותו וענותנותו מחו בכל עוז נגד הערצה זו, אולם טוב לבבו, שלא ידע גבול, לא הרשה לו לדחות ממנו את מרי־הנפש הצמאים למלת־נחומים. וכה נמצא פתאום המתבודד הזה מוקף אלפי חסידים ומעריצים. הוא הדפים בעתון „המגיד״ מכתב, שבו בקש את כלם לעזוב אותו לנפשו, כי בן־תמותה פשוט הנהו ככל בני האדם, שאינו יכול לעזור לעצמו, ואם תפליתיו רצויות באמת לפני אל עליון, כמו שהם מאמינים, אז הנהו מבטיח להם, כי הוא מתפלל לא רק בעדו, כי אם גם בעד כל כלל ישראל. אבל המכתב הזה לא הועיל מאומה, ומבקשי עצתו וברכתו הלכו ורבו.

בהתעסקו בתורת הקבלה ובצרוף הנפש בא גם אל שאלת הגאולה העתידה וביאת המשיח; ובעודנו חושב מחשבות בענין זה, וחנה ידידו

מנוער רבי צבי קאלישר שולח לו את ספרו הכתוב, טרם שנדפס, „דרישת ציון", ומצא בו את מבוקשו, את דרך הגאולה. מני אז עמד בראש התנועה לישוב ארץ ישראל והתאמץ בכל כחו להפיץ את הרעיון הזה בין גדולי ישראל ובין המוניו. הוא לא הסתפק בהסכמה גרידא לדברי הרצ"ק בספרו „דרישת ציון", אלא הוסיף משלו דברים נלהבים לאמר:

„שפטו נא אתם חרדי ה' והמאמינים בעיקרי דתנו הקדושה, וגם אבירי הלב, אשר נמו שנתם, ראו ההיתה כזאת עד עתה להשיב שבותנו במקים מושבותינו... חסדי המלכים השרים והתושבים עלינו בתשועת ה' ית' לאהוב אותנו ולהרים דגלנו בין דגליהם, הולכים אתנו אחוזי יד לכל צרכי המדינה, ונותנים שווי לכל חקי ומשפטי וזכות המדינה ברוב שטח התבל, ורוב האומות בארצותם לגוייהם מרוממים אתנו בקהל עם ובמושב זקנים, וגם זיכה ה' לעמנו, אשר נמצא בינינו אדירים אשר לא היה כזאת מיום גליותינו. כמה זמנים היו אשר חשבו, כי בא עת הישועה, אמנם היו רק כידיעת עת לדת יעלי סלע מתוך צרות רבות. לכן ודאי תשפטו בצדק, כי לא מקרה הוא ולא הטבע הוליד כל אלה, אך זה רק נעשה ע"י העישה גדולות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר.

ולכן גם עלינו לאמר קמתי אני לפתוח לדודי... ועצת המחבר בדרישת ציון וארץ נושבת הם כראי מוצק ועושו וחושו לזה... יש לפניכם פדות לכל יושבי תבל, כי ברפואותינו נרפא לכולם ובישועתנו יושעו גם הם, כי רק אז יאיר אור הטוב בעולם, שזה היה קוטב תכלית הבריאה".

הדברים האלה מעידים ברור, כי ראשית התנועה של ישוב ארץ ישראל מקורה לא בצרות ישראל, כי אם, אדרבה, בחופשו, השבת שבותנו במקומות מישבותינו ושווי-הזכיות הגמור והמלא הם הם שעוררו בלב גאוני ישראל את תקות הגאולה ועוררו את עבודת הגאולה; ולא עוד, אלא שיש בעבודה זו גם „פדות לכל יושבי תבל", רפואה וישועה אנושית כללית, להשרות את הטוב בעולם... הנה זהו יסודה וזוהי תכליתה של „שיבת ציון", של הארץ העברית הנושבת.

בפורים קטן תרכ"ז כתב הרא"ג מכתב להגאון הצדיק רבי אברהם מטשיכאנוב בדבר הדרשן רבי נתן פרידלאנר וחבוריו, ש„יש בהם ענינים

אמתים והכליתיים לברר גודל ההכרח לעשות התחלה לגאולה שלמה".
והוא כותב:

„בעוה"ר טועים רבים בחשבם, שיהיו יושבים בחברת השעשועים כל אחד כפי דרכו בביתו, ופתאום יפתחו שערי רחמים ויעשו מופתים בשמים ובארץ וכל יעודי הנביאים יתקיימו ויקראו אותם ממקום שבתם. אבל לא כן הוא. מה היה יותר מקץ השבעים שנה דבבל, שהיה מיועד מתחלה עד כאן ותו לא, ובכל זאת עד כמה התאמץ דניאל, כמו בקאפיטל ט', ועד כמה התקרב נחמיה לדרך הטבעי, ולא אמרו כהמתחכמים: שבו איש תחתיו, הגאולה צריכה לבוא. ועוד יותר: מה היה יותר מקריעת ים סוף, שרואים אנו בסוטה ל"ז פלוגתא דר"מ ור"י עד כמה היה צריך ההתחלה.

„לדעתי מה שרבים מפחדים בתקון ישוב ארץ ישראל שלא יוגמר, מלבד שזהו מחסרון בטחון, וכמאמר החכם בקהלת (י"א) שומר רוח לא יזרע ורואה בעבים לא יקצור, ובהדי כבשי דרחמנא לן, אך אני אומר עוד דהעסק בעצם ישוב ארץ הקדושה לעשות התחלה להוציא הקרקע מתרדמתה ביד הערביים ולקיים בה מצוות האפשריות בזמן הזה, ושתתן פריה לעם ישראל, ואם רק מעט מזרע אברהם שבאים מיצחק ויעקב משמחים את ה' ב"ה בזה, ותעורר החמלה והחנינה. ואם שקשה עלי לכתוב לקדוש ישראל כמוהו לאמר שיעשה כמוני, ולאמר כמוני כמוהו בענין הזה, אשר בכח אמיץ אנחנו יוצאים, ה"ה רעי ידיד נפשנו הגאון המפורסם מוהר"ר צבי קאלישר, ואני יודע כמה כחות הניח ומניח ויניח עוד הצדיק הזה יחיה לאי"ט בעסק הקדוש הזה. ואני בא אחריו בכל מאמצי כחי, שגם כבוד גאונו יעשה כזאת, לעורר כל מכיריו ושומעים לדבריו הקדושים, שלא יניחו ולא ישקטו מהלהיב הלבבות לענין הישוב, שהוא יתד כל תמוט לגאולה השלמה, לקנות שדות בכסף באר"י ולהושיב עניי עמנו להתפרנס מתבואת הארץ... אם תהיה ההתהלה כמחט סדקית יפתח ה' ב"ה השערים הננעלים ויחיו כל יושבי המדינה בחיי הצ, חה, כיעודי הנביאים הקדושים".

באחד ממכתביו לרבי נתן פרידלאנד הוא כותב: „ואין אתי להודיע מה לעשות, רק זאת יש להודיע, שיש ענין לפני להראות, שהגאולה קרובה הרבה, ואשרי למי שעושה בכח לישוב ארץ ישראל, ורק זה לבד

הסר עדיין, וטיד שתהיה התחלה גמורה יהיה נראה לעין כל הגאולה״. ובמכתב שני הוא כותב: „אין לי לכתוב, רק שעתירתי לה׳ ית׳, שיוגמר על ידו אשר כבר החל ולא נלאה למצוא מבוא להתחלת הגאולה, יען כי יש לי הרבה סמוכים, שמיד אחרי שיהיה מעשה גמור לישוב ארץ ישראל יתנצה הגאולה״. באשר החליט ר׳ נתן לנסוע לארץ ישראל, הסכים לו הרא״ג במכתבו, אם שמדרכו היה „להסיע לב הרוצה לקביע מקומי בירושלים עה״ק ת״ו או באחד משאר מקומות שם ומראה להם שאין שום מבוא לכך״. הוא התנגד לנסיעת הזקנים לארץ ישראל המהפכים את „ארץ החיים״ לבית הקברות...

בשנת תרל״ד הוא כותב להגאון רבי חיים אלעזר וואקס אב״ד בקאליש:

„הנה אם היה בכחי לעשות פעם נסיעה להשתעשע עם כבוד גאוני ובצרוף רבני פאלען לפקח על עסק הקדוש ישוב ארץ ישראל הייתי מדלג על ההרים לבוא שם, אבל תש כחי, ולבקש את כבוד גאונו למציא מבוא לבוא לכאן לא ארהיב לבי, ע״כ אניח הכל לרצון הבורא ית׳ ואצלי כבר ברור שאם יקיימו ישראל שיתחילו לעבוד אדמת הקודש בסך ק״ל משפחות, שתהיה אז התחלת הגאולה גם כשלא יהיו ישראל ראויים לכך. ואין לבאר במכתב רק מעט: בתהלים ק״ב נמצא עת לחננה כי בא מועד כי רצו עבדיך את אבניה ועיין ספורנו שם, שנגלו לגלות מחמת מאיסת הארץ ובתיקון זה תבוא הגאולה... וגם עפ״י שכל האנושי הוא כך לעשות לפדות האדמה התחלה מאתנו ושוב יגמורה. ויש לראות גודל ההכלית בזה, שהקליפה גוברת גם בצדיקים היותר גדולים לבטל הטוב הזה, יען שכל כח הקליפה תלוי בזה, וכמאמר הגמרא (סוכה נ״ג)״.

וכאשר זכה הגאון הצדיק הזה לראות בעיני רוחו את קוי השחר הבוקעים ועולים על שמי ישראל בארצנו, כתב בדף האחרון של פנקס היומי שלו:

„חנני נפטר לעולמי מנוחם, השכינה מתנענעת על אהוביה, הנני מרגיש כי החוט המשולש אורייתא קוב״ה וישראל הולך ונקשר שוב״...

ארץ ישראל, מולדת חוזי־יה ומשוררי קודש, תעשה שוב את אורייתא קוב"ה וישראל לחד.

רבי אליהו גוטמאכר נפטר באסרו חג הסיכות שנת תרל"ה, כשני שבועות לפני פטירתו של חברו רבי צבי קאלישר.

הספרים שהשאיר אחריו בכתובים הם: שו"ת אדרת אליהו, שני חלקים; „צור צפורה", פלפולים בשיטות הש"ס; דרשות, עשרה חלקים; „מרגלית טובא", שני חלקים; „בית רחל", שני חלקים; „יריעות שלמה", שני חלקים; „בית שלמה", ארבעה חלקים; פירוש על הגדה של פסח „כפירי הש"ס" על אגדות חז"ל. בדפוס ישנם ממנו חדושים על משניות, נדפסו במשניות של ראם בווילנה, וכן הגהות על הש"ס בדפוס ראם, גם שני ספרים: „צפנת פענח" ו„סוכת שלם". האחרון נדפס בירושלים בשנת תרמ"ג.

ג.

רבי נתן פרידלאנד.

רבי נתן פרידלאנד היה הדורש הראשון לציון במאה השביעית לאלף הששי. הוא היה „מגיד דמתא" בטאוריגן, פלך קובנה, אולם רוב ימיו היה מגיד נוסע בערי רוסיא, פולין, וגם בארצות אשכנז, צרפת, אנגליא והולנדיא. כפי הנראה נולד בשנת תקס"ח או תקס"ט בפלך קובנה, אביו רבי יוסף היה, לפי עדות בנו, מ„בת אבלי ציון, אשר לא עבר עליו אף לילה אחד בשינה כל ימי חייו בין בחורף ובין בקיץ", והרגיל את בנו בלמוד התנ"ך, עד אשר כל ספרי הנביאים היו שגורים ממש על פיו. עת ידועה למד הנער נתן בסאלאנט ויצק מים על ידי הגאון הצדיק המפורסם רבי יוסף זונדל סאלאנטר, תלמידו של הגאון רבי חיים וואלוזינר, וגם רבו זה היה מ„אבלי ציון" ועלה בסוף ימיו ירושלימה. האב והרב שפכו מרוחם הציונית על רבי נתן ועשו אותו ממש לציוני קנאי. כבר בספרו „כוס ישועות", שנדפס בשנת תרי"ט באמשטרדם וחתם עליו: „מאתי,.. דורש טוב לעמו ודובר שלום לכל העולם", הננו מוצאים „דרוש לציון אשר דורש אין לה", ובו דברים על עתידות ארץ ישראל, המצלצלים היום באזנינו כדברי נבואה. אחרי שהוא מביא את דברי תרגום יונתן בדבר המלחמות באחרית הימים, הוא אומר: „ציון במשפט תפדה, הכוונה הפשוטה, שיועדו כל האומים וכל מלכי ארץ למשפט עליה, ויסכימו כולם למשפט, שתפדה מיד הסולטן ותבוא לידי ישראל"...

בשנת תר"ך הננו מוצאים את הרנ"פ בפאריז, ובידו ספרו „כוס התרעלה" בדבר מאורע דמשק, שהיה, כידוע, בשנת ת"ר. הוא מתיצב לפני אדולף כרמיה, שיסד בשנה ההיא את „חברת כל ישראל חברים", ומעוררו לשים לבו לארץ ישראל ומקבל הבטחתו. בא בדברים את העסקן הידוע ד"ר אלברט כהן בענין זה ומקים קשר בינו ובין רבי צבי קאלישר, וגם הגיש מכתב בקשה בדבר ארץ ישראל אל הקיסר נפוליון השלישי בצרוף מכתב ערוך אליו מאת רבי צבי קאלישר, והקיסר השיב לו במכתב. (כל המשא והמתן הזה עם הקיסר נשאר

בסוד כמוס עד היום, גם אפשר, שדבר זה היה לא בשנת תר"ך, כי אם בשנת תרכ"ה, בהיותו שוב בפאריז).

מני אז הננו מוצאים כבר את רבי נתן פרידלאנד מסור כולו לרעיונם של הגאונים רבי צבי קאלישר ורבי אליהו גוטמאכר, נוסע מעיר לעיר ודורש דרשות נלהבות בשבח עבודת הישוב בארץ ישראל עפ"י השיטה, כי עבודה זו היא „אתחלתא דגאולה" והדרך היחידה אל הגאולה העתידה. רנ"פ רוכש לו באמרי פיו אל הרעיון הזה רבנים רבים בישראל ועושה נפשות לחברת הישוב, שנוסדה ע"י הגאונים הנזכרים. ומלבד דרשותיו בעל פה הוא מחבר חבורים בעצמו, גם משתדל להדפיס ספרי אחרים, המדברים בענין זה.

בספריו הראשונים, הנזכרים למעלה, עודנו מדבר על ענינים שונים של היהדות, על הצדקה, על השלום ועל כל המדות הטובות הראויות לבני אברהם יצחק ויעקב, אולם משנת תרכ"ו והלאה הוא מקדיש את עטו אך ורק לרעיון הישוב בארץ ישראל, הממלא את כל בתי נפשו התלהבות והתפעלות אין קץ. הוא משקיע את עצמו בים הספרות הרבנית לדלות ממנו את כל הפנינים הנוגעות אל רעיונו משאת נפשו. בספריו „סלו סלו המסלה" (לעסלא תרכ"ו) ו„יוסף חן" (ווירשה תרל"ח) לא הניח כמעט אף פסוק אחד בתנ"ך ומאמר אחד בתלמוד ומדרשים, בתרגומים ובזוהר, בספרי ראשונים ואחרונים, שניתנו להדרש לפי רוחו, שלא השתמש בהם. הוא משתמש ג"כ בספרי־היסטוריא שונים להוכיח מהם את צדקת דעותיו. לו אנו חייבים תודה גם בעד מכתבים רבים מגאוני זמנו ומעסקנים שונים בדבר ישוב אר"י, שנשארו לנו לזכרון, בהדפיסו אותם בספריו. סגנון הדרשותיו הוא הסגנון הידוע של הדרשנים בדור שעבר, אולם יש בהם גם הרבה דברים ברורים ונמרצים חריפים וחדים, דברי איש היודע מה שהוא רוצה, וכל אלה הדברים יוצאים מלב חם. בספריו יש ערך גם להסכמות הגאונים, באשר הסכמות אלה הן ברובן הסכמות לעצם הרעיון, ויש בהן גם מאמרים יפים ונלהבים, מלבד מה שהן מתארות את ערכו של המחבר, הדרשן הראשון לציון.

הנה הרב רבי יצחק זאב אולשוואנגר, שהיה רב בטאוריגן, מקום מושבו של הרנ"פ, ואח"כ בפטרבורג, כותב לו בשנת תרכ"ד: „גם מכ"ת ידידי היה ממעוררי הדבר הזה וישם נפשו בכפו לנסוע מעיר

לעיר וממלכה אל ממלכה להשמיע נדבות ולאסוף חברים אל חברת ישוב ארץ ישראל ולא חסה עינו על ימי זקוניו ועל רפיון גוו, כי אהבתי לעמי ולארץ הקדושה תציק בעורקיו כח עלומים ותאזרהו אונים וחיל לניד ולניע אל מדינות רבות, לא ראה אם בני ביתי ירעבו, אם היא רייש ועוני ישא גם יסבול, רק במקהלות רבות השמיע היד קול ובעטו ובלשוני חתר להעיר ולעורר את האהבה הנרדמה בירכתי לבב כל איש ישראל לארץ הקדושה". במכתב זה שופך הרב את עצבון לבבו על אשר הדבר בכבדות יתנהג, „מעבר מזה ראשי ישורון וגשיא י פג לבם להאמין אשר בני ישראל יאבו למלאות ידם בעבודת שדה וכרם, אשר לא נסו זה מאות בשנים, ומעבר מזה אחדים מיושבי הארץ יוציאו דבת הארץ רעה ויתנו דופי בעבודתה, הם המה אשר לא נסתה כף רגלם בכל מקנה וקנין, פחד פחדו פן יפלו בעיני הקהל בראותם אנשים רבים מיגיע כפיהם יאכלו, בעמל ידיהם מטוב הארץ ישבעו, ואך המה בחבוק ידים על מתן חנם יצפו, וייראו פן מנחלת נדבתם יגרע, לכן ישימו אור לחושך ובלשונם יפתו את העם לאמר: לא חפץ ה' באלה והיא לא תצלח...

כה הסיר הרב רי"ז אולשוואנגר את המסכה הנסוכה על פני אנשי ירושלים, שהתנגדו כל העת אל עבודת הישוב... אולם רבי נתן פרידלאנד מעיר על זה: „לא לבי הלך לדבר כדברים על שרידי עם ה' אלה, חלילה חלילה לדבר על שלומי אמוני ישראל, היושבים על אדמת קודש, כי במרד ובמעל דברו להפר עצת חכמים ונדיבים, ההותרים לבוא אל גבול תקותנו לקרב את הגאולה בפועל כפינו, כעצת חז"ל, אשר ידעו דרך ה' להבין דברי נביאים במקרא ושום שכל, כאשר נבאר בארוכה בע"ה בספר הלז („סלו סלו המסלה") , אשר תקותי גדולה כי אחרי דברי לא ילעיגו, רק יסכימו כולם בלב שלם...

ורבי נתן פרידלאנד לא יכול היה באמת להוציא גזר דין קשה על כל בני ירושלים, כי הוא הלא ראה, כי דוקא בירושלים זו החלה ההתעוררות לקנות שדות וכרמים ולהתעסק בעבודת אדמה. הלא הדפיס בראש ספרו זה מכתב מירושלים בדבר קנית אחוזת נחלה על יד הכפר „ק ו ל ו נ י ה", עם „תבנית המקומות, מדתם ומצריהם, איכותם ומהותם", היא האחוזה, שנהפכה כעבור שלשים שנה למ ו ש ב ה ה ע ב ר י ת „מוצא", גם קבל והדפיס תבנית ליסוד שלש

מושבות עבריות, שערך מר הויזדורף בירושלים. ועל כן האמין, כי בהוכחותיו הדרושיות ירכוש את לב הכל לעבודת הגאולה.

ורנ"פ בנסעו מעיר לעיר וממדינה למדינה נפגש פנים אל פנים עם מתנגדי תחית ישראל בין השדרית השונית של היהודים, ועם כולם נלחם בבלי־הנשק היחידי שהיה בידו — הדרוש. הנה היא מספר בספרו זה: „אני הגבר ישבתי על גפי מרומי־קרת בקהלה ל א נ ד א ן בין חכמי וגדולי ישראל בזמננו, אשר להם נתנה הארץ (זה היה בגראה בשנת תר"ך, שנסע אז מפאריז לרבי משה מונטפיורי בראמסגט) ואני בעניי כל היום שיהתי מתקוותנו. ופער חכם אחד וגדול בדורו את פיו וגלה תקותו לכל המסובין, השרים והעם וגדולי חכמי ישראל, בזה"ל: „כן תקיתי, בעוד שלשים שנה לא ישמע שם רב בישראל, ובעוד המשים שנה לא יזכר שם ישראל עוד"... וקבלו כולם דבריו ולא ענו אותו דבר, כי הוא החכם הגדול בתורה, אשר כל ש"ס ותשיבות פתוחות בראשו, והיא פליסוף עצום חובר חבר מחוכם בכל לשון עמים וספריהם... כשמעי זאת פתחתי פי"... ובאה דרשה יפה.

בין כל ספרי הרנ"פ מצטיינים ביחוד הפרקים „דרך סלולה" ו„דרך קצרה" בספרי „סלו סלו המסלה". אחרי שהיא מביא ב„דרך סלולה" דברי הזוהר בפ' שמות: „לית שילטני דאומין עלייהו דישראל אלא יומא חד לחיד — אלף שנין, ואי יתיר — ישתעבדון לא על פום גזרת מלכא, אלא דלא בעיין למהדר לקבליה", ודברי הזוהר בפ' וארא: „זמינין בני ישמעאל למשלט בארעא קדישא כד איהי ריקניא מכילא ואינון יעכבון לבני ישראל לאתבא לדוכתייהו בסוף יומיא עד דישתלם זכותא דבני ישמעאל", הוא בא לבקש את זמן הגאולה בסוף האלף החמישי, ופה מראה המחבר בקיאות רבה במאורעות ההיסטוריים, הנוגעים ליהודי הגולה ולארץ ישראל, והוא כותב: „רק התעוררות נצרכה מבני הגולה להראות טוהר לבבם ותשוקתם אל ארץ אבותם ולא לחבק חיק נכריה במרעה דשן ישמן להתערב בגיים. וזה שהכשיל ה' איתם במאה האחרונה אז במשיחי שקרים, אשר התעוררו במדינות המזרח ששה משיחים במאה הלזו, זאת עבור אמונה יתרה אשר הקבוץ יוכרח להיות ע"י משיח באותות ומופתים. אבל נבואת ירמיה מסימן ל' עד ל"ד נאמרה על זמן „בעתה", כמו שהתם: „באחרית הימים". התבוננו בה, שיצפה על רגלי משיח ב ש ב ת נ ו ע ל א ד מ ת נ ו, כמו

בבית שני. והקבוץ יהיה ברשיון המלכיות מהחירות והחפשיות בכל המדינות, ועוד נעזרים מהם על כך, אחרי שיוכר האמת לכל יושבי תבל ע"י התגרות החזקות, אשר ימצא את העילם ועינשים אחרים מהשמים להבירם האמת. לזה כאשר נראה שעת הכושר אסור לנו להרחיק את הקץ"...

והוא מוסיף לדבר על התקופה ההיא: „אז בסוף אלף החמישי אשר המלך הכשר זאלעדין מלך מצרים הכריז בכל המלכות שיעלו היהודים לארה"ק, וממלכי המערב היו מורדפים אז בלי חשך... היו גרושין באנגליה ובאשכנז ובצרפת, וזאת היתה נסבה מה' שיעזבו המדינות הללו מלחבק חיק נכריה ולקרבם אל נחלת אבותם בעבודת שדה וכרם אומנית אבותם, אכן המה סבלו כל הצרות והלכו רבים לטמיון מאשר יבואו לארץ הקדושה, אשר לפי ראות עיניהם הסכנה כרוכה אחריה מתגרת המלכיות. ונתהפך הדבר, אשר הסכנה מצאתם בשבתם תחתם במדינות המערב מיושבי הארץ, אשר העלילו עליהם תמיד, ואם אל הארץ באו אז בבטחון יוצאי מצרים, אזי נתקיימה להם: כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות".

הדברים האלה, שנאמרו לפני חמשים שנה, לא אבדו ערכם וחיותם גם כיום הזה...

את דעתו בדבר הגאולה העתידה הוא מתאר שוב בפרק „דרך קצרה" בדברים ברורים אלה: „שעת הכושר לתקותנו היא כשנראה שהעולם יתחדש בחירות וחפשיות ולצדק ימלוך מלכים ושרים למשפט ישורון ליתן רשיון לזה ועוד נעזרים מהם, ובזה יזכו לכפר עון אבותם אשר טמנו פחים לרגלי בניהם, ואז יתעלה קרן ישראל לאט לאט, וקרן התורה והדת יתרומם בשבתנו על אדמתנו בעבודת שדה וכרם עם כל המצות התלויות בה, וזאת יקרב קץ הגאולה בנחת, עד שיבא משיח צדקנו על המוגמר להמליך מלך בישראל, ועל האופן הזה לא נראה רע, וכל העולם ישבו בשלום, כי לאט לאט יטו כל העמים שכמם לעבודת ה' שכם אחד, כי גם כעת נוטה דעת אנשים מהאימות ותכונתם לקרב עצמם אל האמת, ובעונשים קלים יתבוננו עוד, ובפרט מהעסק הלז לעסוק בטובת ישראל ותקותם יתישרו ויתכשרו על התכלית".

כמה אידיאליות אנושית יש בדברי הדרשן הזקן הזה!

ובדברים נמרצים הוא פונה אל אחיו : „הבדלו מהמדינות האלה, אשר פה שמד בלי גזרה, רק בשאט נפש עוברין ומחטיאין זולתן, לא יבדילו בין קודש לחול, בין טומאה לטהרה, בין דת לדת... הבדלו החיים עודנה מן המתים חפשי ותניחו כל עסקיכם ותלכו ביום ובלילה להציל את בניכם והדורות הבאים אחריכם לארץ אשר היא ארץ יהודה לנטוע שמה את זרענו לחיות חיי נעימים בדתנו, בהלמודיות אשר ערכו לנו קדמונינו, לשקוד על התורה ולשמור מצוותיה, אשר גבלו הראשונים באין פרץ ואין יוצאת ואין צוחה ברחובותינו עד אשר נראה איך יפול דבר בתקותנו"...

את הדברים האלה שם הרנ"פ בפי הרמב"ם, שהיה צריך להשמיעם בכח גדול בזמנו. והאם אין צורך לעמוד גם עתה בקהל ולצעוק מר את הקריאה הזאת ?

בשנת תר"ל נעשה ר' נתן פרידלאנד למשולח רשמי מטעם ראשי החברה לישוב ארץ ישראל, הגאונים רבי צבי קאלישר ורבי אליהו גוטמאכר, ובקו"ק שהוציאו באותה שנה הם כותבים :

„והזמין ה' ב"ה לנו עתה איש צדיק, אשר הוא מלא התלהבות בעד הענין הנרצה, ה"ה הרב המאוה"ג צדיק גדול מוהר"ר נתן פרידלאנד נ"י, קומו והליכתו הכל הוא בעסק הקדוש הזה, הפליא בספרו „סלו סלו המסלה" יהיא נוטה שכמו לישא ולסביל לסבב במדינות קרובות ורחיקות, אשר עדיין לא בא לידם אז קול הקורא שלנו, ולא עשו בזה בשום עת, שיעשו עתה, למען יהיה לנו לבוא לעזור לחברת „חברים כל ישראל", שיהא ממונה איש צדיק וגדול בישראל לשמור חוקי התורה ולקנות בהשגחתו שדות לעובדי אדמה מאחינו. ובכל מקום בוא המשילח הצדיק הזה יקבלו בכבוד, הן לדרוש ברבים והן להציע דבריו, שהם כלהבות איש, בקבוצי יראים ושלמים, ולעשות קאמיטעט וגבאים לעסק זה... ונא לבל יהי הכרח לת"ח הזה מו"ה נתן נ"י לסבב בעצמו עם הפנקס, רק יתנדבו יראים לעשות זאת. ורק במקומות שימצא להכרח שילך דוקא הוא אזי ילך. וגם יש לידע שאין לו הבטחה בשום דבר עבור שליחותו, כי העיקר אצלו המצוה הרבה בעצם, ונותן את עצמו למצוה דרבים הלזו בלב ונפש, ואך הלא בלתי אפשר בלי ישועה, ולכן נא עושו וחושו וחוסו להקדים לו להנצרך ההכרח בכבוד כיאות לת"ח כזה, זקן וגם קנה חכמה"...

על הקו"ק הזה, שחתמו שני הגאונים הנזכרים, הוסיף רבי צבי קאלישר לבדו עוד דברים אחדים ומטיים: „ועתה התעוררו נא שוחרי קודש ושמעו אל שליחנו הרב הגדול נאה דורש ונאה מקיים מו"ה נתן נ"י הנ"ל שבכל מקום מלבד שיקבצו נדבות לשלוח אל הסובנים... עוד עיניהם ישבילו אל השליח הצדיק הזה לעזרו להוצאות דרכו ולהמציא טרף גם לביתו, אשר עזב בעוני עבור פעולותיו ונסיעותיו עבור חבת הקודש".

בשנת תרל"ג החליט הרנ"פ בנפשו לעלות לארץ משאת נפשו. אולם עני מדוכא היה האיש הזה כל ימיו, ועל כן יעץ לו הגאון רבי אליהו גוטמאכר „למצוא בחו"ל אצל רבים, המכירים אותו וחשוב הרבה אצלם, קצוב ספקו בהיותו עם ב"ב יחיו בעיה"ק בירושלים"... והגרא"ג מבטיח גם כן להחזיק בידו, ומכתב נתן לו, כי „בנסעו במדינות עבור קצבתו וגם בנסעו אח"כ לירושלים צויתי להרב מוהר"ר נתן הנ"ל להעמיד קאמיטעטן לתכלית ישוב ארץ ישראל, כי לענ"ד תהי' בישוב א"י פתיחת השער להגאולה שלימה וכו'".

ויצא הרנ"פ למסעותיו ומכתבים בידו מאת הגאונים רבי ישראל יהושע מקוטנא, רבי יוסף חיים קרא מוולוצלאווק, רבי מרדכי אליאשברג מבויסק, רבי זליג הכהן מדינאבורג, רבי ארי' ליב חסיד משם, רבי רפאל יו"ט ליפמאן מביאליסטוק, רבי יוסף דובער סולובייציג מסלוצק, רבי אליהו דוד ראבינוביץ מפוניביז, רבי שלמה זלמן משורניקוב, רבי שמעון סופר מקראקא, רבי שלמה זלמן גארדאן ממארימפול, רבי אליעזר גארדאן מקעלם, רבי מרדכי גימפל יפה מרוזינוי, רבי ברוך מרדכי ליבשיץ משדליץ, ורבי מנחם מנדיל לאנדא מראשקוב. כולם מדברים בשבחו ובשבח הרעיון של ישוב ארץ ישראל.

ברכה קובע לעצמו בכל המכתבים ההם מכתב הגאון רבי מרדכי פיינשטיין מלידא.

.. „והנה באתי — כותב הגאון הזה — לא למען ספר בקהל רב מעשיו הטהורים של רבי נתן פרידלאנד, אשר יעשה לנטוע אמונה זכה בתוך לבות עם קדש בית ישראל, אך באתי להודות לו על כל תגמולוהי עלינו, בהגיגי בלבבי תודות אליו, בהגיגי? הלא לבי בוער באש חוצב להבות על מזבח לבבי. שמוע שמעתי שמו הטהור מתניסס

בפי כל חובבי ארץ הקדש לתהלה ולתפארת, אשר ידיו ולבו אמונה להוציא לחם טהור לפני עם ה׳ המקוים ומצפים לישועה. כל יודעי בינה לא ילאו לספר מעלליו ורבות פעליו, כי הוא אשר השליך נפשו מנגד, וביקרת רוחו העולה למעלה לשגבהו ישע ולהבינו דעת, יבאר כל סתומי דמאמרים המפורדים והמפוזרים, יגלה מצפוני הספורים אשר ערפל התולתם לקחת לקח מהם, ויחפש בחפש מחופש בנר שכלו הטהור להאיר את החשך אשר יכסה פני כל המאמרים... על כן קול קורא לנו מאמיני האמת המחזיקים בתורת ה׳ ובדברי הנביאים ובדברי חכמינו ז״ל, נא אל תהיו כמרגלים! שימו עיניכם אל הקריאה, אשר הרב ר׳ נתן יקרא אלינו, כשופר ירים קולו יריע ויגיד בקהל עם את רעיוניו אשר לבו הטהור יורנו, ובהגלות נגלות כבודם לעיני רואיהם יכירו וידעו כי הם זרע ה׳, וצפוני המאמרים תמלא בטנם; יקנא לאל ולארצו להשיב בית ישראל להר הקדש. לא בחיל ולא בכח כי אם בבטחון אמונה שלימה, ואך אז תביא לנו האדמה מרבץ ברכה, אם אנחנו נרבוץ בתוכה, כי לא כעולם העבר העולם הזה, אשר היתה מדבר שממה מרבץ לפראים, ועתה באתחלתא דגאולה מכל פנות התבל אליה ינהרו ותהי סחר גוים... ובקול היא מבשרת: בואו ברוכי ה׳ בית ישראל, אתם תרשו את אדמת הקדש, בואו אל כרמי שלי נטעתי לכם, אתם תשדדו את תלמי, למה תעמדו בחוץ, בואו אל גני, אכלו ממיטב, שתו מיין רקח, הלא ה׳ אשר בחר בירושלים אוה למושב לו, ואתם עמו״... והרב מרבה בדברי תורה וחכמה להראות את צדקת דעותיו של הרנ״פ.

בשנת תרל״ח עוד נמצא הרנ״פ בגולה, בעיר בענטשעהן מחוז פוזנא בבית בנו ש״ץ ושו״ב שם. מן העיר הזאת שלח בשנה ההיא מכתב להשר גדליהו בלונדון, שחשב אז להתעסק בישוב ארץ ישראל, ובו הוא כותב: „והנה אנכי העלוב והנדכה כבן שבעים הקדשתי כל ימי לענין הנשגב של ישוב ארץ הקדושה לאסיף חברות על זה ולהדפיס ספרים ולדרוש בשערים בת רבים״...

בשנה ההיא הדפיס בוורשה גם את ספרו האחרון „יוסף חן״, ובהקדמה הוא מודיע, כי ספרו זה הוא רק חלק מ„יוסף חן״ הגדול, המחזיק יותר ממאה בויגין, ואשר נדר להדפיסו בירושלים,

יכי את מחירו הקדיש כולו לישוב ארץ ישראל. „הספר הזה—הוא אומר — כתבתי בביתי, אף שאין בידי ספרים, וכל דחבירים שלי כתבתי בטלטולי ועינויי הדרך, בבתי מדרשים או בדרך ביער בערב בין ארחות דורנים, וגם על הבאהן־הוף בהיותי שעית אחדות במקום שאין עין ישראל רואה, משום יוהרא, וגם הדפסתי בהיותי בדרך. אכן הספר הלז אשימה תקותי במי שאמר והיה העולם להדפיס בירושלים אי"ה, כי אנכי עומד על הדרך להתאמץ ולעלות במרכבה לבוא לירושלים בישע ה' ובעזרתו, והוא יגמור בעדי, כי אני הולך בשל הותי, אשר סמכו את יד קדשם עלי שני גדולי עולם הגאון החסיד ר' אליהו זצ"ל אב"ד דק"ק גרידץ והגאון הצדיק ר' צבי קאלישר זצ"ל, תנצב"ה, והניחו זאת בידי, זכותם וצדקתם ותורתם ינחוני כל ימי חיי, ובשליחותם אנכי עודני הולך, כל עוד נפשי בי לא אעזבנה, אין מזניחין אותי ואין מזחיחין אותי".

בספרו זה „יוסף חן", שהמחבר חושבו להמעולה שבין חבוריו, אין אמנם רעיונות עיקריים חדשים, שלא באו בספריו הקודמים, אולם יש בו הרבה דברי דרוש יפים. במקום אחד הוא שופך את מרירות לבו על ההתנגדות שפגש על דרכו מצד חסידים קנאים בפולין, והוא כותב: „מי כמוני השותה כמים חרפה לסבול ע"י חבורי בענין זה צרות צרורות וסכנות גדולות, אשר התירו את דמי בתוך קהל עם ועדה וקרעו את ספרי סלו המסלה ואת ספר דרישת ציון מהגאון ר' צבי קאלישר תנצב"ה לרסיסים בתוך קרית חוצות ודרסו ברגליהם דברי מאמרי חז"ל נביאים וכתובים, הבאים בספרינו, בחזקה, וכמעשה שהיה בעיר קטנה ראדזימין ואין מציל מידם, רק אשה אחת הצילתני מיד הרועים הרעים בחמלת ה' עלי. זאת עשו צדיקים וחסידי ישראל, כי רצו להקריבני כליל לפני ה' כיצחק בן אברהם, להתאכזר עלי כאברהם על יצחק לשם ה' ולשם זבח, והייתי בסכנה שלש פרסאות עד אשר באתי לווארשא וברכתי ברכת הגומל. ועל מה ולמה? מה פשעי ומה חטאתי? היא דרכי והלוכי בקודש בעניני תקותנו"... והוא שם את מרירות לבו זו בפסיקתא אחת, האומרת על „אבלי ציון", ש„הטדו את הישיעה ערב ובקר וצהרים והיתה צרה גדולה מישראל שמבזין אותם ומלעיגים עליהם".

מתי עלה הרנ"פ לארץ ישראל. מה עשה שם ומתי נפטר לעולמו ומה היה עם ספרו „יוסף חן" הגדול—איננו יודעים, ועוד יותר: אין כל ידיעה ברורה גם בדבר עצם עליתו לארץ ישראל. רק ב„לוח ארץ ישראל" לשנת תרנ"ז הנני מוצאים הערה קצרה על הרנ"פ, כי זכה בסוף ימיו לעלות לארץ ישראל ולהקבר באדמתה.

ואם אמת הדבר, כי עלה לארץ ישראל, וזה היה כבר בשנת תרל"ט, אז כבר זכה לראות את נצני התחיה הראשונים על גדות מי הירקון, נצני „פתח תקוה"...

ד.

רבי יהודה אלקלעי.

רבי יהודה אלקלעי ספרדי היה, ונולד בשנת תקנ"ח בעיר בלתי נודעת במזרח, והובא ירושלימה ושם חונך. בהיותו כבן עשרים וחמש שנים בא לאירופה ונתקבל ל„חכם" העדה הספרדית בעיר זמלין, העומדת על גביל סרביה-אונגריה. לבו היה מלא אש אהבה לעמו ויתחקה בכל חום נפשו על מצב היהודים בגוים. עלילת הדם ברמשק בשנת ת"ת, שעוררה בשעתה את כל הלבבות העברים, הביאתהו לחבר את מחברתו „מנחת יהודה" לכבוד משה מונטפיורי ואדולף כרמיה ותאיר פעולותיהם בענין זה. כידוע, הפנה „מעשה דמשק" זה את תשומת לב היהודים המערביים אל מצב אחיהם בארצות המזרח בכלל ובארץ ישראל בפרט, תשומת-לב שהביאה בעקבותיה כעבור עשרים שנה את יסודה של „חברת כל ישראל חברים". ויצא אלקלעי בשנת תר"ח ב„קול קורא" בדבר גאולת ישראל. ומני אז התעמק יותר ויותר במצב היהודים בארץ ישראל, ובהיותו בשנת תרי"ב בברלין דבר על אדות זה עם ד"ר מיכאל זאקס ואחרים, ורעיון התחיה היה ,ממש למטרת חייו ע,י אדמות. את רעיונו זה הציע בספרו „גורל לה'", שנדפס בווינא בשנת תרי"ז, ובאותה שנה יצא עם ספרו זה אל הערים הגדולות לרכוש נפשות לרעיונו. בהיותו בשנת תרי"ה באמשטרדם הוציא שוב קול קורא בענין זה, ואח"כ חבר עוד מחברות שונות בשמות: „שמע ישראל", „שלום ירושלים", „מבשר טוב", „קבוץ גליות" ו„שיבת ציון", שמטרת כולן היתה: לעורר את בני ישראל להוציא לאור את הצעתו שהציע ב„גורל לה'". גדולי ישראל שבמערב, שנתנו לו כתבי-מליצה, כמו הרבנים הורוויץ בווינא, טיקטין בברסלוי, ד"ר יוליוס פירשט בלייפציג, מ. ע. שטערן וד"ר יעלינק בווינא, קראו את ההצעה הזאת בשם „קולוניזציא של היהודים בארץ הקודש", אולם באמת הצעה זו גדולה היא ומקיפה ביותר. זו היתה באמת כעין—הציונות המדינית.

תמצית הדעה המובאת ב„גורל לה'" היא: לפני משיח בן דוד צריך לבוא משיח בן יוסף, ש„יהיה נמשח מהאספה הנבחרת, והאספה הזאת תהיה מגדולי ישראל יושבי אירופה". אספה

זו תבקש „תנינה מאת מלכי הארץ לרחם על גולת אריאל הפזורים בארבע כנפות הארץ לקבצנו אל ארץ נחלת אבותינו״, ומלכי הארץ ימלאו את הבקשה הזאת ו„יקראו לנו דרור לשוב אל ארצנו ואל נחלת אבותינו״. משיח בן יוסף, כלומר: הנשיא שתבחר האספה הכללית, „יתחיל לקבץ הגליות מעט מעט, והוא יבנה הבית, או בנו או בן בנו״, או „באי כחו״, כלומר: „יבקשו מאת מלכי ארץ לתת גדולה ליוצר בראשית „לבנות את ביתו אשר החריבו״... „הבקשה היא אתחלתא דגאולה והמבקש את הבקשה הוא הגואל״. וכל הדברים האלה מיוסדים בספר על מאמרי חז״ל בתלמוד, מדרשים וזוהר — „ומצות הבקשה הזאת היא לאחינו אנשי גאולתנו הדרים בארצות החפשיות, כמו הבריטאנים והצרפתים, אשר כח בהם לעמוד בהיכלי מלך״...

אבל יחד עם ה„בקשה״—כלומר: ההשתדלות הפוליטית — צריכה לבוא העבודה הישובית: „ארצנו הקדושה יש לה המעלה שהיא ארץ סחורה, מפני שהיא יושבת על חוף הים הגדול, על טבור הארץ, והיא היתה לעולם רוכלת העמים... ותשובתנו אל הארץ תהיה דרך סחורה, שיקבצו ישראל אספה אחת—כלומר „אגודה״ — כמו שאר האספות של חברות אניות, האש וחברות הדרך העשייה מברזל, וכדומה, והם ישימו ראש אחד, הוא המשיח בן יוסף ראש האספה, להשגיח על עניני האספה לקרב התועלת ולהרחיק הנזק״. „ונלוו גוים רבים אל ה׳ וישבו בארץ ויסחרו אותה ובנו בתים ונטעו כרמים ויתקנו הדרכים ויעשו אניות ואומניות והכל לתועלת החברה״...

וזהו תמצית דעותיו בחבורו.

והוא מסיים: „ולכן כל המדבר על לב ירושלים וקורא אליה להאסף, וכל המעורר על הקיבוץ הנבחר והאספה המאושרת, וכל המחזיק ביד עולי גולה הרי הוא בכלל בוני ירושלים״...

בקו״ק שהוציא באמשטרדם בשנת תרי״ח הוא מוסיף: „ולכן את אחי אנכי מבקש לאסוף אגדה אחת, כשאר האספות כמו חברות אחריות האש וחברות הדרך העשויה מברזל, וכדומה, והם יפילו תחנתם לפני כסא כבוד אדוננו השולטן יר״ה לתת לנו את ארץ נחלת אבותינו בדבר קצוב מדי שנה

בשנה, כאשר עשו מדינות אחרות היושבות על נהר דניביו, ובשיקרא שם ישראל על ארצנו ועל נחלת אבותינו, יתעורר לב כל ישראל לעזור את החברה בגופם ובממונם, ואף כי ראשית החברה יהיה מצער אחריתה ישגה מאד".

כאשר ניסדה בשנת תר"ך „חברת כל ישראל חברים" בפאריז, תלה בה אלקלעי תקוות גדולות, כי היא תהיה „האספה הגדולה" וממנה יצא המשיח בן יוסף. וכתב על זה ב„המגיד" מאמר נלהב. עברו שנים אחדות ותקות אלקלעי מהכי"ח בנוגע לארץ ישראל נשארה מעל, וגם עבודת „חובבי ציון" הגולה לא ספקה את רוחו הנלהב, ויעל בשנת תרכ"ה בערך לארץ ישראל לעורר את היהודים שם ליסד את האספה הגדולה" משאת נפשו. אסף אספות רבות ביפו ובירושלים, ואחרי משא ומתן ארוך עלה בידו ליסד בירושלים „חברה כללית לישוב ארץ ישראל" בנשיאותו של החכם באשי, וקומיסיא מיוחדת בת שבעה חברים השובים נבחרה לנהל את העמילה בחו"ל. שבועות אחרים ישב הישיש הזה—הוא אז כבן שבעים—בירושלים על שלחן כתיבתו לכתוב מכתבים וקו"ק להפיצם בכל קצוי ארץ, ובעיני רוחו כבר ראה את משאת נפשו והיא מתגשמת בחיים. בשובו ליפו מצא טלגרמה מאת רבי צבי קאלישר בבקשה לנסוע תיכף פאריזה להיות שמה לעזור לרבי נתן פרידלאנד בענין חשוב אחד, וימהר הרי"א לשוב לאירופה ויסע פאריזה. הדבר נגע אל יהודי שאבאץ בסרביה, שפחד פרעות נפל עליהם ובקשו תחנונים להעבירם לארץ ישראל, ר' יהודה אלקלעי ור' נתן פרידלאנד אזרו כל כחותיהם להשפיע על חכי"ח בענין זה. אבל לשוא היה כל עמלם. חודש שלם ישב אלקלעי בפאריז, וישב לביתו בפחי-נפש, ובבואו הביתה מצא מכתב מירושלים, כי גם כל עמלו שם עלה בתהו. „אנשי-החלוקה" העלילו עלילות שונות ואיימו באיומים שונים, והחברה שיסד נתפזרה ובטלה, נרגז ונסער ישב אלקלעי על שלחן כתיבתו והחל לכתוב מכתבים ולערוך מאמרים לבטל את כל הטענות והעלילות של אנשי-החלוקה. בין כה וכה וחברתו לא קמה עוד לתחיה. גם דלת-לבבות הננעלת לא במהרה תפתח, אם כי בקרב הלבבות פנימה מתחוללת תסיסה עצומה... ותסיסה עצומה בלבות הרבה מבני ירושלים עוררו דבריו ומעשיו של אלקלעי בארץ ישראל.

כאשר יסדה חכי"ח בשנת תר"ל את „מקוה ישראל" על יד יפו,

שלח אלקלעי על שם כרמיה כתב־זכרון במחאה חריפה נגד החברה, המופזרת כחותיה לקטנות כמו אלה, כיסיד איזה בית־ספר, בעת שהיבה עליה לקנות שם שטחי־אדמה גדולים ולהושיב עליהם המוני יהודים. וכדברים האלה כיתבים גם בני ירושלים לרבי צבי קאלישר, רבי אליהו גוטמאכר ורבי נתן פרידלאנד בשנת תרל״א לאמר: „לשיא כלו עינינו מיחל עד עת בוא דבר ציר חברת כל ישראל חברים, אשר התאמר לרפא שברנו במלאו את ידינו בעבודה בשדה להוציא להם מן הארץ. הן תקיתנו למפח נפש כי עבטו אורחותיו להקים בית־ספר לנערים... הביטו בגוים ותמהו, הן נהרו הנה מעם אשכנז (ווירטמברג) יתנחלו בעמק השרון ובהר הכרמל, ההקם הקימו בתי־ספר לעבודה זו?.. ובל יאמר שכן הארץ הזאת חליתי, כי אך יצאו משאון קריה ללין בכפרים לשאוף אויר צח, כי אז יופח בקרבם נשמת חיים חדשים ויבראו בריאה חדשה כאבירי בשן... אך תנו לנו אחוזה בארץ להתנחל על אדמת קודש לעבדה ולשמרה״...

בדברים הנמרצים האלה הננו שומעים את קולו ורוחו של אלקלעי.

בשנת תרל״ג עלה רבי יהודה אלקלעי להשתקע בארץ ישראל. בכל השנים שישב בארץ הפיץ את דעותיו בין „אנשי־החלוקה״ ויעוררם לעבודת האדמה. מתחלה תלה תקוות רבות ב„מזכרת משה״, שנוסדה בשנת תרל״ה, ובעינים כלות צפה לביאי של בא־כח „מזכרת״ זו, החכם והסופר, שנלחם מלחמת הרעיון של ישוב ארץ ישראל בעתונים העברים אז, רבי יחיאל מיכל פינס—ביחוד נתפרסם פתגמו הנמרץ ב„המגיד״: „כל הטובל עטו בדיו לכתוב נגד חברת ישוב א״י כאלו טובל עטו בדם אדם, ולא באדם פרטי, רק בדם אומה שלמה״.—אבל גם תקותו זו לא נתקיימה. „מזכרת משה״ הסתפקה רק בבנין שכינות־בתים בירושלים, ולא התעסקה כלל בישוב הארץ.

בראשית שנת תרל״ח נפטר הישיש בן שמונים לעולמו, אולם חדשים אחדים אחרי מותו יצאו חמשה מתלמידיו וקנו להם בכפר אמלאבאש ארבע מאות היקטר אדמה בעד חמשים משפחות, היא אדמת המושבה העברית „פתח תקוה״.

ארבעת האנשים האלה: רבי צבי קאלישר, רבי אליהו גוטמאכר,

רבי נתן פרידלאנד ורבי יהודה אלקלעי היו מיסדי התיאוריא של הישוב החקלאי בארץ ישראל. עמהם החלה התקיפה הראשונה של „שיבת ציון", תקופה שכמעט כולה רבנית וחרדית. מעשים ממשיים כבירים לא בראה תקופה זו, אבל בתיאוריא שלה, שיסודה שחרור העם העברי בגלות, ותכליתה גאולת ישראל וגאולת האנושיות, סללה את הדרך לפני התקופה השניה של „חבת ציון" וגם לפני התקופה הציונית המדינית, והמאורעות האחרונים, שאנו חיים בהם, מאשרים את השקפת־עולמם של ארבעת האנשים האלה על־דרך הגאולה העתידה...

ה.

החברה הראשונה לישוב ארץ ישראל ומיסדה.

החברה הראשונה לישוב ארץ ישראל נוסדה בקיץ שנת תר"ך בעיר פראנקפורט דאדר. מטרת החברה היתה: „לכונן בארץ הקודש מקום מושב גדול לבני ישראל להתעסק בעבודת האדמה", ושמה: „חברת ישוב ארץ ישראל". ראש החברה היה נשיא הקהלה העברית בפראנקפורט דאדר, מענדע, שני לו הרב המו"ץ ה. יפה ו„מנהל הענינים"—ד"ר חיים לוריא מגזע האר"י. ההודעה הראשונה, שפרסם ד"ר לוריא ע"ד יסוד חברה זו באחד מגליונות „המגיד" בחודש אלול תר"ך, נדפסה אחר ידיעה אחרת בלתי חשובה, מכילה רק שורות יבשות אחדות, ותיכף אחריה באו דברי העורך, המבטלים כל ערכה וחשיבותה של חברה זו. נמוקי העורך היו פשוטים: ראשית, אין היהודים מסוגלים ואין הם רוצים להיות עובדי־אדמה: ושנית: „כל עוד שלא יעשו סדרים אחרים בסדרי ממשלת תוגרמה, אשר תושביה בעלי דת אחרת נרדפים שמה על צואריהם ואינם בטוחים בחייהם, הלא לא יחפצו אנשים לעזוב ארצות מולדתם"... ועלינו לזכור, כי בימים ההם היתה מרידת הדרוזים בדמשק ובלבנון, מאות נוצרים נפלו לפי חרב וסכנה גדולה היתה נשקפת גם ליהודים — ודוקא מצד הנוצרים...— וכל הארץ היתה אז כהר געש.

כזאת היתה קבלת־הפנים הראשונה, שערכה העתונות העברית להחברה הראשונה לישוב ארץ ישראל. ולא טובה ממנה היתה גם קבלת־הפנים מצד העתונות היהודית־הגרמנית. העתון האורטודוקסי „איז־ראעליט" המיינצי של ד"ר לעהמאן התנגד לכל עבודה זו טרם שיקבל „ערבות בטיחה" מצד ראשי החברה, כי הקולוניסטים יהיו שומרי דת ויקימו את כל המצוות התלויות בארץ, והעתון האסימילטורי „אלגע־מיינע צייטונג ד. יודענטומס" של ד"ר פיליפסון, בכלל לא הלך לבו אחרי „דעות" כאלה. ובאותו פרק נמצא באשכנז שד"ר אחד ירושלמי, ומשה זאקס שמו, וגם הוא עורר בלבות שומעיו חששות ופקפוקים שונים נגד חברת הישוב, עד שראשי כולל הו"ד החלו להביט עליה כעל צרה

ל„חלוקה"... אבל „מנהל הענינים" של החברה, שהיה באמת מיסדה, ד"ר לוריא, לא נפל רוחו ולא רפו ידיו למראה כל התנגדות זו.

ד"ר חיים בר"ש לוריא היה ד"ר לפילוסופיא, מלומד עמקן יחרד על דת. בהתיחשו על משפחת האר"י התעמק בתורת אביו זקנו זה יחפץ לגלות את הקץ. מפי יהודי ירושלמי אחד שמע, כי קבלה מהלכת בירושלים, כי „לפני ביאת המשיח תתפרצנה מהומות באחדות מארצות אירופא ומלכי הארצות האלה יתנו ליהודים שווי זכיות", ודברים אלה נחקקו עמיק בלבי הרגש. המרידות, שפרצו בשנת תר"ח בצרפת, אשכנז, אוסטריא ועיד, הגבירו בלב לוריא את הרעיון, כי „ימות המשיח" קרובים לבוא. ובהתעמקו יותר בכתבי האר"י מצא רמזים, כי המשיח לא יוכל לבוא טרם שתתקף תשוקה עזה את לבות היהודים לשוב לארץ ישראל ולהחיות את אדמתה „כדי לצרף ולטהר את נשמתם מטומאת הגלות שנשקעה בה"... ומתוך רעיון זה שנשתרש בלבו נגש ד"ר לוריא ליסד בעיר מושבו את „חברת ישוב ארץ ישראל".

ולוריא היה איש בעל מרץ גדול ולא חת מפני כל, ויבראיתו את דעת העתונות היהודית והיא נגד חברתו, חפש ומצא דרכים יהטיתה על צדו. הוא ערך מגילה עפה כתובה עברית ואשכנזית ובאר בה את מטרת חברתו והביא ראיות מהספרות התלמודית וספרות הקבלה, כי רק בדרך זו של ישיב עברי הקלאי בארץ ישראל תבוא הגאולה. את מגלתו זו שלח לכל הקהלות היהודיות באשכנז ולרבניהן.

כעבור חדשים אחדים מיום היסד החברה מודיע לוריא ב„המגיד", כי „כבר נעשתה התחלה בארץ ישראל: על יד יפו מחנך איש אחד מיטחה חמשה צעירים עברים בעבודת אדמה"... וכי הגאון רבי צבי קאלישער חבר ספר „דרישת ציון", המבאר את ערכו של הרעיון ותכלית החברה. על זה העיר עורך „המגיד": „ומדוע לא נדפס הספר הזה?". וכעבור שנה והספר „דרישת ציון" נדפס, בשנת תרכ"ב, עמד כבר „המגיד" על צדו של רעיון הישיב, עד שהדפיס את כל הידיעות שהמציא לו ד"ר לוריא, מבלי כל הערות מצד המערכת, וגם הקציע רובריקה מיוחדת ב„הצופה" שלו, במדור המיוחד אמנם לדברי תורה וחכמה, „על דבר חברת ישוב ארץ ישראל"... ולוריא נתן לד"ר לעהמאן גם את ה„ערבות דבטיחה" שלו, שהכל יעשה בארץ ישראל עפ"י חיקי הדת, — וכה התנה גם הגאון רבי אליהו גוטמאכר — וגם ה„איזראעליט" החל לדבר טובות על

„חברת ישיב ארץ ישראל" ועל מטרתה. הדבר כבר הגיע לידי כך, עד שנשיא כולל הו"ד באמשטרדם, רבי עקיבא לעהרן, הודיע, כי הוא מוכן לקבל תרומת כסף לטובת החברה ולהמציא אח"כ את הכסף הנאסף לתעודתו. וגם השד"ר הירושלמי הנזכר נהפך מאויב לאוהב ונעשה לבא־כח החברה ברוסיא... וכה הלכה החברה וכבשה לה לבות רבים ושמה נתפרסם בין חוגי העברים בכל הארצות. מלבד הרבנים הנזכרים למעלה נתנו לה ידם גם רבי נתן אדלר בלונדון, רבי משה גבריאל מליסא, רבי משה מונטפיורי, ד"ר אלברט כהן בפאריז, משה העס ועוד. וסניפים נפתחו לחברה זו בערים שונות באשכנז, כמו: ברלין, ברסלוי, האמבורג, לייפציג, פוזנא ועוד. ובשם איש ירושלמי מודיע ד"ר לוריא בשנת תרכ"ב ב„המגיד", כי „בכל ארץ תוגרמה יש בטחון גדול, שחברתנו תצליח בעזר השי"ת, מפני שוכנת האר"י הקדוש תעמיד למיסד החברה אשר הוא נצר שרשיו"... ובאמת ניסדו סניפים להחברה בירושלים ואדריאנופול. באותה שנה הדפיס ב„המגיד" ה„גנרל־דירקטור" — כמו שהוא קורא אז את עצמו — לחברת הישוב „הק' חיים בר"ש לוריא" — כמו שחתם — קול קורא בענין זה אל היהודים ב„רוסיא ופולין", ואם על הגבול הרוסי — „המגיד", כידוע, נדפס בליק בפרוסיה — מחקה הצנזורה הרוסית את המלים „ברוסיא ופולין", הנה חברים בודדים נמצאו ל„חברת ישוב ארץ ישראל" במספר הגון גם ברוסיא, ביחוד מבין אלה שהיו באים לרגלי מסחרם לאשכנז, ובין החברים הראשונים ברוסיא היה גם רבי שמואל יוסף פין בווילנא.

תעמולה עזה לטובת רעיון הישוב נהל ד"ר לוריא גם באשכנזית ב„איזראעליט" וגם ב„אלג. צייט. ד. יודט". על פיו תורגם הספר „דרישת ציון" אשכנזית. הוא גם חפש לו מתרגם עברי לספר „רומא וירושלים" להעס, אך לא מצא. בעתון האחרון התוכח לוריא עם מתנגדי רעיונו מקרב „אנשי החלוקה", השד"רים הירושלמיים והמגינים עליהם מקרב בני ברלין. נגדם הדפיס מאמר חריף גם ב„פאסישע צייטונג". התנגדות זו מצד אנשי החלוקה, שהשפיעה על יהודי ברלין לרעת הרעיון, הרגיזה מאד את ד"ר לוריא, עד שיצא במאמר מלא רעל נגד ה„חסידות בברלין"...

מאמרי פולמוס אלה וכן כרוזיו, שבהם החל לדבר על עצמו כעל „שליח ההשגחה", עוררו נגדו תרעומות גם בקרב חברי החברה עצמה. ונתעוררה הצעה להעביר את מרכז החברה מפרנקפורט דאדר לברלין. הנמיק הגלוי של הצעה זו, שיצאה מאת המטיף המפורסם ד"ר מיכאל

זאקס בברלין ונתמכה ע"י רבי צבי קאלישר, היה: מפני שהחברה היתה לחברה כללית לכל יהודי תבל, צריך מרכזה להמצא בעיר הבירה ולא באחת מערי השדה; ובאמת דרש אז כדבר הזה גם העתון „דזואיש כרוניקל" בלונדון. הוא רק דרש, כי ה„מרכז" של החברה הקולוניזציונית יעבור ללונדון, פאריז או ווינא. אבל ד"ר לוריא מצא בהצעה זו פגיעה בכבודו הפרטי. לד"ר זאקס שלח מחאה חריפה בסגנון בלתי נמוסי, ומכתב חוזר שלח לחברי החברה והראה על הסכנה וזצפויה לרעיון הישוב, אם יעבירו את המרכז מעיר כשדה כפראנקפורט דאדר, שבה ישב בעל „פרי מגדים", לעיר מלאה אפיקורסים כברלין... ועוד לא הסתפק לוריא בזה והדפיס גם מאמר ב„אלג. צייט. ד. יודט", מלא עקיצות נגד ד"ר זאקס... פולמים זה עורר עוד יותר את הלבבות נגד ד"ר לוריא והזיק הרבה גם לעניני החברה.

בינתים מת ד"ר זאקס בשנת הרכ"ד ולוריא ראה בזה „עונש מן השמים" על אשר המנוח יצא נגדו, ופרסם כרוז חדש, שבו הוא משים עצמו נביא, אשר כל הפוגע בו לא ינקה... כרוז זה כבר הגדיש את הסאה. נגד ד"ר לוריא כבר יצאו, מלבד רבים מחברי ההברה, גם הרבנים קאלישער וגוטמאכר, גם דוד גורדון, שהיה אז עורך „המגיד", וד"ר פיליפסון עורך ה„אלג. צייט. ד. יודט", כולם דרשו מאתו, כי יתפטר ממשמרתו. כשנה שלמה ארך פולמוס זה, עד שסוף סוף עבר המרכז בחודש תמוז תרכ"ד לעיר ברלין. אבל המרכז ההדש לא הראה כל סימני חיים. לשוא הרבה רבי צבי קאלישער לעורר את חבריו לעבודה, חברי המרכז בברלין ה„אפיקורסית" פחדו להקניט את „אנשי ההלוקה" בירושלים... רבים החלו כבר להתגעגע על לוריא, שסוף סוף עם כל מגרעותיו נפח רוח חיים בחברת הישוב, נהל את התעמולה בחריצות רבה ורכש נפשות רבות לרעיונו, אבל כבר עבר המועד. מרוב צער ועגמת נפש חלה לוריא מחלה עזה, שהרחיקה אותו מכל עבודה... ובין כה וכה ו„חברת הישוב" כאלו נשכחה בין החיים.

בשנת תרכ"ז חדשו הגאונים רבי צבי קאלישער ורבי אליהו גוטמאכר חברה זו מחדש והיא נתקיימה עד שנת תרל"ה, שנת מותם של שני הגאונים האלה. על אדות פעולותיה של החברה תחת הנהלת הגאונים הנזכרים דברתי בפרקים הקודמים.

ו.

רבי משה מונטפיורי.

באותה העת שבארצות הגולה הלך והתפשט **הרעיון** של ישוב ארץ ישראל, ותורה שלמה נוצרה על ידי הרבנים בדבר ערכו של ישוב חדש זה לגאולת־העם וגאולת־הארץ, באיתה העת עצמה נוצרו בארץ ישראל **תכניות ישוביות גדולות**, וגם נעשו בה **נסיונות ישוביים** שונים. יוצר התכניות הגדולות וגם עושה הנסיונות **הראשונים** היה רבי משה מונטפיורי, זה היהודי הדתי הלאומי הגדול, שלא היה יוצר "תירות" דתיות והוגה „דעות" לאומיות, אבל רגש דתי־לאומי בריא וטבעי קנן בלבו ועל פיו עשה את כל מעשיו הכבירים לטובת עמו בכלל ולטובת עמי בארץ אבותיו בפרט. בעבודתו של רבי משה מונטפיורי בארץ ישראל, ועוד יותר במחשבותיו הגדולות עליה, הננו מוצאים את כל גודל השפעתה של הדת היהודית על התחיה הלאומית, השפעה שבאה על ידי צינורות נסתרים בעמקי הנפש גם מבלי דעת בעליה והכרתו הברורה...

ספרות שלמה בשפות שונות נבראה מסביב לשמו. הספרות הזאת תארה את תכונותיו האישיות ועסקנותו הצבורית, ועפ"י הספרות הזאת באו אח"כ בעלי־האסופות (אנציקלופדי.) בקרבנו וקבעו את צורתו הרוחנית של היהודי הגדול הזה לאמר: „עסקן צבורי ופילנטרופ" (החרדים שבנו עוד הוסיפו לאמר: „וצדיק", כלומר, יהודי חרד ומדקדק במצוות). ובאשר כל „עסקן צבורי" הוא עפ"י רוב עסקן ל ד ו ר ו וכל „פילנטרופ" הוא פילנטרופ ל ז מ נ ו, וגם „צדיק תמים" היא — בדורותיו, והאחרונים משכחים את הראשונים; לכן הולך גם זכרו של רבי משה מונטפיורי ומשתכח גם מלבות הדור ההולך. והדור הבא גם לא ידע מה היה לנו „השר הצדיק" הזה!

אולם אם נשים לבנו היטב ־א אל הספרות שנבראה מסביב לשמו של רבי משה, אלא אל „ספר הזכרונות שלו" (תורגם גם עברית), אל מחשבותיו ופעולותיו כמו שהן נרשמות בקצירן בספר היומי הזה, אז מופיעה נגד עינינו דמות דיוקני הרוחנית של רבי משה מונטפיורי בדמות י ה ו ד י ל א ו מ י, שכל רגשותיו ומחשבותיו נבעו ממקור אחד, ממקור „היהדות הלאומית" העתיקה, היהדות הנצחית. וטפוס זה של רבי משה הוא הטפוס הנצחי של יהדות זו, שמתגלה פעם בפעם על שמי חיינו, ככוכבים מאירים את דרך בת עמנו, איש איש לפי תנאי זמנו ולפי כ ש ר ו נ ו ת י ו ו ה כ נ ו ת י ו.

רבי משה מונטפיורי לא היה יהודי „חרד" במובן הרגיל, שאין לו בעולמו אלא הדברים שבין אדם למקום, ועל פיהם הוא מתנהג גם בדברים שבין אדם לחברו, ומבטל הרבה דברים שבין אדם לעמו וקניני עמנו... הוא לא היה „פילנטרופ" במובן הרגיל, שנענה לכל קול קורא לעזרה, לכל מראה אסון ופגע, אבל רק לאסון ח מ ר י ועזרה ה מ ר י ת, שתועלת המעשים נתפסת ב י ד. זה לא היה „עסקן צבורי" רגיל, עסקן מ ק ו מ י או עסקן כללי, שרק צ ר כ י ה ז מ ן ו ה ש ע ה מעמידים אותו בשורת העובדים ואין עיניו נשואות למרחוק. לא! כל הדברים האלה אמנם נמצאו בו כולם יחד, הוא היה גם „חרד" גם „פילנטרופ", גם עסקן מקומי, גם עסקן כללי, אבל כל אלה הם רק ניצוצות בודדים של האש הגדולה שיקדה בקרבו, זו אשה של היהדות הלאומית. לא נחשוב פה את כל המחשבות הגדולות, אשר חשב רבי משה על אומתו, את כל הפעולות הכבירות, שפעל רבי משה בקרב עמו ולטובת עמו. אולם אם נשים לב אל יחסו ל כ ב ו ד אומתו, לדתו ותורתו, ל א ר ץ י ש ר א ל ו ל ש פ ה

ה ע ב ר י ת, נמצא כי את כל ה„סימנים המובהקים" של „היהדות הלאומית" מתגשמים על ידי בחיים.

הוא ידע תמיד להגן בעוז על כ ב ו ד ע מ ו. בבוא מונטפיורי בפעם הראשונה הארץ ישראל (תקפ"ח), אמר לו פעם אחת פחת ירושלים, כי צר לו מאד על אשר התאכסן בשכונת היהודים, וחפץ לתת לו מעון בתוך העיר. בשמוע מונטפיורי את הדבר הזה ענה לו תיכף: „אקיה, כי אהיה תמיד וגם אמית בתוך אחי בני ישראל". בשעה שהיה שעריף בלונדון הלך פעם אחת עם הלורד מאר בחצרות ה„גילדהאל", וכאשר באו אל הככר, אשר על המחיצה המקפת איתה כתוב „מהלך היהודים" (Jews Walk) העיר מונטיפיורי את אוזן הלורד, כי אנשים רבים מתאוננים על הכתובת הזאת, אשר לא יכירנה מקומה בעת נאורה זו. הלורד צוה להסיר מיד את הכתובת המנאצת הזאת, והלוח אשר עליו נמצאה כתיבת זו נמסר לו לזכרון.

בשעה שהיה בדמשק לרגלי עלילת הדם הציע הקונסול הצרפתי לפני כרמיה לשים קץ לענין רע זה באופן כזה: הפחה יודיע גלוי לכל, כי היהודים אשר מתו תחת יד מעניהם הם הם אשר עשו את מעשה הרצח מפני נ ק מ ה פ ר ט י ת, ואולם תשעת היהודים העצורים עוד בבלא נקיים מכל חטא, ולכן יקרא להם דרור; וכמו כן יפרסם הפחה את דעתו גלוי לכל, כי בדת ישראל ובספריהם אין כל זכר למצות שפיכת דם בפסח. אבל מונטפיורי הגיד, כי הוא אינני יכול להסכים בשום אופן לפשרה זו. לעולם לא יאבה להסכים, כי איש יהודי רצח את נפש הנזיר טומסו ימשרתו, אם מפני נקמה ואם מסבה אחרת, כי הסכמה מגינה כזו תמיט רעה גדולה על ישראל.

כמה עמל מונטפיורי בדבר הסרת הכתובת המנאצת בבית־הכנסיה בדמשק ע"ד רציחת הנזיר הזה בידי היהודים. נסע לרומי, לפאריז, ואח"כ לדמשק עצמה. כאשר הציע מונטפיורי לפני ראש מגזר הקפיצינים, והיא קרדינל, את הפירמן של הסולטן בדבר שקרי עלילת הדם, והקרדינל העיר דרך אגב, כי אחת היא לו „אם הפירמן הושג בכסף רוטשילד או בתחבולות אחרות", הפסיק מ. את הקרדינל באמצע דבריו ואמר לו, כי לא נתן אף שקל אחד בעד הפירמן וכי „לא יערה על דעתי לקנות מ ש פ ט צ ד ק ב ש ו ח ד". בענין זה של דמשק, כלימר, עלילת הדם, היה חזק כצור. פעם אחת נזדמן במשתה אחד עם מלך פרוסיה, והדובם מסובכם,

בעל הבית, הגיד למלך את כל אשר עשה מונטפיורי לטובת היהודים בדמשק. והנה המלך הפליט מפיו; „אך בכל זאת צר לי על המת האמלל״, אז ענה מונטפיורי תיכף, כי „אי־אפשר להגיד בהחלט, כי מת הנזיר, וייש לשער, כי עודנו בחיים״.

איפית הוא תכונתו העזה של מונטיפיורי לבלי להבהל מפחד ההמון במקים שבא לרגלי ענין הקרוב ללבבו העברי. הוא לא חת מפני ההמון הערבי בחברון, בעלותו לבית המסגד שעל מערת המכפלה. לא חת מפני המון זה בדמשק כעלותו לבית הכנסיה של הקפוצינים לראות בעיניו את הכתובת המנאצת, ולא חת גם מפני המון הרומינים בביקארשט, שהתאספו על יד חלונות חדרו ויאיימו עליו להרגו נפש, בגלל בואו לדרוש משפט אחיו היהודים במדינה זו. כל האורחים המתאכסנים במלון ההיא מהרו אל חדרו של מ. בצעקה: „הנה הם באים לקחת נפשך״ והוא נגש במנוחה אל החלון ויפתחהו ויתיצב לנוכח ההמון הזועף, אשר מלא את כל הככר לפני המלון, ויאמר: „אל נא באש, אני באתי הנה בשם הצדק והאנושיות להשתדל לטובת נרדפים נקיים״.

בצדק ובאנושיות אלה האמין מונטפיורי, כיהודי אמתי, מאד, וכאשר הודיע אותו בלייכרדר מברלין בשנת תר״מ, ומ, אז בן צ״ה שנה, על־דבר התנועה האנטישמית, כתב לו מונטפיורי: „הדבר אשר הודעת על אדות התנועה האנטישמית בארצך וביתר ארצות אירופה נותן מקום לדאגות גדולות. אך בכ״ז אקוה, כי ע״י זהירות ופרישות מצדנו וע״י התרבות ההשכלה, המיוסדת על מדת הרחמים והאנושיות, בין הנוצרים, יתוקן סוף סוף מצב אחינו. ואולם עד העת ההוא אל נא תרפינה ידינו. נוסיף נא לעבוד את עבודתנו הנכבדה ובשעת הצורך נרים נא את דגל אמונתנו, כי עלינו לזכור תמיד, כי לא בחיל ולא בכח יגבר ישראל, כי אם ברוח ד׳ צבאות״.

את כל מסירותו לעמו נראה ונכיר בעובדה הבאה:

כאשר פרצו הפרעות ברוסיה בשנת תרמ״ג, חפץ מ.. והוא אז בן צ״ח שנה, לנסוע שמה, וכאשר הניאו איתו רעיו מנסיעתו זו, כי זקן הוא יהרש, ענה להם: „אם רק יש צורך בנסיעתי, דורש אני, כי ישאוני שמה, הושיבו אותי בעגלת הקיטור והניחוני אח״כ באניה, ובביאי לפט״ב ישאוני לפני הקיסר. אין דבר אשר ימנעני מלפעול לטובת אחי האמללים, אם אדע כי אוכל להיות להם לעזר״.

ומונטפיורי לא היה ר ק עסקן כללי. אם עיניו ולבו הקיפו את צרכי עמו בכל ארצות גלותו: בסוריא, במארוקו, ברוסיה, רומניה, פרס וארץ ישראל; נסע פעמים רבות נסיעות גדולות ומסובכות, עד שהממשלה האנגלית מצאה חובה בנפשה להודיע לו תמיד מכל הדברים שציריה מודיעים לה על מצב ישראל בארצות שונות, הנה עסק מ. הרבה גם בעניני הצבור המקומי. היא עמד בראש ה„בוארד" ועבד עבידתו זו באמת ובתמים עד סוף שנת תרל"ז. והוא כבן תשעים שנה.

כולם יודעים, כי מונטפיורי היה יהודי חרד על דת ושומר מצוה. הוא לא היה יהודי למדן, אבל אהב את התורה והוקיר תלמידי־חכמים. היה רגיל לכתוב ספרי־תורה, השתתף בשמחות של מצוה כמו „סיום משניות" ועוד, ומדקדק במצוות. הוא בא פעם אחת עם רוטשילד להיכל ציר ממשלת אוסטריה בלונדון ומצאו שם זקן אחד שאכל ואחרי האכילה כרע על ברכיו וברך בעין ברכת המזון, ורושם מ. ביומנו: „רואה אני, כי רבים מאחינו בני ישראל לא היו מוצאים עוז בלבבם לעשות כמעשה הזקן החסיד הזה, ולא עוד אלא שהיו בושים אפילו להניח כובעם על ראשם לברך את ברכת המזון". בשנת תק"ץ הוא רושם: „גמרתי לעשות חוזה עם אחדים מידידי ועם שני לומדי תורה מיפלגים לסעוד אתם יחד פעם בשבוע למען נוכל לשיח בדברי תורה". היא גם יסד פרס באחד מבתה"ס הגבוהים בלונדון לתלמיד שיצטיין בלמודים העברים. עסקיו הגדולים לא הפריעו אותו כלל מלמלא חובת דתו. בשנת תקצ"ד השתתף עם רוטשילד במלוה להממשלה על סך ט"ו מיליון ל"ש, שהוציאה הממשלה בתור פיוס ופצוי לאדוני העבדים בהידו המערבית, אשר קראו דרור לעבדיהם. הענין נגמר ביום ח' אב ובערב ישב על הארץ להתאבל על חרבן ירושלים, על מכירת אחיו לעבדים...

בהבחרו לשעריף הוא רישם: „דואג אני, כי בפקודתי החדשה יהי עלי להלחם במכשולים רבים. הנה היום הנועד לקבלת המשרה הוא יום א' של ראש השנה, ובכן לא איכל לעבור ברחוב במרכבת הכבוד, כמנהג השעריפים, כי אם אצטרך ללכת ברגלי. כמו כן מנהג עתיק היא בלונדון לקבוע את משתה המלואים לשעריף ההדש ביום 30 ספטמבר, ובשנה הזאת יחול צום הכפורים ביום ההוא, אבל אשתדל להטות את לב חברי לדחות את המשתה ליום אחר". וכן היה, והמשתה נדחה לב'

איקטיבר. בנאומו שנאם בעת המשתה הוא מטעים ומדגיש את יהדותו. ודבר זה נתן מקום לנואמים האחרים להטעים את הסבלנות הדתית באנגליה.

בימים ההם, ימי דרישת שווי־זכיות בעד יהודי אנגליה, והועד של שליחי הקהלות מתאסף ומשתדל בדבר זה ודעות שונות נשמעו, כנהוג, ומונטפיורי רושם: „אני עומד הכן על דעתי לבלי לוותר אף כקוצו של יוד ממנהגי דתנו למען השג את שווי זכיותינו". (כדברים שכתב משה העם על הלאומיות).

בכל ערב שבת הולך הוא לבית־הכנסת וחבריו השופטים נותנים לו תמיד רשות לזה. באותו היום שהוא משתתף בכל הצירימוניות של ההתהלוכה יכביד הלורד מאר—הוא מבקר בבית־האבל לקיים מצוות נחום אבלים. ביום ההוא הורם מונטיפיורי למעלת אציל והמלכה כבדה אותו בשם „סיר" והוא רושם: „גדלה שמחתי בראותי כי בתוך האולם הגדול בין יתר הדגלים מנפף גם דגלי, אשר עליו הכתובת „ירושלים", אקוה, כי אמי היקרה תגיל מאד נכבודי"

בימי חג הפסח לא הלך מונטיפיורי אל הישיבות בבית פקידותי ובבית המשפט מפני קדושת החג באמרו: „חביבתי לאלהים ולאמונתי הקדושה עומדות למעלה מכל יתר חובותי; ולכן עלי לדחות מפניהן את עסקי משרתי".

יחסו אל בני העמים השונים היה יחס של יהודי אמתי: יחס של רצון וכבוד, תמך בידי נוצרים פרטיים רבים, הכנים בניהם לבתי־ספר ועמד פעמים רבות בראש ועדים לעזרת נוצרים להוצים שונים, והתיחס בכל הכבוד הראוי לעניניהם וקדשיהם. רק את המומרים שנא תכלית שנאה. הרב רבי מרדכי אליאשברג מבויסק מכר מה שראה בעיניו בהיות מונטפיורי בקובנה (בהקדמה לספר „שביל הזהב"): „איש עברי, איש המיר דתו, ראזא שמו, שותפו של ר' ישראל פיינברג מיורבורג הביא מכתב מר' ישראל ויבקש לראות פני השר ולמסור לו המכתב בעצמו. אולם אחר שהשר חקר מי הוא השליח השיב לו ע"י מליצו ד"ר לוי: „אחי העברים אני אוהב יותר מנפשי, ונכרי כנפשי, אבל ישראל שהמיר דתו לא אוכל ראות פניו"... ויען ראזא, כי אין לו רשות למסור המכתב רק מיד ליד, ולא קבל השר את המכתב ולא ראה פניו.

ואם בעניני צרכי-הצבור והדת אין הצד הלאומי בולט ביותר, הנה ביחסו אל ארץ ישראל כבר בולטת הלאומיות במדה מרובה; וארץ ישראל תפסה בחיי מונטפיורי המקום היותר גדול.

המסע הראשון שלו לארץ ישראל עוד נושא עליו חותם של מסע-תענוגים, אף כי העת שבחר לזה לא היתה מתאימה כלל לנסיעות של תענוג. הימים, תקפ"ז–תקפ"ח, ימי המלחמה עם טורקיה לשחרור יון. בער אניה ממאלטה לאלכסנדריה שלם מונטפיורי 400 לש"ט. בבואו ליפו מאן שר העיר מתחלה לתת לו להכנס העירה. מענין הוא מצב היהודים בירושלים לפני תשעים שנה. הוא מצא אז בה „חמשים משפחות, כמאתים נפש, ספרדים, ארבעים משפחות, כמאה וששים נפש, אשכנזים וכמאתים אלמנות וזקנות בעני ובחוסר כל". בעלותו לתודה בקש אותו ראש ביהכ"נ לבל יגדב סכום גדול „פן ישמעו פקידי הרשות והכבידו עוד עול המסים על בני הקהלה". ובתוך עניות ושפלות זו מונטפיורי רושם: „אין עיר בעולם אשר עמדתה יפה מירושלים, גם אין מקום בעולם אשר אקלימו טוב מאקלימה של ירושלים". פה כבר מדבר הלב העברי, הלב האוהב שלא מדעת את אמו-הורתו, אולם מחשבות לאומיות מיוחדות אין המסע הזה מעורר, כנראה, בלבו. התעוררו בו הרגשות הדתיים והוא רושם בשובו ליפו: „היום הזה תחל תקופה חדשה בחיי. אני נכון מעתה להקדיש זמן יותר רב לטובת העניים ואני מקבל עלי להתפלל בצבור בביהכ"נ, מלבד בשבתות ובמועדים, גם בכל יום ב' וה' בשבוע".

מסעו השני לא"י היה בשנת תקצ"ט. הוא נסע מאלכסנדריה לביירות, משם נסע דרך צידון לצפת. אז כבר התחילה מחשבה בלבו והחל לחקור ולדרוש לדעת: היצלח חפצו בידו להעמיד את יהודי ארה"ק על הקרקע למען ימצאו פרנסתם בעבודת אדמה? הוא נוכח, כי יהודי צפת נכספים מאד להתפרנס ביגיע כפם, וביחוד חשקה נפשם בעבודת אדמה. גם נמצאו שם יהודים אחדים, אשר חכרו אחוזות קטנות בקרבת צפת וישתתפו עם המושלמנים לעבוד את אדמת האחוזות, והוא רושם בפנקסו: „מכל הידיעות אשר אספתי נוכחתי, כי מסבי צפת מוכשרים ביותר ליסוד קולוניות עבריות, כי יש שם יערי עצי זית כבירים לימים מאד כרמים, אדמת מרעה, המון מעינות ומים טובים, גם תאנים, אגוזים, שקדים, תותים וכו'. וגם שדי

תבואות: חטים, שעורים ועדשים. בקצרה: זו אדמה, אשר תתן יבול למכביר בלי עמל רב ובלי חריצית יתרה. בטוח אני, כי אם יצלח לי להפיק זממי, תבוא ברכה מרובה לארה״ק. ראשית דבר אבקש מאת השלטון לתת לנו בחכירה על משך החמשים שנה הכל אדמה בערך מאתים כפרים ובשכר זה נתן לו מעשרה עד עשרים אחוזים מתוצאות האדמה, בכסף מזומן אשר נשלם לו שנה שנה, אבל בתנאי, כי האכרים יהיו חפשים, בכל משך הזמן הנ״ל, מכל מס וארנוניה והרשות תהי בידם למכור את יבול אדמתם בכל ארצות תבל, וכאשר אקבל את הרשיון הזה, אז בשובי לעלים לאנגליה איסד, ברצות ה׳, אגודה להרחבת עבודת האדמה בארה״ק ולעזור לאחינו באירופה לשוב לארץ אבותיהם. לעת כזאת נודדים רבים מאחינו לאמריקה, לאוסטרליה וכו׳, ואולם בארה״ק יקל להם יותר למצוא אשרם. פה ימצאו בארות שכבר נכרו, זיתים וגפנים שכבר נטעו ואדמה דשנה הדורשת רק מעט זבול. אקוה, כי לאט לאט יאותו אלפי אחב״י לשוב לארה״ק ונפשם תגל לשבת בארץ, אשר בה יוכלו לשמור את חוקות דתנו שמירה יותר מעולה מאשר בארצות אירופה״. הדברים האלה נכתבו לפני שבעים ושבע שנים, והנה נגד עינינו „חובב ציון״ דתי נאמן.

ומונטפיורי שם לבו אל בני צפת ובנותיה והוא כותב על אדותם: „על פני כל אנשי צפת נראה תו העוני והמחסור, אעפ״י שהגברים רמי קומה ורחבי הכתפים ותואר פניהם יפה, הנשים נחמדות למראה, עיניהן גדולות ושחורות, הליכותיהן מלאות חן ונמוס ושיחותיהן מפיקות שכל טוב. אני ראיתי, כי כל האנשים תאבים לעסוק בעבודת האדמה״. מצפת הלכו לטבריה, גם שם הרבה לדבר עם נכבדי הקהלות ע״ד ישוב ארה״ק ע״י אכרים. בנסעו דרך שכם יצאו יהודים אחדים מתושבי העיר לקראתו. אז עוד ישבו יהודים בעיר זו. למראה דרכי-ציון האבלות הוא רושם: „מעומק הלב אני מתפלל, כי במהרה יהפכו מדברות ציון לעדן״.

בדברו על אדות זה עם הקונסל האנגלי בירושלים חוה האחרון את דעתו, כי ה„ראשית תהי מצער לבלי העיר השר בלב הסולטן״—וכפי

שנראה להלן צריכים היו להזהר מפני התעוררות חשד גם בלבות האנגלים עצמם...

המסע השני הזה כבר עורר בלב מונטפיורי מחשבות גדולות על ישוב עברי בארץ ישראל. הוא כותב בספר זכרונותיו: „אני חפץ מאד להתראות עם פחת מצרים באלכסנדריה (אר"י נמצאה אז תחת שלטון מצרים) ולבקש מאתי להגן על יהודי אה"ק... להתיר ליהודים לחכור שדות וכרמים לחמשים שנה, בתנאי שיהיו החוכרים חפשים ממסים וארנוניות מלבד שכר הדירה; לתת לי הרשיון לשלוח אנשים מחו"ל, אשר ילמדו את יהודי אה"ק את עבודת האדמה, מטע הגפנים והזיתים וצמר גפן יתותים, באופן יותר טוב מאשר עד עתה, וכן גם ללמדם גידול בקר וצאן. ולאחרונה אבקשו לתת לי רשיון ליסד בנקים בביירוט, יפו, ירושלים וקאאירה. אני מתפלל לד', כי מסעי באה"ק יביא תועלת לאחב"י, לא רק לאלה היושבים מכבר על אדמת הקודש, כי אם גם לאלה אשר יחפצו להתיישב עליה אם מאהבתם לארץ ישראל או מחפצם לעזוב את הארצות אשר בהן הם נרדפים על צוארם"*). את כל הדברים האלה בקש מאת הפחה ממצרים והאחרון הבטיח לעשות חפצו (פה מוסר הד"ר לווי, כי מדבריו עם המיניסטר של הפחה נוכח, כי „ההצעה ליסד קולוניות ליהודים באה"ק הביאה דאגה בלבו פן יש בלב היהודים ליסד ממלכה חדשה בארץ אבותיהם"). המלחמה שנפרצה אז בטורקיה בטלה את כל ענין ההצעות האלה.

בשנת ת"ר נמצא מונטפיורי במצרים לרגלי ענין דמשק הידוע. מענינת היא תשובת מונטפיורי לכרמיה. האחרון הציע לפניו ליסד בית-חולים בקאירה, והוא, כרמיה, ייסד שם בית-ספר. מונטפיורי דחה הצעה זו והוסיף: „לו נדרשתי לצרכי ארה"ק אז

---

*) הדברים האלה, וכן אותם הבאים למעלה, סותרים את דברי ר' מרדכי אליאשברג בספרו הנזכר, הכותב, כי מונטפיורי, בחפצו ליסד קולוניות עבריות בא"י, היתה כונתו רק „לתת לחם לאביוניה היושבים בה משכבר הימים, אבל לא להושיבה בבניה בני ישראל להרבותם לשבת בה" וכו'. ובאמת חשב מונטפיורי הרבה דוקא על הגדלת הישוב בא"י.

נתתי בשמחה את הכסף הדרוש גם לבנין בית־חולים גם לבנין בי"ס". ואז סר גם לא"י ובקר את צפת, טבריה וירושלים. בשנת תר"ח התאונן לפני הקונסל האנגלי „על המסים המעיקים על יהודי טבריה ועל נכלי המיסיונרים בירושלים". בשנה ההיא הודה מונטיפיורי להלורד פלמרסטון „בשם יהודי רוסיה ופולין היושבים באה"ק, על אשר לקחה אותם ממשלת אנגליה תחת חסותה, אחרי אשר נתן להם קיסר רוסיה את הרשיון לזה".

כאשר נערכה בלונדון התערוכה הגדולה ומ. נבחר לראש על המחלקה לאומנות היפה, הציג בתערוכה שני אגנים יפים מעשה ידי אומן יהודי, מרדכי שניצר, מירושלים, למען משוך את עיני הקהל על כשרון המעשה של יהודי ארה"ק.

בעת ההיא עלתה מחשבה באנגליה לסול מסלת הברזל מנהר פרת אל ארץ הודו, ומחשבה זו לקחה גם את לבו של מ., כי ראה בה התחלה לבנין מסלות־ברזל בארץ הקדושה.

בשנת תרי"ג היה מ. אפוטרופוס על עזבון יהודה טורא, שעזב שמונים אלף דולר, לטובת א"י. בכסף זה בנה מונטפיורי בתים לעניים ועוד. ואפוטרופסות זו עלתה לו, לקופתו הוא, בחמשה אלפים לש"ט.

באוגוסט תרי"ד הלך מונטיפיורי אל שר החיצון האנגלי ויודיעהו את חפצו „להשיג רשיון מהסולטן ליסד קולוניות ליהודים באה"ק, לבנות בנינים ולהקים בירושלים בית־חולים ובית־תפלה הנשען עליו". השר ענהו, כי כבר כתב בזה אל הציר האנגלי בקושטא, אבל הוא יודע, כי קנין אדמה באה"ק יפגוש במכשולים רבים.

בשנת תרט"ו התעתד ללכת בפעם הרביעית לא"י, להקים בית־חולים, ולהשתדל להרחיב את עבודת האדמה. על דרכו סר לקושטא ויתיצב לפני הסולטן והגיד לו את מטרת בקורו, והסולטן הבטיחהו למלאות משאלותיו. בירושלים הושיב מ. ועד מיוחד של מומחים במקצוע עבודת־האדמה להיות לו לעזר בבחירת האדמה לקנין ובבחירת האנשים המוכשרים לעבודת האדמה. והעבודה החלה. בעזרת הועד הזה בחר מ. ל"ה משפחות מיהודי צפת ויתן

להם את האמצעים להחל בעבודת האדמה וגם הבטיח להם את החסות מצד הרשות. ינערים יתומים אחדים ניתנו תחת השגחת הועד להורותם את עבודת האדמה, יחלקת אדמה פוריה בקרבת צפת נועדה להושיב עליה ט״ו משפחות. גם בטבריה בחר לו משפחות ויתן להן האמצעים להחל בעבודת האדמה, ובמסבי ירושלים קנה אז חלקת אדמה במקום טוב, הוא המקום של „משכנות שאננים״ אח״כ.

אז גם קנה בקרבת יפו את ה„בירה״ הידועה בשם „גן מונטיפיורי״. זה היה שטח אדמה בן יוסו דונם, אשר מלבד חלקת־שדה למזרע תבואות, היו בו ים 1407 עצי פרי שונים. בעד הגן הזה שלם 300 לש״ט. למנהל הגן נמנה גרמני מדנציג שנתגייר, ותחת השגחתו עבדו עשרים פועלים יהודים. גם יסד מ. ספר לנערות בירושלים.

הנה לנו עבודה ישובית ותרבותית כאחת.

בשובו לאנגליה שם הפעם כל מעניניו בענינים הנוגעים לאה״ק. מענין הוא, כי בהתעסקו אז בדבר בנין מסלת־ברזל מיפו לירושלים הוכרח להתאמץ להוציא מלב הלורד פלמרסטון ועוד אחדים מגדולי אנגליה את החשד של „לאומית עברית״, או של „כונה דתית״ שהשידוהו, ואמר: „אם תבנה מסלת־הברזל לירושלים „אין כונתי להושיב בה אפילו חמשים איש מיהודי אירופה לארץ הקדושה, אבל אין כל ספק, כי המסלה תועיל הרבה לתקון המצב באה״ק״. הענין בטל אז לרגלי תנאים פיננסיים שונים. כפי הנראה, דנו אז: אם טוב ליהודים בא״י להשאר תחת הסולטן או תחת ממלכות חו״ל, כי מונטפ. רושם בפנקסו: „אחד מגדולי הנוצרים, אשר גורל היהודים באה״ק העסיק אותו מאד, גלה לי את דעתו, כי אך טוב ליהודי אר״י לעמוד תחת חסות הסולטן ולא תחת חסות הממשלות של חו״ל״.

מסעו החמשי לארץ ישראל היה בשנת תרי״ז. הוא נסע לבדוק את המוסדות, שיסד במסעותיו הראשונים. עבודת־האדמה בסביבות צפת וטבריה לא הצליחה. הסבות: חסרון בתים ורפתים ומכשירי עבודה, חסרון מחיה עד הקציר הראשון ומגפות הבהמות. אבל מונטפיורי ממהר להוציא את החשש מלבות אחרים לבל יוציאו דבת הארץ רעה, והוא מוסיף: „אבל כל היודעים את אה״ק

מודים, כי היא מוכשרת מאד לקולוניזציה, ואם רק תעשה הקולוניזציה בחשבון ודעת תפרנס עבודת־האדמה ברוחה את העניים המבכרים מפני טעמים דתיים, את אה״ק על פני יתר הארצות״.

בשנת תרי״ט בא אל מ. אחד מגדולי אנגליה ויגד לו בשם ציר טורקיה לאמר: „אם יאבו היהודים לשוב לארה״ק נכונה ממשלת טורקיה לתת להם אדמה עם כל הזכיות והחסות הצריכה להם, רק בתנאי, כי ילוו לה היהודים כסף לצורך חלוף מטבעותיה במטבעות חדשות״, על זה ענה מ., כי „לפי דעתו לא ימצא לעת כזאת אף יהודי אחד באנגליה, אשר יאבה לשוב לארץ ישראל״. ולא בא מ. בדברים בענין זה עם הציר הטורקי. (פה יש איזו סודות שלא נגלו).

בשנת תרכ״ג חפץ לנסוע בעצמו, אחרי מות יהודית, עוד הפעם לא״י, וכבר בא לקושטא ושם קבל אותו הסולטן עבדול־עזיז בראיון מיוחד ויאשר את כל הזכיות אשר ניתנו ליהודי ארה״ק מהסולטן שלפניו, וגם את הזכות שנתנו למונטיפיורי בדבר קנין קרקעות ובנין בתים בירושלים, אולם רפיון כחו והמהומות שקמו אז בארץ הקדם הניאו אותו לנסוע הלאה וישב לונדונה.

בשנת תרכ״ו, בהיותו כבר בן פ׳ שנה, נסע בפעם הששית לארה״ק. בירושלים שבע נחת מהבתים, שהוא היה הראשון לבנותם מחוץ לחומה והשתדל בדבר תקון סלונות מים. אולם המצב החמרי בירושלים היה נורא מאד, ומ. הקהיל את הרבנים וראשי „הכוללים״ למצוא תחבולות לזה, הרבנים הציעו בין שאר התחבולות גם עבודת אדמה לעניים; וכן באו דפוטציות מצפת, טבריה ופקיעין לבקש להעסיקם בעבודת אדמה. בין התחבולות נמצאה גם האמיגרציה: להקל על העניים את היציאה לחו״ל. אז צוה מונט. להביא אליו את כל העניים, שאין להם כל תקוה בירושלים ויתן להם כסף לצאת לחו״ל. בין הבאים נמצאה אלמנה צעירה אחת, שבעלה מת במגפה והיא נשארה בחוסר כל עם שלשת ילדיה, ולאשה היו קרובים אמידים באשכנז ויחפוץ מ. לתת לה כסף לנסיע אליהם. ותען האלמנה: „ה׳ זכני לשאוף את האויר הטהור של

ארץ אבותינו, הוא עשה עמדי את החסד הגדול להביאני, בעודני ילדה קטנה, אל המקומות הקדושים האלה, אשר מהם יצאה תורה לכל העולם; הוא חנן אותי לדרוך על אדמת הקודש, אשר עליה עמדו נביאינו וחכמינו הקדושים — ואיך אצא עתה ואקח את ילדי מעיר ציון, אשר אנחנו מחכים בכל יום, כי אמת וצדק ישובו למלוך בה? לא! טוב לו לגוע ברעב עם ילדי בחוגגי את עפר העיר הקדושה מלהיות בכל טוב בחו״ל. מעין תשובה כזו השיבו כמעט כל העניים, והתחבולה הזאת בטלה. מלבד אחדים שחפצו לצאת לזמן קצר ולמהר לשוב לארה״ק.

זה היה לפני חמשים שנה, וכעבור שלשים וחמש שנים הלבה יק״א, כידוע, בדרך זו „להקל על עניי אר״י את היציאה לחו״ל, ומה שלא עלה בידי מונטפיורי בנוגע לבני הישוב הישן עלה בידי יק״א בנוגע לבני הישוב החדש... לא רבים היו אז לפני י״ה שנים, שבחרו לגוע ברעב בא״י מלהיות בכל טוב בחו״ל...

בשנת תר״ל חלה מונטיפיורי, ובשכבו במטתו קראו לפניו מעל גליון ה„טיימס״ את הנאום שנאם הבישוף מווסטמינסטר בשבחה של ארה״ק וירושלים לאמר: כל איש אנגלי חייב לדעת, כי יש ארץ היקרה לנו מילדותנו, גם מארץ אנגליה, וכי יש עיר הקדושה בעינינו מכל הערים הקדושית, הארץ הזאת היא ארץ ישראל והעיר היא ירושלים״. לשמע הדברים האלה התלהב הזקן החולה וקפץ מעל משכבו ויקרא אל האיש הקורא באזניו: „ומה יאמר אפוא ישראל על ירושלים? איך אנחנו חייבים להדבק בארץ אבותינו? האם לא צריכה אהבתנו לאה״ק להיות עזה למצער כאהבת הבישוף הנזכר אליה? מי יתן וקראו כל צעירי עמנו את דברי הבישוף וזכרו גם בתור אנשים אנגלים את דברי המשורר: „אם אשכחך ירושלים״ וכו׳.

בשנת תרל״ד, כאשר היה עוד הפעם רעב כבד בא״י ומ. בא במכתבים עם ראשי העדות בירושלים, שבאו לידי הכרה, כי רק בעבודת אדמה ובתעשיה יושעו היהודים בא״י, הוא כותב: „שאלת הקולוניזציה בארץ ישראל מעסיקה אותי מאד. בטוח אני, כי לו הצליח לנו לאסוף את הכסף הנחוץ לזאת, אזי נושעו

העם והארץ תשועה גדולה, וגם נותני הכסף היו רואים שכר בעמלם זה. אני חפץ להציע לפני „ועד שלוחי הקהלות" לאסוף לתכלית זו מיליון לש"ט, ע"י מיליון מניות של ליש"ט המניה. וכמדומה לי, כי בשנה אחת אצליח לאסוף את הכסף מאחב"י בארבע כנפות הארץ". (הנה הבנק הציוני שלנו!).

באה שנת תרל"ה ולמ. נמלאו תשעים שנה ו„הועד של שלוחי הקהלות", שמ. התפטר עתה מלהיות נשיאו לרגלי זקנתו המופלגת, החליט ליסד מפעל גדיל על שמו, ובקשו ממני, שיגיד להם בעצמו איזה מפעל קריי ביותר אל לבו. ויציע מונטפיורי להשתדל בישוב ארץ ישראל ע"י קולוניות עבריות, וגם שם לפניהם תכנית מפורטת בנידון זה, שערך שר־האלף גולד, נוצרי. הועד בחן ובדק בשים לב את התכנית ויבוא לידי הכרה, כי היא הולכת בגדילות ונפלאות ממנו ואין כל תקוה להוציאה אל הפועל, ולכן נואש ממנה. אבל החליט לעסוק בכובד ראש בתקון מצבם של יהודי ארה"ק ע"י הרחבת האומנות והתעשיה וע"י קולוניזציה אטית. (ראוי למצוא בארכיון של הבורד את התכנית הזאת של מונטפיורי, ובכלל לפרסם את כל הכתבים הנמצאים שם בנוגע לארץ ישראל).

בשנה זו הלך הישיש בפעם השביעית לארץ ישראל. בכל המקומות אשר עבר התראה עם ראשי קהלות היהודים וידבר אתם על אדות הרעיון החביב עליו, ישוב ארץ ישראל. בווינציה הודיעה לו אשה עבריה (מרת ראנדגר־פרידנברג) את מחשבתה ליסד בארה"ק בית־ספר אגרונומי לנשים ולהוציא על זה שלשים אלף פלורין לשנה. בבואו לפורט־סעיד ובראותו מה יקר שם מחיר הפירות אמר: „לו שלחי דורשי שלום ציון (מיסודו של הגאון קאלישר?) גנן אירופי אל האדמה אשר יקנו ביפו, אזי ימצאו שוק טוב בפורט־סעיד לתבואות אדמתם". מירושלים שלח את הד"ר לווי לסייר את השדות והקרקעות המוכשרים לעבודת־האדמה והעומדים להמכר.

ואלה הדברים אשר כתב מונטיפיורי על אדות מסעו האחרון בא"י אל הועד של „מזכרת משה": „הכבוד אשר רחש לבי תמיד לאחינו באה"ק גדל עוד בעיני ע"י מסעי זה. אכן תשאלוני: „הראויים וכדאים הם לתמיכה"? אענכם: „בודאי"! „החפצים ומוכשרים הם לעבוד עבודה"? — „בלי כל ספק"! ראו־נא הנה כל הגויים

וממשלותיהם מיסדים מוסדות חסד באה"ק באלפי רבבות כסף, האמנם אנחנו היהודים נעמוד מרחוק ונאמר: „אנחנו כלנו אנשים מעשיים, אין לנו חפץ במפלגת אנשים עצלים, האומרים למלא חובותיהם בחיים בהגותם יום ולילה בתורה ובחכותם לנדבות מחו"ל, ילכו נא יהודי ירושלים ויעסקו בעבודה"! אבל אני אומר לכם, כי יהודי ארה"ק עוסקים בעבודה, הם עובדים יותר מהרבה אנשים שבחו"ל, כי לולא זאת כבר תמו לגוע. אבל אם מלאכתם לא תשולם כהוגן, אם אין להם שוק ממכר לפרי אדמתם, אם רעב ומגפה ומכות־מדינה אחרות באות עליהם, אזי מחויבים אנחנו בני ישראל לצאת לעזרתם ולהרימם ממצבם הרע, יותר מכל הגויים".

„ואולם אם תשאלוני: „איזה הדרך נבחר להיותם ולישיעתם"? אז אענכם: „בחרו בדרכים, אשר יעצו הם בעצמם, וראשית לכל בנו בתים בירושלים, קנו אדמה בסביבות ירושלים והקימו ברחוב מרובע שורות של בתים מתוקנים בטעם אירופי, ובתוך הרחוב יהיה בית־הכנסת, בית־המדרש ובית המרחץ. ולפני כל בית יהיה כבר גדול לנטוע עליו זיתים, גפנים וכל מיני צמחים נחוצים, למען הרגיל את יושבי הבית לעבודת האדמה. שכר הבתים יהי מצער ומהשכר הזה תיסד, אחרי נכויי ההוצאות למשגיח, לסופר ולבדק הבתים, קופה של גמ"ח להלוות כסף, על יסודות בטוחים, לאומנים, לסוחרים ולעובדי אדמה ולכל העניים ההגונים. שנים אחוזים למאה תקחו מכל הלואה והיה המס הזה להוצאות הנחוצות להנהגת הגמ"ח. ואם תצליחו לאסוף כסף רב, עד חמשים אלף ל"ש, וקניתם אדמה במסבי צפת, פקיעין, טבריה, חברון, יפו, ירושלים וחיפה, ככל חפצכם, כי אדמה רבה עומדת להמכר בארה"ק. ובכל המקומות האלה תמצאו המון אנשים, אשר יאבו לעבוד את האדמה". (גם הרצאה זו יש למצוא בארכיון של ה„בורד").

בשנת תרל"ו היתה בלונדון אספה רבה להתיעץ בדבר יסוד קופה לישוב ארץ ישראל ע"י קולוניזציה, ויחליטו לבוא בדברים עם הציר הטורקי. ודפוטציה התיצבה לפני הציר ויערכו לפניו את הפצם וחפץ אנשים רבים באנגליה להרחיב את עבודת האדמה בסוריה ובאה"ק ע"י קולוניסטים הגונים, ביחוד מבני ישראל, אשר יקדישו את

חייהם לעבודת האדמה ותעשיה, כחפץ ממשלת טורקיה, שהביעה לפני שנים אחדות. ואחרי אשר ערכו לפניו את הטובה, אשר תביא הקולוניזציה לתקון המצב החמרי של הארץ ולאוצר הממשלה, שאלו את הציר: האם יחולו על הקולוניסטים החדשים שיבואו מחו״ל כל אותן הזכיות וההנחות, שהבטיחה הממשלה לתת להם בתחלה, ואם יהיה משפט אחד להם ולנתיני טורקיה? — הציר ענה אותם, כי הרשות לאמיגרנטים לרכוש קרקעות בכל מדינות טורקיה ולהשאר תחת הסותם של קונסולי ממשלותיהם, ואולם אם יאבו ליהנות מהזכיות המיוחדות שהבטיחה הממשלה ולקבל אדמה חנם, אז עליהם להיות לנתיני טורקיה ולקבל עליהם את כל חוקות הארץ. הזכיות המיוחדות, אשר נתנה הממשלה לקולוניסטים, הן: במשך י״ב שנה הראשונות הם חפשים מכל מיני מס וארנוניא וגם מעבודת הצבא. ורק כעבור י״ב שנה ישלמו את מס הצבא. אחרי עשרים שנה תקום אדמתם להם לצמיתות והרשות בידם לעשות בה כטוב בעיניהם. מלבד זאת הודיע הציר, כי עפ״י ה„פירמן" החדש הרחיבו עוד את זכיות הקולוניסטים בתת להם הזכות לבחור שופטים ושוטרים ושרי מסים, ולהיות לכנסיות דתיות לפקח על עסקיהן בעצמן. (כנראה, הפריעו מלחמת רוסיה וטורקיה ותוצאותיה להתגשמות ההצעה הזאת).

בשנת תרמ״א ופרעותיה הודיעו למונטיפיורי מאמריקה, כי באספה רבה של אזרחי הערים הריסבורג, קתולי ולויזיאנה החליטו לקרוא לנודדי רוסיה להתיישב במחוזות ההם ולהבטיחם לעזרם בכל, ומונטיפיורי אמר: „מי יתן ועשו כן לנודדים הבוחרים באה״ק להתיישב עליה לשם קולוניזציה".

בשנת תרמ״ב התבשר, כי נוסדה המושבה הראשונה בא״י „ראשון לציון".

בהיותו בן מאה בשכבו על מטתו בערב היה אוהב ביחוד לדבר על מסעותיו לארץ ישראל, ובזכרו את השנויים לטובה שהשתנה מצב אה״ק במשך נ׳ שנה, היו פניו מאירים מגיל ונחת והיה אומר: „לפני חמשים שנה לא נמצאו באנגליה וצרפת רק אנשים מעטים מאד, אשר מצאו איזה חפץ בעניני ארה״ק, הרבה אנשים בשתי הארצות האלה היו ממלאים

צחוק פיהם לשמע זכר אה"ק, ואולם כיום הזה יש בהם רבים המגדילים לעשית לטובת אה"ק. ראה נא, כמה שנויים לטובה נעשו בירושלים בחמשים שנה האחרונות. ומה הן חמשים שנה? רק זמן קצר מאד, בשימנו אל לב את מספר השנים הנצרכות, אפילו באירופה, לתקון המצב של איזו מפלגה בעם"!

זה היה יחס מונטפיורי אל א"י. ביחס זה יש הרבה מהרחמים שבלבו אל אחיו בכלל, יש הרבה דתיות בנוגע אל הארץ הקדושה. יש הרבה חבה טבעית של בן לארץ־מולדת. אבל כל המחשבות הגדולות על עתידות הארץ, כל העסקנות המסורה הזאת מקורן — הלאומיות הטבעית.

ולאומיות זו בולטת ביותר ביחסו אל השפה העברית, אשר כל ה„פילנטרופים" למיניהם וכל ה„חרדים", שאין להם בעולמם אלא הדת, מביטים עליה כעל שפת יתר או „אפיקורסית". ומונטפיורי בהיותו בן ל"ב שנים החל הוא ורעיתו „לעסוק בלמוד שפת עבר וספרותה". בבקרו את ביה"ס בליוורנה הוא מציין, כי הגדולים שבתלמידים, כבני י"ד שנים, „יודעים עד להפליא את השפה העברית והם יכולים לכתוב בה את כל דבר הניתן להם לחומר". הננו מוצאים אותו בשנת תק"ין באספה של חברת „דורשי שפת עבר וספרותה" והוא נותן פרסים לסופרים המצטיינים בספרות העברית. לראש אגודת הסיחרים, חברה נוצרית, הוא מודיע, כי הוא נותן חמשים ל"ש בתור פרס לתלמיד אשר יצטיין בידיעת שפת עבר בביה"ס של האגודה הנזכרת. ובשמעו אחת הנשים הספרדיות בירושלים מדברת צחות בשפת עבר הוא מתפלא מאד. ובאחרית ימיו, בשלחו מתנה לבת המלכה וויקטוריה לחתונתה הוא חורת על הטס כתובת עברית מהחל עד כלה.

הנה בעל־המעשה של ה„יהדות־הלאומית" בכל מקצועותיה יורמיה.

וכשם שיש להציג את מונטיפיורי בכל ארחות חייו ופעולותיו למופת לאחיו בתור טפוס היהדית הלאומית הטבעית בחיים, כן תעמיד יהודית רעיתו למופת לנשי ישראל בתור יהודית־לאומית, שלקחה חלק בכל עבודות אישה, התענה אתו בכל מסעותיו, גם לארץ ישראל, למדה אתו יחד את השפה העבריה ועוזרה לו בכל פעולותיו. יהודית זו קבלה את חנוכה הלאומי בבית אביה, כאשר היא מספרת לאמר: „פעם אחת, ביום צום תשעה באב, ואני ואחיותי

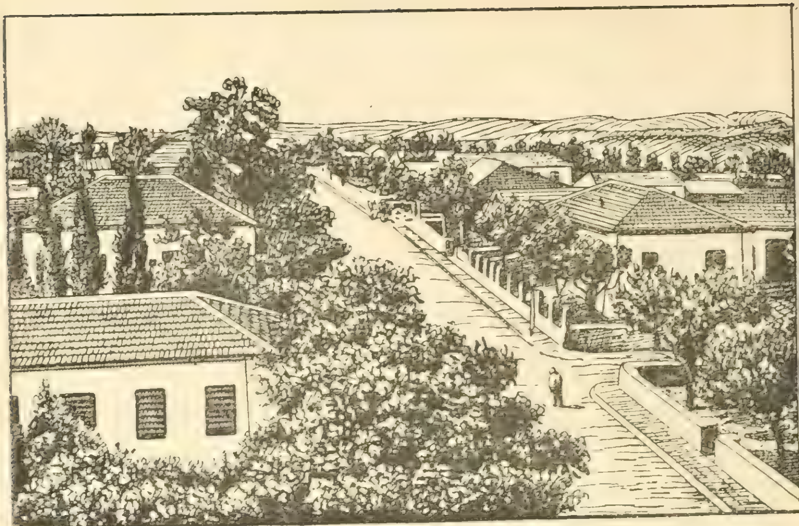
ישבנו בחדרנו על ספסלים נמוכים, לבושות בגדי אבל ונקרא בספר הקינות, כמשפט לישראל ביום הזה. פתאם נפתחה הדלת ושפחתנו באה החדרה ואחריה הופיע ברגע האדמירל סיר סירני סמיט בלוית אחדים מאצילי הארץ. אחיותי נבוכו מעט, כי רע עליהן המעשה להראות במצבן המשונה לעיני האורחים האלה, אבל אנכי ישבתי על מקומי במנוחה שלמה. השר סמיט שאל בתמהון, למה השפלנו לשבת ככה? ואנכי עניתיו לאמר: היום הזה הוא יום הזכרון להרבן ירושלים, ולכל היהודים המחזיקים בדתם הוא יום אבל צום ומספד. הגבורות אשר הראו אבותינו במלחמותיהם עם הרומים לא נכחדו אל נכון ממך השר ומרעיך הנכבדים, הנצבים עמך בזה, ולכן בטוחה אנכי, כי תבינו ותרגישו את יגוננו הגדול, על אשר לא הצליחו אבותינו להציל בגבורתם את העיר הקדושה ואת בית ה׳. ואולם זכר הגבורות ההן שמור בלבנו לנצח, והוא יהיה תמיד למופת מזהיר לנו ולדורות הבאים אחרינו להורתנו איך להלחם ולהשליך נפשינו מנגד בעד הארץ אשר נולדנו בה״.

הרגשות הלאומיים האלה מלאו את כל לבה של האשה הנעלה הזאת ואהבתה לעמה היתה כאהבת אישה לעמו, וזוג תמים-דעים כזה על עניני העם העברי והיהדות קשה באמת למצוא בדורנו זה, אשר על פי הרב, כל מה שקודש קדשים הוא לבעל הול-חולין היא לאשה...

רבי מרדכי עליאשברג מספר, כי באשר בקר שר פלך קיבנה את מינטפיורי באכסניה שלו, בעברו דרך העיר הזאת, „בכתה יהודית לפניו להעביר את רוע הגזרה, אשר יצאה לבלי לקחת עברים עובדים והוצבים באבנים לעבודת מסלת-החצץ, שנבנתה אז בין ורשה ופטרבורג לגרמניה, כי ראתה אנשים עומדים על הדרך ומבקשים לעבוד עבודות קשות, כפרור אבנים, ופניהם לבנים כסיד מרעב וכל בקשתם לשוא, מפני גזירת שלטון. שר הפלך הבטיח לעשות בקשתה, ואמנם השתדל בזה והגזירה בטלה״.

היהודי-הלאומי הטבעי הזה והיהודית-הלאומית הטבעית הזאת הם ילדי-החמד של היהדות הלאומית הטבעית שלנו, ופעולותיהם ושאיפותיהם בעניני עמם וארצם צריכות לשמש למופת לנו בימינו אלה, בעמדנו על מפתן תקופה חדשה בחיינו.

ז.

הנסיונות הישוביים בארץ ישראל.

התעמילה של הרבנים מצד אחד ועבודתו של מונטפיורי מצד שני שפיעו לא רק על עסקני-צבור בגולה, כי אם גם על יהודי ארץ ראל עצמה.

בשנת תרט"ו נקנתה החלקה העברית הראשונה בכפר מוצא י היהודי הספרדי שאול יחזקאל יהודה (אביו וזקנו של הפרופיסור ידוע א. ש. יהודה במדריד).

בשנת תרט"ז בקרו את ארץ ישראל המשורר הידוע ד"ר לודוויג גיסט פראנקל מוינא ודוימם רוטשילד. העסקנים האלה שמו אמנם את עינם במצב היהודים בירושלים, שמספר יהודיה עלה אז עד 5700 נפש, בנות בה בתי-ספר, בתי חולים ועוד מוסדות-צדקה שונים, אבל הם אפו גם להעמיד חלק ידוע של יהודי הערים על הקרקע. פראנקל ראה

את היהודים הפועלים בפרדס מונטפיורי, ראה יהודים עובדים באדמת המסיתים, שמע שיש יהודים עובדי־אדמה בפקיעים, בסביבה וב„דאר־אל־מר" בסביבות ביירוט, ובתכנית שהבר להטבת מצב היהודים בארץ ישראל הוא מכנים גם יסוד מושבות עבריות.

מענינת מאד השיחה שהיתה אז בין ד"ר פראנקל ובין הקינסול האנגלי בירושלים, כפי שמוסר בעצמו בספרו „ירושלימה".

הקינסול האנגלי הנוצרי שאל את המשורר העברי:

— „התאמין, אדוני, כי עתידים היהודים לשוב לארץ הקדושה ולמשול בה?"

— „לא, אדוני"! השיב פראנקל.

— „אבל הן הנביאים מנבאים על זה?" שאל הקינסול.

— „אין לררוש מאנשים המדברים במשל ומליצה, כי דבריהם יצטיינו בהגיון ויהיו שליבים זה בזה כדברי חברי הפרלמנט האנגלי בשעה שהם מגינים על עניני עמם"—השיב המשורר.

— „ודוקא בפרלמנט האנגלי—ענה הקונסול—יושבים אנשים המאמינים בדברי הנביאים. ואלמ"ל ניתנה ההזדמנות המדינית לכך, כי אז נמצאו בפרלמנט האנגלי צירים, שהיו אומרים, כי צריכים לאסוף את היהודים מכל הארצות לארץ הקדושה ולתת אותה להם לנחלה. האם יקרא אדוני לאנשים האלה חולמי חלומות? באנגליא יש אנשים המאמינים, כי עתידים דברי הנביאים להתקיים במלואם. אעפ"י שרחוקים הם האנשים האלה מכל הגזמות וחלומות, בשעה שהם עסוקים בעניני המדינות"...

— ואמנם ראינו, כי בהזדמנות המדינית הראשונה נמצאו באמת לא רק צירים בפרלמנט האנגלי, כי אם גם ראשי הממשלה האנגלית, הנותנים את ארץ ישראל לנחלה לעם העברי. וכמה פראנקלים, הוי, עוד איכא בשוק העברי?...—

בשנת תר"ך נקנתה שוב במוצא חלקת אדמה אחת ע"י יהושע ילין (אבי הסופר הידוע מר דוד ילין בירושלים), וקנין זה נעשה בעזרת הקונסול האנגלי, שנהל את הקונים העברים בעצתו להבטיח להם את קנין כספם לצמיתות, באשר אז עוד שרר החוק, שאסר על נתיני ממלכות אחרות לקנות להם איזה מגרש מחומת העיר וחוצה.

באותה שנה נוסדה בירושלים חברה אחת במטרה להעמיד את

היהודים על הקרקע, כדי להשיב מעט מעט את הארץ לעם ישראל. בראש חברה זו עמד איזה ד"ר בארקאלאי יליד אמריקה... בשנת תרכ"ה באה הצעה מירושלים ליסד שלש מושבות קטנות: ב„גן מינטפיורי", ב„מוצא" וב„פקיעין", וגם בזה התענין הרבה והבטיח עזרתו הקונסול האנגלי בירושלים, אבל כל דבר ממשי לא נעשה בענין זה.

מוסד קבוע וקיים, שממנו מתחילה תקופה חדשה באמת בהתישבות העברית בארץ ישראל, נוסד רק בשנת תר"ל. אם כי המוסד הזה צלליו רבו בתקופות רבות על אורותיו...

בשנת תר"ל נוסד ע"י „חברת כל ישראל חברים" בית-הספר לעבודת-אדמה „מקוה ישראל". בי"ס זה נוסד תחת השפעתו של רעיון הישוב, שגבר חיילים באירופה, והמיסד קארל נטר, שהיה מסור בכל לבו למפעל זה, תלה בו באמת „מקוה ישראל", בקוותו, כי הוא יקים דורות עברים עובדי אדמה בארצם. שטח אדמתו, עד 2600 דונם, נתקבל במתנה מאת הסולטן התורקי למשך תשעים ותשע שנים. בראשית יצירתו לא מצא מוסד זה חן בעיני יהודי הארץ. ראשי היהודים בירושלים, אמרכלי ה„חלוקה" וסיעתם, התנגדו בכלל לכל ה„תקונים" שאמרו להביא להטבת המצב של היהודים, גזרו חרמות על בתי-הספר שניסדו, והפריעו בכל כחם בעד יסוד מושבות לעבודת האדמה. אבל גם אלה מבני ירושלים, ששאפו לעמוד על הקרקע, לא יכלו להבין: איזה צורך יש ביסוד בית-ספר לעבודת האדמה, האם „תורה" היא זו, שללמוד אותה הם צריכים? ברוגזה הם פונים, בשנת תרל"א, אל הרבנים ראשי „חברת ישוב ארץ ישראל" ושואלים אותם: מדוע לא יסדו האשכנזים „בני ההיכל" בביאם לארץ ישראל כל בית-ספר הקלאי? הם נגשו ישר ליסד מושבות, וכן צריכים לעשות גם היהודים. בין כה וכה ומעטים היו חניכי „מקוה ישראל" בראשיתו, אבל אח"כ היה לו למוסד זה השפעה עצומה על התפתחות הישוב החקלאי העברי בארץ, אם כי היכנסה בו הרוח הצרפתית, עד שברוב ימי קיומו היה לרועץ לרוח העברית, שהפצי „חובבי ציון" להשגיח בארץ..

בשנת תרל"ח בא לארץ ישראל הרב רבי חיים אלעזר וואקס אב"ד בקאליש וקנה בכפר חאטין, לא הרחק מטבריה, חלקת-אדמה בת כ"ה דונם, מפורדת בארבעה מקומות, ונטע בה באלפים עצי אתרוג. זה היה גן-האתרוגים העברי הראשון בארץ, ואותו הקדיש הרב ל„כולל

וורשה" בירושלים. אולם כל השפעה על הישוב העברי לא היה לגן זה ראשית, מפני רחוקו מהישוב הזה; שנית, מפני שהיה רק „עסק של מצוה" ולא ענין ישובי; ושלישית, מפני שגם הגן הזה לא נעבד כראוי, עד כי סוף סוף יבשו רוב עציו ובעבור שנים לא רבות נשארו בו רק כמאתים עצים...

אבל בשנה ההיא, שנת תרל"ח, הונחה האבן הפנה הראשונה לישוב הקלאי העברי החדש. נוסדה המושבה הראשונה, נוסדה „פתח תקוה". קבוצת אנשים מבני ירושלים התאחדה יחד בשנת תרל"ז במטרה ליסד מושבה, ובעבור שתי שנים קנו להם האנשים האלה, כולם יהודים חרדים, בכפר „אומלעבעש", על שפת מי הירקון, נהר אודז'ה, חלקת-אדמה בת 3200 דונם. במחיר 22000 פרנק, וקראו את שם חלקתם „פתח תקוה". ה„חלוצים" הראשונים האלה הקימו להם אהל של מחצלות ונגשו לכרות להם באר. כלו עבודה זו וקנו להם 40 שורים, 5 סוסים, 3 חמורים ומכשירי-עבודה ויצאו לזרוע את אדמתם ברנה. מפני חסרון בתים לשבת (בראשונה הוקם רק בית קטן בן חדר אחד, גדלו 40 מיטר מרובעים, ועל ידו רפת גדולה, בעלת 86 מיטר מרובעים) נשארו רבים מהחברים לשבת בירושלים, ורק מתי-מספר מהם התישבו במושבה לעבוד את האדמה. כל חבר הכניס לקופת האגודה אלף פרנק על כל חלק, והחברים העובדים קבלו מהקופה הכללית בשכר עבודתם (3—5 פרנק לחודש. רבות סבלו החלוצים האלה גם ממחלת הקדחת, שפרצה ביניהם לרגלי הבצות מסביב למי-הירקון, גם מהשכנים הערביים, גם מחסרון אמצעים ונסיון, אולם לא השליכו מידם את האת והמחרשה ולא בגדו במשאת נפשם. אבל הקציר הראשון לא עלה יפה, כל כספם ירד לטמיון וכל עזרה מן החוץ לא באה אז... מיסדי האגודה ראו את סבת אי-הצלחתם—במספרם הקטן, ועמדו בשנת תרל"ט, וקנו מאת בעלי הכפר את שאר האדמה—11,000 דונם (קנית חלקה אחת בת 3000 דונם לא אישרה אז הממשלה), חלקו אותה לחלקים, 80 דונם החלק, והחלו לחזור אחרי חברים חדשים. חברים חדשים אמנם נמצאו בירושלים, אבל בינתים גברה מחלת הקדחת במדה מרובה מאד, נפלו קרבנות אחרים; קרבה גם שנת השמיטה, וכל האכרים עזבו את המושבה. הבתים נשארו הפקר, נהרסו ונגנבו, וכל הנסיון כמו עלה בתהו... אבל האדמה

נשארה יהודית, וכפר „אומלעבעס" נהיה ל„פתח תקוה"..

כה הכינה תקופת התנועה הישובית הראשונה, תקצ"ו—תרל"ט, את הקרקע לתקופה השניה, שהחלה בשנת תרמ"ב.

עם הפרקים האלה נחתמת התקופה הראשונה, הידועה בשם תקופת „שיבת ציון", והננו עוברים אל התקופה השניה, הידועה בשם תקופת „חבת ציון". בין שתי תקופות אלה יש הבדל עיקרי אחד. הראשונה, תקופת „שיבת ציון", תקופת רבי צבי קאלישר וחבריו, מקורה היה רעיון הגאולה. האמונה החיה בתקות הגאולה, ההבנה הישרה בדרכה והשאיפה העצומה לקרב אותה, — זה היה יסודה של תקופה זו; ותכליתה היתה — „אתחלתא דגאולה". גם מהוללי תקופה זו הזכירו את „מצב ישראל בהוה" בתור גורם ל„שיבת ציון", אבל הם מזכירים לא את רוע המצב הזה בארצות הדמים בימים ההם, כי אם דיקא את הטבת המצב בארצות אירופה המערבית. מה שמצב ישראל הולך וטוב בגולה, מה ששחרורו מעול אדונים קשים הולך ומתפשט, היה אות נאמן בעיני ראשי תקופה זו, כי עת הגאולה ממשמשת ובאה, ואין הדבר תלוי אלא בנו בעצמנו, שנחל בעבודת הגאולה, בישוב ארץ ישראל...

תקופה זו לא משכה אחריה, כידוע, נוהים רבים. והסבה מובנת. אידיאלית ורוחנית יותר מדי היתה תורתה של תקופה זו, תורת הגאולה העברית. הנאורים במערב כבר אבדה להם לגמרי האמונה בתקות הגאולה וגם נכרתה מפיהם ונמחקה מתוך תפלותיהם... והדתיים במזרח, שעצם התקוה קבועה בלבם, הנה הבנה אחרת היתה להם בדרך הגאולה, הבנה שהפילה חבלי שינה על הלב ואסרה בחבלי קודש את הידים... וההמונים הפשוטים בכל מקום שהם — אין לבם הולך בכלל אחרי דברים רוחניים נאצלים... ובין כה וכה נשאר הרעיון של „שיבת ציון" בתקופתו הראשונה רק קנין „יחידי סגולה", גדולי הרוח וקצרי היד, כאשר ראינו בפרקים הקודמים.

לא כן בתקופה השניה של „שיבת ציון״, בתקופה זו אין מחולליה מדברים כבר על אדות ה„גאולה״. אדרבה, ראשי המדברים שלה מבין המשכילים עוד מתאמצים להטעים, כי אין בין שאיפותיה ומעשיה של „חבת ציון״ ובין תקות הגאולה העתיקה ולא כלום. מחוללי תקופה זו באי מתחלה בתורה חדשה: תורת הלאומיות. לאום חי אנחנו, אבל למתים נחשבנו, וזה כל אסוננו. ולמתים נחשבנו, באשר זרים הננו בכל מקום. וזרות זו — סבתה: העדר ארץ, אין לנו תחת השמש ארץ שלנו. ועל כן קודם כל עלינו להשיג לנו ארץ; או להשיב לנו את ארצנו. תקופה זו — הפרעות האיומות בשנות תרמ״א ותרמ״ב חוללוה, והן הן, עם הרדיפות והגזרות שבאו אחריהן, גם הזינו את התקופה הזאת ועשו אותה בראשיתה במעט לכולה חמרית. רוע מצב היהודים היה כמעט הגורם הראשי לשיבת ציון החדשה, זה היה הכנור המעורר, אם כי פעם בפעם נשמעו גם נימות רומנטיות, השתפכות הנפש החובבת את ציון העתיקה... וגורם זה הביא פעם בפעם גם המונים גדולים אל מחנה „חובבי ציון״. אולם לאט לאט הלכה ונוצרה שיטה לאומית עברית, ששרשיה ינקו מקרקע היהדות העתיקה, שיטה שהחלה לדבר גם בשם הרוח ולשם הרוח, ומעברים שונים נהרו תחת דגל זה אנשי רוח רבים וגברה תנועה לאומית עברית בגולה ונוצר גם ישוב עברי הגון בארץ ישראל.

מחוללי התקופה השניה הזאת לא היו כבר כולם יהודים דתיים, כמו בתקופה הראשונה. אולם גם בתקופה זו הננו מוצאים חבל רבנים, גאוני התורה, המשפיעים מרוחם על כל התנועה הלאומית ובכח השפעתם הדתית הם מושכים אל בנין הארץ כחות כבירים בחומר וברוח; וגם בתקופה זו הננו מוצאים יהודים דתיים בונים במסירות נפש את הישוב העברי בארץ ישראל. הרבנים האלה עוד מזכירים לפעמים גם את רעיון ה„גאולה״, והם כמו ממשיכים את חוטי הנטיה הרוחנית של התקופה הראשונה, אבל לא זהו אצלם העיקר. הבסיס הוא כבר אחר.

ח.

רבי מרדכי עליאשברג.

רבי מרדכי עליאשברג נולד בר"ח אדר שנת תקע"ז בעיר צייקישיק, פלך קיבנה, לאביו רבי יוסף, שהיה למדן מופלג, מפורסם בכל הסביבה. הילד מרדכי חונן בכשרונית נעלים ובהיותו בן שבע כבר למד מסכתות חולין ובכורות מפי הגאון הנודע רבי אליהו ראגולר (שהיה אח"כ אב"ד בקאליש) בשבתו בעיר ראגולי. הילד נתפרסם בשם ה„עילוי מצייקישוק", ובהיותו בן תשע לקח אותו העשיר רבי מארקיל קאדיסון בסלאבודקה, על יד קובנה, לחתן לבתו. בבית עשיר זה ישב הילד מרדכי יחד את אביו והגו בתלמוד, גם מורים שכרו לו ללמוד תנ"ך והשפה האשכנזית. בהיותו ל„בר מצוה" דרש הנער דרשה פלפולית, שחדש בעצמו, במעמד רבו הגאון הנזכר, שהיה אז אב"ד בסלאבודקה, וכעבור זמן קצר נשא לו את ארוסתו לאשה.

חדשים אחרים למד אח"כ ה„אברך" רבי מרדכי בוולוזין ושב לבית חותנו העשיר והקדיש כל ימיו לתורה. כעבור שנים אחדות שם רבי מרדכי אל המסחר פניו, מתחלה ב ר י ג ה ואח"כ ב ק ו ב נ ה, שבינתים נפתחו שעריה לפני היהודים וגם חותנו שם בה משכנו. אבל בפקודת רבו הגאון הנזכר, שחס על הכשרונות המצוינים של תלמידו שלא יתבזבזו לבטלה, גמר רבי מרדכי את כל עסקיו, ולא רק ששב אל אהל התורה, אלא גם ה ת ב ו ד ד באהל זה שנים רצופות, ושם לילות כימים להגית בכל ענפי התורה שבעל פה והיה בא אל ביתו רק משבת לשבת.

לבקשת חותני העשיר, שחפץ לראית את חתנו יושב על כסא הרבנות, היה רבי מרדכי לרב בעיר זעזמיר. ברבנות זו שמש שש שנים, ולרגלי עניני משפחה שב קובנאה לאהל תורתו. אולם כעבור שנים אחדות נתקבל לרב בעיר בויסק, פלך קורלנד, ובה כבר ישב עד יומו האחרון, אם כי קהלות גדולות הציעו לפניו בזמנים שונים את כסא רבנותן.

רבי מרדכי עליאשברג היה גאון מובהק. בקיאותו ועומק הגיונו היו מפליאים. בשקדו על למודיו, עפ"י רוב בלילות, היה רגיל לכתוב את חדושיו בפנקס הפתוח לפניו, וכה חבר ע ש ר י ם ספרים בכל מקצעות ההלכה: על סדרי מועד, נשים, נזיקין וקדשים, על ארבעה שו"ע, על הרא"ש והאלפס, על המשנה ועל מנין המצוות, על כללי התורה ועל בירור הספקות, על ה„מאור" ועל תקנות עגונות ושו"ת רבות. — מכל הספרים האלה נדפס רק ספרו „תרומת יד", ווילנה תרל"ח, שעשה רושם גדול בין הרבנים והלומדים. מלבד ספרי ההלכה חבר רבי מרדכי גם דרושים לשבתות ומועדים, באור להגדה של פסח ובאור לסדור התפלה וגם תרגם לעברית צחה את הספר „חובת הלבבות". — גם ספרים אלה נשארו בכת"י.

רבי מרדכי עליאשברג היה בעל מדות תרומיות. האמת היתה נר לרגליו ומעולם לא אמר דבר דמשתמע לתרי אנפי. היא היה ענו וצנוע בכל דרכיו, ובתפלות דוד היה שופך יום יום את רחשי נפשו העדינה בהתלהבות עזה. הגאון המפורסם רבי ישראל סאלאנטר מצא ברבי מרדכי חבר נאמן. כידוע, הציעה הממשלה הרוסית לפני רבי ישראל בשבתו בווילנה, כי יהיה למורה תלמוד בבית המדרש לרבנים,

שנפתח בעת ההיא, וימהר רבי ישראל לעזוב את ווילנה ויקבע את דירתו בקובנה. אז השתדל רבי מרדכי בכל כחו, שעדת קיבנה תמנה את רבי ישראל ל„משגיח על עניני יראת אלקים" והשתדלותו הצליחה. אולם כשבאה העת לקובנה למנות עליה רב, עמל רבי מרדכי ועלה בידו להושיב על כסא הרבנות את הגאון המפורסם רבי ליב שפירא, חברו של הגאון הנאור רבי מנשה מאיליא. בשיטת ה„מוסר" של רבי ישראל סאלאנטר לא מצא רבי מרדכי הפץ. ה„מוסר" האמתי, היה אומר, הוא — „הצנע לכת", ולא „רעש" של מוסר. לעבודתו המוסרית של רבי ישראל בעצמו לא התנגד רבי מרדכי, אולם לעבודת תלמידיי של רבי ישראל ה„מוסריים" לא הגה חבה יתרה. על השאלה ששאלו אותו פעם אחת: מה בין הרב והתלמידים? ענה רבי מרדכי בחדוד זה: „רבי ישראל סאלאנטר, ש צ ד י ק גדול היה, בטוח הייתי ש„אין הקב"ה מביא תקלה על ידו"... אבל עכשיו — הנני חושש והושש"...

קו מאופיו המוסרי הננו מוצאים גם בספור זה: פעם אחת בא לעירו בויסק ה„רבי" של חסידי חב"ד, רבי ישראל נח שניאורסון מנעזין. אחרי שבלו יחד זמן רב אמר הרבי אל הרב: „יברכני כת"ר". על זה ענה רבי מרדכי: „אנו, רבני המתנגדים, אינני יודעים נוסח ברכות, יברכני כ"ק ואדע גם אני". אז לקח הרבי את יד הרב ואמר: „ה' יברך את כ"ת ברוחניות וגשמיות". מתחלה ענה הרב: „וכן למר"! אך כאשר דרש הרבי ממנו ברכה מ פ ו ר ש ת, אמר לו הרב: „ה' יברך אתכם ברוחניות". „ומדוע מנע כת"ר ממני את ה ג ש מ י ו ת"? שאל הרבי. „מפני, ענה הרב, שכל ישראל לוקחים גשמיות ועושים ממנה רוחניות, מפרישים מכספם לתורה, לצדקה וכדומה, ואנו שנינו מוכרים את רוחניותנו ועושים ממנה גשמיות, ועל כן זקוקים אני לרוחניות רבה, כדי שיהיה לנו מה למכור"... ועל „מכירה" זו הצטער רבי מרדכי כל ימיו. והוא גם הביט על עצמו כעל נ מ כ ר לעדתו, כעל ע ב ד, שכל כחותיו וכל חייו מסורים לבני הקהלה...

פעם אחת פרצה בבויסק מחלת הכולירה, ורבי מרדכי יושב אז להנפש בדובלן על שפת הים. ויהי בהגיע אליו השמועה הנוראה מעירו ויקם לנסוע תיכף הביתה. בני ביתו חפצו לעצור בעדו מלהביא את נפשו בסכנה, אבל הוא ענה בדברים נמרצים: „אני, הרבנים, עבדים הננו, אנשי היל, ולא לנו לנוס מן המערכה; אסע לעשות

סדרים לפי צורך המצב". אבל „אדון" היה רבי מרדכי לעצמו, לרוחו, גם בעת עבודתו הרבנית ולא חת מפני כל תקיף בכסף או „ביראת שמים"... בבואו העירה שמע, כי החרדים אומרים לחפש חטאים בעיר, שבאשמתם המגפה מתפשטת... אז קרא לבני העדה ויאמר: „ודאי מצוה לחפש חטאים ולשוב אל ה', אבל כל איש ימצא דים באמתחתו הוא, ואין כל צורך לחפשם אצל השני... ועתה קומו והעמידו אנשים לפקח על החולים, להמציא להם רופאים ורפואות חנם ובמהירות". ובעצמו פקח הרב על כל עבודת הצלה זו עד שנעצרה המגפה.

זו היתה דרכו של רבי מרדכי בקודש.

ורבי מרדכי עליאשברג החל עוד בימי עלומיו להתענין במצב עמו. בימים ההם היו ימי ראשית ההשכלה ליהודים ברוסיא, וה„רוח החיה" הרשמית של התקופה ההיא היה, כידוע, ד"ר לילנטהאל, מנהל בית הספר העברי בריגא. ויהי בשבת רבי מרדכי בריגא, וילך לבקר את ד"ר לילנטהאל ואת בית ספרו, כדי לתהות על קנקנה של השכלה זו ועל יינה. לילנטהאל בעצמו עשה על רבי מרדכי רושם טוב. הוא מצא בו יהודי נאמן לעמו ורוצה באמת בטובתו. אולם מדבריו שדבר על הנעשה בחוגי הממשלה הרוסית נוכח רבי מרדכי, כי הקיסר ניקולאי הראשון איננו חושב כלל להיטיב את מצב היהודים, אף אם כולם „ישכילו"... ואז בא לכלל דעה, כי „השכלה" זו צריכה להיות מכוונת בעיקרה להטבת המצב האקונומי של היהודים בלי געת אל רוחם. וע"כ כאשר נוסדה „חברת מפיצי השכלה" בפטרבורג וראשיה פנו אל הרבנים בקריאה לתת ידם אליה, שלח להם רבי מרדכי פעם כפעם הצעות שונות, שבהן התוה דרך עבודה לחברה זו, כדי להיטיב את המצב החומרי של היהודים והשגת שווי זכיות אזרחיות, ואת הצעותיו אלה נמק תמיד בדברי הגיון ישר ונסיון מעשי.

כאשר פרץ הרעב ברוסיא, בשנת תרכ"ז, והעתון „המגיד" החל לדון על מצב היהודים במדינה זו, יצא רבי מרדכי בשורת מאמרים חשובים „על מצב בני ישראל ברוסיא" בחתימת ר"ת שלו: „מביע" (מרדכי בן יוסף עליאשברג), ומני אז נתחבב הסופר „מביע" על חוגי הקוראים העברים בהגיונותיו הישרים ובסגנונו השוטף.

אבל כל מסירותו לעמו, כל תבונתו המוסרית הנעלה, כל אהבתי

לאמת וכל גבורת רוחו של רבי מרדכי נתגלו בחבתו לציון ובעבודתו במקצוע זה בשנותיו האחרונות.

מאמרים נלהבים על דבר ישוב ארץ ישראל כתב רבי מרדכי כבר ב„הלבנון", בראשית הופעתו, כלומר: בתקופה הראשונה של „שיבת ציון", והמאמרים האלה נכתבו תחת השפעתו של הספר „דרישת ציון" לרבי צבי קאלישר, שלא מש מעל שלחנו, אולם בתקופת „חבת ציון", שאנו עומדים בה בפרקינו אלה, כבר יוצר לנו רבי מרדכי שיטה לאומית־דתית אמתית ומתוה לנו יסודותיו של בנין הישוב העברי בארץ ישראל.

התנועה של „חבת ציון" תקפה את רבי מרדכי עליאשברג, והוא כבר אז בן ששים וארבע שנים, נשבר ורצוץ ויושב בעיר נדחה, הרחק ממסלת הברזל. רוחו נשאו למעשים כבירים וכח אין אתו לעשות אף מעשים קטנים. אז הוא לוקח לו לעזר את עטו, מעלה את מחשבותיו והצעותיו בכתב ושולח אותן לראשי „חיבבי ציון" ונוסע פעם בפעם אל הערים ריגה וליבוי, מרכזים חשובים בימים ההם ל„חבת ציון", להודע ולהועץ מכל הנעשה ועל אשר צריך להעשות, לפי דעתו, בארץ ישראל ולשם הרחבת הישוב בארץ ישראל. בהצעותיו הננו מוצאים השקפה מעשית רחבה, שלא יכלה להסתפק במעשים הפעוטים של „חובבי ציון" אז. הוא חשב ומצא, כי אם נבוא להושיב את ארצנו בכספי נדבות וכפי הסכומים שחו"צ מכניסים ומוציאים שנה שנה, אז נוכל להושיב בששים שנה רק ששת אלפים נפש... ועל כן הוא מציע ליסד למטרה זו חברות־מניות, בנקים וכדומה, שינהלו את ענין הישוב בארץ ישראל באופנים אחרים לגמרי, גם יגשו ליסד שם בתי־חרושת ומכרות־מינירלים. רבי מרדכי היה בטוח, כי באדמת ארצנו נמצאים ברזל ונחשת. וכאשר העירו אותו, כי האנגלים כבר חפשו שם אחרי מינירלים ולא מצאו, קרא בהתמרמרות: „התורה אמרה: „ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצוב נחושת", ואתם אומרים: האנגלים לא מצאו. כן! האנגלים לא מצאו, והיהודים ימצאו"!...

אך ביחוד שם הגאון העמקן הזה את לבו לזרמים הרוחניים אשר בין „חיבבי ציון", לדעות הדתיות והלאומיות המתהלכות בתיכם, זרמים ודעות שיכלו לפרוץ פרצים במחנה העובדים עבודת התחיה, ונסה למצוא את „שביל הזהב" ומהר תמיד לעמוד בפרץ שנבעה... הוא לא

הספיק לחבר לו שיטה שלמה ומשוכללת. מאמריו שבאו בספרו „שבי׳ הזהב" (נדפס בשנת תרנ"ז בוורשה ע"י ה„מזרחי" בביאליסטוק) מדברים גם על ענינים שונים ביהדות ועל מצב היהודים ודרישות זכיותיהם, והם כמו נפסקו באמצע. אולם בספרו זה, וכן במכתבים ארוכים אחרים, שנשלחו לראשי חו"צ, ונדפסו ב„על פרשת דרכים" לאחד העם, „שביל הזהב" ו„שיבת ציון", הננו מוצאים את יסודותיה של שיטה זו, שפרסומם בימינו, בעמדנו על מפתן ארצנו, הם דברים בעתם.

„כל הווק ותוקף לאומי לא יחשב כמו האחדות — כותב רבי מרדכי. האומה היותר חזקה, בהתפרדה לרסיסים, החלקים מבטלים אלו את אלו ואפס כחם, והיותר חלושה המתאחדת היא חזקה מהיותר גדולה המתפרדת... חורבן הלאום העברי לא נהיה אלא מפני פרוד הדעות ופזור הכחות ומפני שנאת חנם, ובנינו — לשכלל היכל השלום בתוכנו, לשוב לאהבה איש את אחיו. הבריח התיכון, אשר בכחו לחבר את לבבות בני ישראל, היא מצוה אחת כוללת ומשתתפת ו„ישוב ארץ ישראל" שמה".

„ישוב ארץ ישראל" — שתי מצוות לו: מצוה מעשית: קנית אדמה והתישבותה, ומצוה רוחנית: לעשותה מקום לתורה ולקיום המצוות. הראשונה כגוף המצוה והשניה כנשמתה, ושתיהן כאחת מביאות את הישוב לשלימותו. אלמלי תתישב ארץ ישראל בבורים ועמי־הארץ, אף שתעשה ארץ נושבת, הרי היא כגוף בלי נשמה, אבל „ישוב ארץ ישראל" הוא כפשוטו ממש: לעשות את הארץ לארץ נושבת כמו כל הארצות הנושבות, להגדיל בה עבודת האדמה, חרושת־המעשה, בתי־מלאכה והמסחר, להתעסק בתקון הדרכים, בבנין מסלות־ברזל, נמלים, ועוד... „והיה במשך הזמנים, אחרי שארצנו לנו תהיה, והיתה כקורלאנד לאשכנזים ולטים ועסטלאנד ליושביה ופינלאנד ליושביה, אולי יתרצה השולטן לתת גם ממשלה קטנה ליושביה הישראליים בארצם"...

„ההתעוררות של הרעיון הזה בימינו שתי סבות לה: התשוקה לשבת בארצנו, לעבדה ולאכול מפריה, וגם גודל הפחד ממציקת הצרות, אשר באו כחתף בארצנו לשדוד ולבזוז ולשום כבודנו לחרפה... ומי יודע, אולי צוק העתים והצרות התכופות, הממהרות ודוחקות לבוא זו אחרי זו, הן המה סימנים מעוררים, כי עת הגאולה קרובה לבוא, ואנחנו

לא נדע את דרך ה' באיזה אופן יהיה קבוץ הגליות. שלומי אמוני ישראל, המחכים לקץ ע"י אותות ומופתים כימי צאתנו ממצרים, יאמינו, כי באשר יתרבה הישוב בארץ ישראל ויהיה שם קבוץ גדול של בני ישראל. אשר יתאוו לארץ חמדה לעבדה ולשמרה, אז גם ה' הטוב ישלח לנו את מלאכו, אשר אנו חפצים... והמשכילים, הנמשכים אחרי השכל והטבע, יחכו לקץ עפ"י הדרך שהיה בימי עזרא — כי עם ישראל ישוב לכבודו הראשון ברצון הממלכות האדירות... וגם השולטן לא יהיה נגד זה. באשר ידוע, כי סוף סוף לא תשאר ארץ ישראל בידו: ואם לא תבוא ליד ישראל, תבוא לידי אחד ממלכי הנוצרים".

„שתי הבנות אלה בדרך הגאולה, הדתית והמדינית, הביאו לידי חלוקי־דעות שונים גם בעבודת הישוב בארץ ישראל, באשר הראשונים עומדים על יסוד הדת והאחרונים על יסוד הלאומיות. הראשונים, הסבה שעוררתם לרעיון זה והשלהבת הבוערת בבתי־נפשם להוציאו לאור היא אש דתית, אשר תוקד על מזבח לבבם תמיד לא תכבה, ואין דוגמתה בכל העמים, אשר ג"כ אש הלאומיות תוקד בלבבם לארצם, אבל אינה דתית רק לאומית טבעית. אבל יתרה עליהם שלהבת העולה מלב אנשי ישראל לארצם: היא מלבד הטבעית הנטועה בלבב כל העמים, גם אש הדתית מתלקחת בתוככי הלאומיות ומוסיפה עליה מדורה גדולה, עד כי הדתית נעשה עיקר והלאומית טפלה לה. והשניים, סבתם העיקרית היא כבכל העמים: לאומיות גרידא, והדתית — או שחסרה גם לגמרי, או עכ"פ היא במדה מועטת מאד, והלאומיות עיקרית והדתית טפלה לה... אלו ואלו אך טובת ישראל ידרשו, אבל לפי דעתם ולפי דרכם, וכהשתנות הסבות, אשר העלו שלהבת לבם, כן ראויה לפי דרכם השתנות ההנהגות של הקולוניבטים בסדרי חייהם וחנוכם את בניהם וכו' לכל מפעליהם".

„שנויי־השקפות ופרודי־דעות אלה יש בידם להרוס את כל יסודות הבנין, ועל כן קודם כל על ראשי העוסקים בישוב ארץ ישראל החובה „להלוך בדרך הרצויה לכל החלוקות... והבלתי נזהר ועושה בהענין לפי דעת חלוקה אחת הוא מביא בסכנה עצומה כל הענין הקדוש והנורא הזה, אשר הרבה נתלבטנו בו עד אשר הביאנו ה' לעמוד במקום הזה, שאנו עומדים בו כעת. רבות עשינו, אבל כלא נחשב נגד מה שאנו מחויבים עוד לעשות עד הגיענו אל מטרתנו הקדושה".

וכה פונה ר' מרדכי עליאשברג בבת אחת אל שני חבריו ראשי „חיבבי ציון" בזמן ההוא, שנת תרמ"ח, אל הראש ה ד ת י, הגאון רבי נפתלי צבי יהודה ברלין בוולוזין, ואל הראש ה ל א ו מ י, ד"ר ליאון פינסקר באודיסה, בשני מכתבים מיוחדים, שאחד משלים לרעהו.

להנצי"ב בוולוזין הוא כותב בדבר ההשתתפות עם המשכילים ומבאר, כי „ראוי לחברם, ומצוה גוררת מצוה". ואחרי שהוא מדבר על „מתקני הדת", שגם חו"צ המשכילים מתנגדים להם, הוא מבאר את כל גודל הזיקה שאנו זקוקים בענין הישוב למשכילים אלה, שיהיו לנו לפה לפני הממשלות בארצות הגולה ובארץ ישראל, ובכלל „לידיעתם ואהבתם לנהוג כל דברי הכלל בסדרים נכונים, אשר בלעדם הכל כליל תמם יהלוך בקיקיון"...

ולד"ר פינסקר הוא מוסיף אחרי הדברים הנזכרים למעלה בדבר הדתיים והלאומיים לאמר: „דעת החלוקה הראשונה — הדתיים — לפי דעת החלוקה השניה — הלאומיים — אין בה מגרעת, אפילו לדעת היותר רחוקים מהראשונה, כי לדעתם ג"כ אינה אלא י ת ר ו ן, שאינה צריכה לגוף הענין. אבל אם נלך בדרך החלוקה השניה — הלאומיים — הרי כבר נגענו, לפי דעת החלוקה הראשונה — הדתיים — במגרעות עצומות, מעיתים שלא נוכל לתקן והסרונות שלא יוכלו להמנות, והיא השחתה לכל עם הארץ יחד... על כן חכמים הזהרו במעשיכם. וכשם שבקרבנות צביר היו שני מיני אש, אש מן השמים ואש מן ההדיוט ככה אני אומר לעשות בכל עניני הצבור, הנוגעים לכל עם ישראל כולו, שצריכים ומוכרחים אנו לשתי האשות גם יחד. האחת, הקדושה הדתית, היורדת מן השמים, היוקדת על מזבח לב עם ישראל, לא תכבה... והשניה חכמה טבעית היא, אש ההארה שאנו צריכים לחדשה יום יום שלא תכבה מפני יצר העגואזמוס, המצפה בכל יום להמית לאהבת הלאומיות הלזו ואומר לו לאדם: מה לך ולטובת הלאום? אדם קרוב אצל עצמו!... על זה צריך לחדש אש הלאומית יום יום, וזוהי אש הבאה מן ההדיוט, שאנו צריכים להתלבט ללבותה ולהעלות שלהבתה".

אבל שני מיני הלאומיים האלה: „הלאומיים הדתיים" ו„הלאומיים הטבעיים", נמצאים לא רק בין „ח ו ב ב י צ י ו ן" אשר בגולה, כי אם גם בין הקולוניסטים בארץ ישראל. „הראשונים באה להם התעוררותם מדברי התורה ונביאי־עליון, שלמדו מרבותיהם שלומי אמוני ישראל,

והאחרונים באה להם חכתם לעמם ולארץ אבותיהם ממקור חכמת דברי ימי עולם לכל העמים ו/כל הארצות"...

וכדי להעמיד את הישוב העברי בארץ ישראל על בסיס מוצק ולהבעיר בו את שני מיני האש גם יחד, בא רבי מרדכי עליאשברג בתכנית של דרישות שונות, שהן עתה צורך השעה:

א) „ראשית הדברים ראוי לכל המתישבים להתנהל על דרך התורה והמצוה, חוקי ה' ותורתו, /א יסורו ממנה בכל הפרטים; ורוח ה' התופף על קדושת מצוותינו יהל אור זרוע לישרים בלבותם ללכת באור פני מלך חיים ותורת חסד. ולמען נהל את בני הנעורים במקל נועם, להבינם ולהשכילם בתוכחת מגולה מאהבה מסותרת לטובתם והצלחתם, ראוי שיעמידו או רבנים, או מורים, או מנהיגים גדולי התורה ונבוני דבר, יודעי חכמה ודעת ויודעים להלוך נגד החיים, מכירים את טבע העולם ומבינים בכל דבר. אנשים כאלו יעמידו בכל קולוניא וקולוניא, או כמה קולוניות תחת מורה דת אחד. האיש הזה מוכרח שמלבד תורתו יהיה איש דברים, שיכלכל דבריו במשפט, ובעל מדות טובות, שינהג את עניניו במתינות ובאהבה ובהשכלה יתרה, להוציא קיו השמש מכל פרטי התורה והמצוה מנרתיקיהם, למען ילכו לאורם כל היושבים על האדמה, אדמת הקודש... ובטל תחיה מאור תורתנו הכתובה והמסורה יחיה את העצמות היבשות, שעוד תמצאנה בבית ישראל.

ב) „זאת שנית, לקבוע סדר החיים מסודר בדעת והשכל, להסיר אולת הלוקסוס המכלה ממונם של ישראל... ומלבד צמצום ההוצאה — גדר גדול יוגדר בהסרת מותרות ההלבשה והלוקסים למדת הצניעות, אשר היא מורשה לבנות ישראל... למען נהיה למופת במדת הצניעות לבני אזיא.

ג) „בכלל ראוי להתבונן לחזק האהבה והאחוה בין התושבים, וראוי לכל יראי ה' היושבים על אדמת הקודש לשוב לאהבה את המשכילים, ובזה יקרבו אותם לתורה... אל לנבון דבר כעס ואל לאיש המפקח על חולה, שרוצה בתקונו ורפואתו, לכעוס, אך במתינות ובאהבה יכלכל מחלת החולה... אשרי האיש. שמכיר מה שרום עמו דורש מאתו, ונפשו תאוה למלאות הובתו—הוא הבונה חרבות ירושלים, ומציב נביל אלמנה... על גדולי התורה ויראי אלקים ללכת בדרכי אהרן הכהן, כמו שאמרו הז"ל עליו: „היה קושר חבל של ברזל במתניו ומחזור על כל פתחי

ישראל, וכל מי שלא היה יודע לקרות קריאת שמע ולהתפלל היה מלמדו, וכן מי שאינו יודע לכנוס לגופה של תורה היה מלמדו". החבל של ברזל נדרש לכל יראי ה׳, הלוקח החובה על עצמו לחזור על פתחי ישראל במקל נועם ללמדם תורה ומצות, לבל יכנעו ובל ירך לבבם, כי תורתנו הנצחית לא תשתנה ולא תתנסח, אבל עד היכן חיוב מדת הסבלנות מגיע, הביעו לנו, שהחובה לחזור על הפתחים באהבה והכנעה, למען הודיע לעם ה׳ את חוקיו ואת תורתו.

ד) „ולמשכילי ישראל, המתאוים ליום ה׳, הנני להגיד: תנו יד לישוב לאהבה את ה׳ ואבה בתורתו הלוך, אמרו אליו: הננו שבים לחיות בארצנו וללכת בדרך תורתנו ולהתפאר כי זרע אברהם אנחנו, ולתת אותותינו אותות, כי בנים הננו לו, אשר למורשה לנו להיות „רחמנים, ביישנים וגומלי חסדים", מדותיו הנעלות, שנמסרו לנו בטבע תולדתנו. שמרו מציות ואהבו חסד, לא תסורו מדרך התורה ימין ושמאל, גם את בניכם ובנותיכם תחנכו על דרכי התירה והאמונה, החכמה והתבונה, נועם המדות באהבת אדם וידידות. הגידו להם, כי יגורו מפני האדון ה׳, אשר עיניו משוטטות בכל הארץ, וביחוד בארצנו הקדושה, ארץ אשר עיני ה׳ אלקינו דורש אותה תמיד"...

אלה היו דרישותיו של רבי מרדכי עליאשברג מאת הישוב העברי בארץ ישראל (עי׳ „שביל הזהב", צד 75 — 77) ודרישות אלה כבר מעידות דין על תכונות־רוחו של הגאון המצוין הזה.

כאמור לעיל, לא יכול היה רבי מרדכי לקחת חלק גדול בעבודה המעשית של הישוב. לאספת חו"צ בקאטוביץ בשנת תרמ"ה לא יכול לבוא מפני רחוק המקום ורפיון בריאותו. גם באספת דרוזגניק בשנת תרמ"ז לא היה יכול להשתתף, אולם אז נבחר, שלא במעמדו, לאחד ה„גבאים" של חו"צ, יחד את הגאונים רבי שמואל מוהליבר ורבי נפתלי צבי יהודה ברלין. רק פעם אחת הופיע רבי מרדכי על אספת חו"צ, בווילנה תרמ"ט, והופעתו עשתה רושם כביר על כל הנאספים, ביחוד על המשכילים. כשם שמכתביו לד"ר פינסקר עשו רושם נמרץ על „אחד העם" (עי׳ „על פרשת דרכים" ח"א צד 68—73), כן עשו דבריו בעל פה רושם עז על רבי שמואל יוסף פין: „נפש נקיה, תוכו כברו, חותמו אמת וכל דבריו יוצאים מתוך לבו בחרדת קודש וטהרת הדעת — זהו הרב הגאון דבוסק". אלה הם דברי פין.

והגאון הענו והצנוע הזה נהיה פתאם לעת זקנתי וחילשתו הגדולה— לאיש מלחמה. הדבר היה בשנת תרמ"ח, ועל הפרק עמדה שאלת השמיטה. כידוע, נפלגו הרבנים בדעותיהם, הללו התירו והללו אסרו. אולם קנאי־ירושלים לא הסתפקו בדברי הלכה, כי אם יצאו בדברי חרפות נגד הגאונים המתירים, שבהם היו גם: רבי ישראל יהושע מקיטנא, רבי יצחק אלחנן מקובנה, רבי בן־ציון מבילסק ועוד. אז לא יכיל רבי מרדכי עליאשברג לעצור באש האמת העצורה בלבו, ויצא ב„המ־ליץ" בשורת מכתבים גלויים לברר שאלה זו מכל צדדיה... ואז גם הציפו קנאי־ירושלים את עולמנו במבול של פאסקווילים נגד הגאון טהר־נפש זה, וגם ב„חבצלת הירושלמית וב„איזראעליט" המיינצי נדפסו נגדו דברי זלזולים גסים... אולם רבי מרדכי לא חת ולא זע מכל הגדופים האלה וירא כר מן האמת אשר בלבו, והוא כותב לבנו הגאון רבי יונתן, שהיה אז אב"ד במארימפול: „בני, אל תשת לבך לזה, אנכי יצאתי בשם ה', אשר חותמו אמת, ואתה ידעת את תום לבבי בזה. גם אתה ידעת איך גדולים ונכבדים בעיני גדולי ירושלים, ואדינם לכף זכות, כי כוונתם לשם שמים, אבל ה' יודע ועד, כי גם אנכי אך למען שמו הגדול יצאתי לדבר בשער"... ובמכתב שני הוא כותב: „כנראה, רבני ירושלים מתיראים, מפני שבעלי הקולוניות בחיפש רוחם יהלכו, וע"כ ראוי לגדור הפרצות ביתר שאת, אבל לדעתי, בדבר גדול בזה, שכל הכלל בסכנה וכל הישוב מתניעע, אם נראה עפ"י דת להקל אין לנו רשות להחמיר. ועוד אקיה, כי יביאו הימים ונתבונן לחזק הדת אצל המושבות החדשות בכל הפרטים, כרצון כל יראי אלקים... ועוד אקוה לזכות לבוא בשערי ירושלים ולהגין עפרה ולנשק שעריה וללמוד תורת ארץ ישראל בארץ ישראל".

תקותו האחרונה הזאת לא נתקיימה. הוא נשאר לשבת בבויסק ובליל י"ח כסלו תר"ן נפטר לעולמו.

במחנה חו"צ גדל מאד המספד על הגאון הציוני הזה, והצעות שונות הוצעו אז, כדי להקים לו מצבת־נצח בארץ ישראל. עד עתה עוד לא נעשה מאומה, אבל מצבת־הנצח היותר מתאימה לרוחו של הגאון הזה תהיה התגשמות דרישותיו הנזכרות למעלה בחיי המדינה העברית, העומדת להוסד בארצנו...

ט.

רבי שמואל מוהליבר.

רבי שמואל מוהליבר, נולד בכ"ז ניסן תקפ"ד לאביו הרב ר' יהודה ליב בעיר ג'ובוקה, פלך ווילנא, היה אחד הגאונים הגדולים בתורה. בנערותו התפרסם בשם ה"עילוי מגלובוקא" ובהיותו בן י"ח שנה כבר נסמך להוראה ע"י הגאונים רבי יצחק מוואלוזין וחתנו רבי אליעזר יצחק זצ"ל. דרכו בלמוד היה דרך הראשונים, אשר בקיאותו בדבריהם, ב"חדושיהם" ו"תשובותיהם" היתה נפלאה מאד. הוא מצא בכל ענין עומק פשטי, ופתר כל "שאלה" קודם כל על פי "השכל הישר", טרם שבא לצלול בים התלמוד ובכל הספרות הרחבה של הפוסקים הראשונים. כשהכשיר איזו שאלה חמורה בטריפות הריאה, היה רגיל לבאר לפני הבע"בים בקצרה את מקורות הוראתו זו, לבל יתפלאו על מה שהוא מקיל בדברים, שאחרים היו אולי מחמירים. מהדודים ופלפולים הטוחנים הרי הרים התרחק. ובשעה שרבנים שונים התחרו ביניהם לפניו בחריפותם

ובבקיאותם וסבבו ענין בענין וסוגיא בסוגיא, עד שנסתבכו בהם גם בעצמם, היה יושב כמחריש, אך נראה היה, שהוא מחקה אחרי דבריהם ומבקר אותם ביושר הגיונו, וכמו פתאם הפליט מפיו איזה „מראה מקום" ובאר אותו בקציר נמרץ ובטל בבת אחת את כל סברותיהם וחזוקיהם, והדבר התבהר כל כך, עד שהמתוכחים נשארו כמשתוממים ונשתתקו. הגרש"מ היה בקי ועמקן גדול בספרות החקירה הדתית העברית והכם בחכמת החשבון והתכונה, עסק הרבה גם ב„קבלה", וביחוד דתעמק בספרי תולדות עמנו. כל ידיעותיו הרחבות והעמוקות האלה השאירו עקבותיהן בספרים שחבר בשפה עברית יפה. בכתביו, שנשארו אחריו, נמצאו יותר ממאתים גליונות של דפוס בתשובות על ארבעה חלקי שו"ע, חדושים כמעט על כל הש"ס ועל „חושן משפט", דרושים בענין אטיקה תלמודית, דרושים ע"ד החקירה, תשובות בדיני פאה וכלאים הבנים על חשבונות הנדסיים, תשובה ארוכה וחשובה מאד בדבר „שאלת השמיטה", שסדרתי עפ"י כתביו ועל פיו, גם לוח נצחי, המלמד השתיות הימים למספר בני ישראל ולמספר האזרחים, ועוד. הכתבים האלה, שהיו כבר מסודרים תחת פקיחי לדפוס, ונמצאו ברשותו של נכד המנוח ד"ר מוהליבר, נ ק ר ע ו ברובם ו נ ש ח ת ו ע"י הפירעים בעת הפרעות האיומות בביאליסטוק בקיץ תרס"ו. בביבליוטיקה העשירה, שנשארה אחרי הגרש"מ, היו ספרים רבים בהיסטוריה וקבלה, מלאים הערות חשובות בצדי הגליונות ושוליהם, ביחוד רבו ההערות האלה בספרי הגאון רבי יעקב עמדין במלחמתו נגד הגאון רבי יונתן אייבשיץ זצ"ל, אבל כל הביבליוטיקה הזאת נ ש ר פ ה בשרפה אחת שפרצה בביאליסטוק. וכה נשארו מכל יצירות רוחו של הגרש"מ רק עלים בודדים וקרועים מתשובותיו ו ס פ ר י ם אחדים שלמים בחדושי הש"ס ודרושים, הנמצאים תחת יד נכדו הנזכר, ומאמרים אחדים שהדפים ב„הלבנון", — אחד מהם בדבר יום השבת, וכוח עם ח ז"מ, נדפס אח"כ במחברת „דברי חכמה" ע"י תלמידו מר מ. ווייסמאן מראדים — „המגיד" ו„בשיבת ציון". אבל גם „שארית פליטה" זו, אם תראה בזמן מן הזמנים אור הדפוס, תעיד לדורות הבאים, כי היה רבי שמואל מוהליבר אחד הגאונים המובהקים בדורו, דור של מאורות גדולים ומזהירים בשמי היהדות הרוסית, ולא להנם ירש את כסאית הרבנות של הגאון רבי יחיאל הלר בסובאלק והגאון בעל עינג יו"ט בביאליסטוק, והרבה מישישי הגאונים היו מעריצים את גודל תורתו.

ורבי שמואל מוהליבר היה לא רק גאון התורה, אלא גם גאון המוסר, דובר אמת בלבבו, שוקל בפלס כל דבריו, קנאי לעצמו וסבלן לגבי אחרים, ובכלל היו מדותיו המוסריות מצוינות. בהיותו רב בראדום והחסידים ראו את התנהגותו, חפצו לעשותו ל„רבי" והיו באים אל ביתו לקבל ברכתו ועוד. הדבר היה למורת רוחו של הגאון הליטאי הזה והתנגד לו בכל כחו ובכל לבו התמים, ובראותו, כי כל עמלו להשתמט מאדמו"ריות אינו עולה בידו, וכל מה שהוא מתרחק מהחסידים הם מתקרבים אליו, ועוד מעט ובעל כרחו „אדמו"ר" יהיה לחסידים אשר בפולין, אחז באמצעי רדיקלי אחד: באחת השבתות לעת ה„סעודה השלישית" והחסידים נאספו בביתו ושות שתו עליו, קרא בעוז: „רבנית! בואי הנה לאכול"... הרבנית נכנסה והחסידים מהרו לעזוב הבות... האמצעי הזה אמנם הועיל להסיר ממנו עטרת האדמו"ר, אבל מני אז נהפכו החסידים בראדום לשונאיו בנפש והחלו לבקש תחבולות להבאיש את ריחו בעיני כל בני העיר. למטרה זו גם שחדו את המשמש שלו לחקות אחרי מעשיו: אולי „הוא הולך ארבע אמות בלי נטילת ידים", ובדומה... כאשר ראו חסידי ראדום, כי חפצם לפגוע בו לא הצליח, נסו לפגוע באחד מתלמידיו ומסרו אותו לעבודת הצבא, אבל גם זה לא עלה בידם, כי אחד מעשירי העיר ממכבדי הרב פדה אותו בכסף רב, כמנהג הימים ההם. ועד כמה היה הגרש"מ מפורסם בזמן ההוא בתור צדיק, נוכחתי ממכתב אחד, אשר מצאתי בין הכתבים, שכתב לו הגאון רבי אליהו חיים מייזל זצ"ל מלודז. זמן כתיבת המכתב לא נרשם בראשו, אולם מתכנו, בדבר הרבנות במינסק שהציעו לפני הגרש"מ טרם שנתקבל שם „הגדול" למר"א (במינסק אין תואר „רב", אלא „מר"א"—מרא דאתרא), הננו יודעים, כי הוא נכתב בשנת תרמ"א לערך, ובשולי המכתב הזה כותב רבי אליהו חיים לרבי שמואל: „ונא להתפלל על החולה, שמו... ושם אמו..." ובאמת הצטיין הגרש"מ בצדקתו הצנועה, בקפדנותו על כל מנהג קל, וביחוד במדותיו. הוא לא התכבד מעולם בקלון חבריו. וכאשר נסו „ארחי ופרחי", רבנים ומגידים שונים, לדבר רעות על איזה רב או לבטל את ערכו של איזה גדול מפורסם, מנהג הנפוץ לצערנו בין „חנפי תורה", אז כעס תמיד כעס גדול. עפ"י רוב היה משתיק את הדובר בנזיפה, ובמקום שהיה מוכרח לכבוש את כעסו זה היה מטה תיכף את השיחה לענין אחר... ובזאת נהג לא רק בנוגע אל רבנים וגדולים סתם, אלא גם בנוגע אל רבנים שרדפו אותו, ואחרים

באלה היו בקרבנו ביחוד אחרי שנתקבל לרב בביאליסטוק, בשנת תרמ״ג, אשר אחרים שמו עיניהם בכסא רבנות זו והביטו עליו כעל מסיג גבולם...

מן המדות התרומיות הרבות של הגרש״מ יש לציין ביחוד את שנאת הבצע שלו. הוא היה שונא בצע במובן היותר פשוט של מושג זה. בעד סדור גטין לא אבה לקבל כל שכר בשום אופן שבעולם, וגם שאר ה„הכנסות״ הצדדיות של הרבנות היה מניח להדיינים והמו״צים שישבו בביתו. גם הרבנות בעיר גדולה כביאליסטוק לא ספקה את כל צרכיו צרכי ביתו וצרכי צדקותיו, והוא אכל את כל הונו, יותר מעשרים אלף רובל, שהיה לו. הון זה זכה בגורל ע״י שטר־גורל טורקי אחד, שאחיתו נתנה לו במתנה. ופעם אחת קרה לו בהונו זה גם „נס״ אחד. בנסעו למקום־הרחצה עמם לקח אתו את כל כספו. ויהי בהגיע יום השבת וישם הרב את הכסף בארון ואת המפתח סגר בארון שני ואת המפתח השני הסתיר במקום שלישי וילך להתפלל. בשובו מצא את המפתח השני במקום שהסתיר איתי ולא בדק עוד אחרי כל דבר. אולם בחכותו שעות אחדות והנער המשרת אותו, שהביא אתו מראדום, לא בא, נתעורר איזה חשד בלבו, ונתברר, כי כל כספו נגנב, עד שלא נשארה לו אפילו פרוטה אחת להוצאותיו... בעל דירתו, השו״ב דמתא, התרגז על „בטלן״ זה, שלא יכול לשמור את כספו כראוי, והאיץ בו, כי ילך אל ראש השוטרים למסור מידעה על הגנבה. אבל הגרש״מ ענה לו: „שבת היום, ממצוא חפצך ודבר דבר״; ולא עשה ולא דבר עוד מאומה ביום ההוא על כל הענין הזה. כשנודע הדבר בין האורחים, היו רבים שאמרו: „מאין לו להרב פולני כסף רב כל כך? לא דובים ולא יער! זוהי רק ערמומיות של „שנורר״ להוציא כסף מידי האורחים העשירים, שירחמו על „הננגב״... ודעה כזו על „רב פולני״ נתקבלה אז על לבות כולם, עד שלא מצא הגרש״מ איש אחד, שיליה לו איזה סכום כסף שהיה דרוש לו להוצאות היום. בצר לו פנה בטלגרמה אל רבי עזריאל הילדסהיימר בברלין, אשר תחת ידו הפקיד הגרש״מ שטר־ערך אחד, שהיה אז חריף בשוק הכספים, בבקשה להלוות לו על שטר זה איזו מאות מרק, אבל ד״ר הילדסהיימר ענה לו, כי להלוות אין בידו, הוא יכול רק למכור את שטר־הערך ולהמציא לו את מחירו... בינתים נמצא להגרש״מ הבנקיר היהודישן מווילנה,

היא אבי הבנקיר הציוני רבי אייזיק הורודישין מביאליסטוק, שהלוה לו סכים כסף. לשבת הבאה, כאשר שב הגרש״מ מבית־התפלה, והנה שר השוטרים לקראתו ובשורה בפיו, כי נתפס הגנב בהאמבורג בעלותו אל האניה שהפליגה לאמריקה, וכל הכסף אתו... את הספור הזה ספר לי הגרש״מ לרגלי ידיעה אחת שבאה ב„המליץ״, כי גנבים באו לביתו של גאון מפורסם וגנבו את כל כספו, והנגנב בכה על נזקו... „לבכות על נזק ממון, הוסיף הגרש״מ בהתמרמרות, זהו מעשה ילדות. כאשר קרה לי המקרה בעמס, הצטערתי רק על חלול שם הרבנות בפיות היהודים״...

ה„רבנות״ היתה להגרש״מ לא קרדום לחפור בו ולא עטרה להתגדל בה, אלא — שדה-עבודה צבורי ולאומי לעבוד בו לטובת בני עירו ולטובת העם כולו. בשבתו על כסא הרבנות בסובאלק ובראדום תקן הרבה תקנות טובות בעדתו, וכזאת עשה גם בביאליסטוק. אולם פה מצא על דרכו עסקן זקן וחרוץ אחד, שהיה רגיל לנהל את כל עניני העדה על דעת עצמו. ה„ישיש״ הזה אמנם כבד את הרב בשפתיו, ואפשר גם בלבו, לא פגע מעולם בכבודו ולא המרה בגלוי את פיו, והיה כאלו כפוף לגמרי לדעת הרב, אולם באמת היה עושה אח״כ כפי חפץ לבו הוא... עניני־עדה שונים, שהיו שלא כהוגן, הרגיזו מאד את רוחו של הרב והיה קורא את ראשי העיר לביתו לאספות והיה מרצה לפניהם את תלונותיו ומציע את תקוניו. כולם היו שומעים לדברי הרב בכובד ראש, היו מסכימים לדבריו ומקבלים הצעותיו, וגם ה„ישיש״ בתוכם, אולם אחר כך נשאר הכל כמקדם, ה„ישיש״ משל בקהלה ממשלת יחיד, ומשל בפקחות יתרה ובמרץ רב... וכאשר התאוננו לפעמים באזני ה„ישיש״ על סדרי-עדה מקולקלים, היה עונה בתמימות עשויה: מה אוכל לבדי לעשות, והרב שלנו יחיה עסוק תמיד בצרכי־האומה, ואינו פנוי להתעסק בצרכי-העדה... אבל סוף סוף היו דברים רבים, שהרב העמיד עליהם בכל תוקף וה„ישיש״ היה מוכרח להכנע, ואין כל פלא בדבר, כי אחרי מותו של הגרש״מ נשארה ביאליסטוק עד היום בלי רב... כי ה„ישיש״ והנגררים אחריו לא חפצו עוד להכניס צוארם החפשי בעול רב חדש, שעיניו תהיינה פקוחות על כל מעשיו ויחקה בתשימת לב, כהגרש״מ בשעתו, על כל צעדיו הצבוריים...

והגרש"מ עסוק היה באמת תמיד בצרכי האומה. הוא היה אחד מהרבנים המעטים בדורו, לפני חמשים — ששים שנה, ששאפו להביא השכלה צרופה במחנה ישראל ולמזגה עם תורתנו. במאמר אחד בשם „משא פולין", שתורגם אשכנזית ונדפס בשנת תרל"ב בעתון אשכנזי, הביע את השקפתו על החיים העבריים במדינה זו, עמד על אורותיהם וצלליהם, ביחוד במקצוע החנוך, באר את סבותיהם והציע תקוניהם. בשנת תרל"ג נסע פטרבורגה לשבת בסוד אספת־הרבנים, שבה השתתפו גם טובי המשכילים, ועבד שם הרבה להראות לחבריו הרבנים באיזו דרך ישכן אור. הוא השתתף גם באספת הרבנים בפטרבורג בשנת תרנ"ד. כל גירוש יהודים מאיזה מקום, כל עיירה שנהפכה לכפר, כל גזרה רעה וכל מחשבת שטן — הדה הגיע אל הרב והוא בא תמיד בחליפת מכתבים עם העסקנים בפטרבורג וגם עם כמה גדולים בחו"ל... כאשר עלתה על הפרק „שאלת השחיטה" ועל אופקנו הופיע הד"ר דמבו, מצא בהגרש"מ תומך מוסרי וחמרי גדול... אולם כאשר חפץ דמבו אח"כ להגן לא רק על ה„שחיטה", אלא גם על ה„בדיקה" וד"ר י. ל. קצנלסון (בוקי בן יגלי) יצא נגדו בדבר זה, נתן הגרש"מ צדק לאחרון, ובהיות ד"ר דמבו בביתו והתאונן באזניו על קצ"ס, אמר לו הרב בפירוש: „אין מיסדים מצוות תורתנו על טעמים רציונליים". ההגנה על השחיטה היא צורך השעה, ואשריך, ד"ר דמבו, שזכית לסתום פי צוררינו בשעה זו... אבל ה„בדיקה" איננה עוד „שאלה" חיצונית ואין צורך לה בטעמים חיצוניים"...

כה התענין והתעסק הרב בכל צרכי האומה העברית, צרכיה החמריים והרוחניים, לבו היה פתוח וידיו אמונות לכל הנעשה בישראל. אולם נקודת־המרכז בעשרות שנותיו האחרונות, שאליה רכז את כל כחותיו ואת כל השפעתו, שרכש לו בתור גאון התורה בחמשים שנות רבנותו, היתה ארץ ישראל.

רבי שמואל מוהליבר היה בעל רגש עמוק והגיון ישר עם אופק־השקפה רחב. את העבר העברי הרגיש בכל נימי נשמתו הערה, ואת ההוה העברי הכיר בעיני שכלו הבהיר. בקראו את דברי הנביאים — וקריאה זו היתה לו כעין צורך נפשי תמידי, כלחם חוקו לצרכי גופו, — היה מתרגש כולו ודמעות חנקו את קולו. ובקראו את דברי העתונים על מאורעות היום, על הרדיפות והלחיצות מבחוץ

ועל אי־הסדרים וריבות־אחים מבפנים, בראותו את כל זאת יום יום בסביבתו ובשמעו את כל זאת מהאנשים הדופקים על פתחו, היה מתרגז כולו וקולו בדברו חצב להבות. ושני הדברים האלה, הרגשת העבר והכרת ההוה, עשו אותו לראש וראשון בין „חובבי ציון". חבתו העמוקה לציון נבעה ממעינות העבר־העתיד שלנו: דעת תולדות ימי עמו והלמוד התמידי של דברי נביאי־ישראל ביעודיהם וחזיונותיהם לעתיד, הם הם שיצרו וטפחו חבה זו בלבו הזך והטהור, אבל עסקנותו הכבירה ליצירת הישוב העברי בארץ ישראל, מקורה — מצב העם העברי בהוה. „חבת־ציון" מבית מדרשו של רבי צבי קאלישר וסיעתו, שנזונה רק מן העבר־העתיד, לא יכלה לחולל מעשים ממשיים בני ערך קיים, כי חסר לה כח־הדחיפה החי, כח החיים הממשיים. גם רבי שמואל מוהליבר היה מתחלה תלמיד־חבר של בית־המדרש הזה, ובשנת תרל"ה, כשנוסדה, לרגלי חג יובלו של רבי משה מונטיפיורי במלאת לו תשעים שנה, „מזכרת משה" לשם יסוד ישוב עברי בארץ ישראל, אסף רבי שמואל בעירו ראדום סכום הגון לטובת המוסד הזה, אולם איזה מעשה יותר ממשי לא עשה גם הוא, ורק מצב העם בשנות הפרעות האיומות בדרום רוסיה, ב„אוקראינה" של היום, היציא את הגרש"מ מבית־המדרש הזה ומחבת־ציון בית־המדרשית, והעמידו על במת החיים ועשה את „חבת ציון" שלו לחבה חיה ומשפעת חיים...

זה היה בקיץ תרמ"א. ה„פוגרמים" הרוסים התפרצו בכל עוז אכזריותם הגדולה של ה„רוסים הקטנים", ובהלת הבריחה תקפה את מחנה ישראל. בחוצות ברודי ולבוב התגוללו רבבות יהודים תחת כפת־השמים ערומים ורעבים. מתי־מספר מגדולי ישראל שבמערב אירופה נהרו שמה להחיש עזר וישע והחליטו לשלוח את הנודדים האלה לאמריקה. אולם מרוסיה עצמה לא בא איש לפקח על צרכי הנודדים האלה, או, לפחות, להיות להם לפה לפני אחיהם המערביים, שגם את לשונם לא ידעו. אז נמצאו שני אנשים יחידים, שמהרו מפולין לראות את מצב אחיהם הנודדים, והם היו — רבי שמואל מוהליבר הרב בראדום ורבי שאול פנחס ראבינוביץ (שפ"ר) מוורשה. כל כסף לא היה בידישני האנשים האלה להמציא לאחיהם עזרה חמרית בצרתם הגדולה, דבר זה הביאו עמם

דוקא יהודי המערב עם וויניציאני, ציר הבארון ה י ר ש, ורבי שמואל מונטאגו מלונדון בראש, אבל לעומת זה הביאו הם לאמללים האלה מתנה עוד יותר יפה. הם הביאו להם: ל ב א ח ו ש פ ה מ ו ב נ ת. הם נחמו את האמללים ביגונם הגדול, חזקו את רוחם ואמצו את לבבם בדברים היוצאים מן הלב, גם היו למליצים בינם ובין האחים המערביים. אמנם תכלית נסיעתם של שני גדולי מזרח אלה ל א ה ו ש ג ה. הם באו, כדי להשפיע על נדיבי המערב להטות את זרם היציאה הזאת לארץ ישראל, והוכיחו להודות לטענות הנדיבים האלה, כי לכניסה ה מ ו נ י ת ו מ ב ו ה ל ת כזו אין ארץ ישראל ה ש ו מ מ ה, כמו שהיתה לפני שלשים ושמונה שנים, מוכשרת... אולם הדברים הבוערים, שהשמיע הגרש"מ באזני הנדיבים האלה על ערכו של ישוב עברי גדול בארץ ישראל, פתחו להם לבבות סגורים וזיקי אשו הגדולה של הגרש"מ נקלטו בלבות רבי שמואל מונטאגו ומזכירו, ד"ר אשר, שהיו מני אז ידידי נפשו וחובבי רעיונו, רעיון הישוב.

— דרך אגב: כאשר עזב הגרש"מ את לביב, בא מונטאגו, זה שהיה אח"כ ל„לורד סוויטלינג", לבית הנתיבות ללוות אותו, ובדברם ביניהם הוציא מכיסו חמשים לש"ט והושיט אותם להגרש"מ. שאל אותו הרב: מה טיבו של הכסף הזה? ענה לו מונטאגו: זהו לכת"ר הוצאות נסיעתו. אז נרתע הגרש"מ ממקומו כנשוך נחש וקרא בקצף גדול: „ומי ישיב לכבודך את הוצאות נסיעתך"? שמע מונטאגו ונשאר עומד כמשתומם, הוריד את ראשו ובקש מהרב סליחה. והד"ר אשר אמר אח"כ, כי הגרש"מ קדש בשעה זו את שם הרבנות בפולין והרים את כבודה בעיני כל גדולי היהודים המערביים, שנמצאו אז בלבוב. ובשנת תרמ"ז, כאשר בקר מונטאגו בערי רוסיה, סר לביאליסטוק ולא רצה להתאכסן בכל בית עשיר או בית מלון שהציעו לפניו, כי אם בבית הגרש"מ, ומבני ההמון בביאליסטוק ספרו לי עוד כעבור ע ש ר שנים בהשתוממות את הפלא הזה, כי „קרובו של רוטשילד" לא רצה לסור לבית ראשי העדה בביאליסטוק, אלא רק לבית ה ר ב...

בשוב הגרש"מ מלבוב, סר לוורשה ויקרא שם לאספה בדבר יסוד מושבות בארץ ישראל, ובבואו וורשאה עוד הפעם בשנת ת ר מ " ב, נוסדה אז על ידו האגודה ה ר א ש ו נ ה של „חובבי ציון". בהיותו בוורשה נזדמן עם הגאונים רבי יוסף דובער סולובייצק מבריסק ורבי

אליהו חיים מייזל מלודז זצ״ל להועץ בדבר „ישוב ארץ ישראל״. הם ערכו כבר „קול קורא״ בנירון זה אל העם, ששלשתם חתמו עליו. אולם רבי יוסף דוב חשב מחשבה יותר גדולה: תחת לפנות על העם, שינדב את פרוטותיו, מוטב, — אמר, — שנפנה אל מ א ה עשירים גדולים, שכל אחד מהם יתן לדבר גדול זה עשרת אלפים רובל, ואז יהיה בידינו מיליון רובל בבת אחת ונוכל לחולל גדולות. רבי אליהו חיים הסכים גם הוא ל„הצעה יפה״ זו, ורבי שמואל, שהיה אמנם מסופק אם ימצאו מאה נדיבים כאלה, הסכים בכל זאת לנסית את הדבר, ואמר לרבי יוסף דוב, שאם הוא, המציע, יהיה המתחיל וימציא ע ש ר ת הנדיבים הראשונים, אז יהיה הוא, הגרש״מ, המסיים וימציא את ה ת ש ע י ם הנשארים... אבל בעת שהגאונים האלה חפשו את נדיביהם, ו ש נ י ם כבר נמצאו, יצא הקול במחנה ישראל על דבר יסודו של „ביל״ו״. שני הרבנים הנזכרים, בשמעם כי „סטודנטים״ נוסעים לארץ ישראל, נרתעו לאחור ולא אבו להתעסק בענין ז ה. וכה נשאר אז הגרש״מ רק רב י ח י ד י במערכות „חובבי ציון״.

— האמת ניתנה להאמר, כי שני הגאונים הנזכרים נשארו גם אח״כ „חובבי ציון״ בלבם. כאשר בא בשנת תרמ״ג רבי יחיאל בריל בעל „הלבנון״ לרוסיה מטעם „הנדיב הידוע״ לחפש אכרים עברים בעד מושבה בארץ ישראל, עזר לו רבי יוסף דוב סולובייציק בענין זה, כמבואר ב„יסוד המעלה״ של בריל. ורבי אליהו חיים מייזל כתב בעצם ידו ה ק ד מ ה לפנקס „חובבי ציון״ אשר בלודז, ורק אח״כ דעת אחרת היתה את הרב מלודז, שאין כאן המקום לבאר את הסבה לזה.*)

בשנה ההיא, שנת תרמ״ב, יצא הגרש״מ לארצות המערב לעשות נפשות לציון ויבוא פאריזה. מטרת נסיעתו לעיר ההיא היה הבארון הוראץ ג י נ צ ב ו ר ג, שישב אז שם בקביעות. ממנו קוה הגרש״מ, שביהודי רוסי, היודע מצב עמו כמו שהוא, יתן ידו ל י ס ו ד י ש ו ב עברי בארץ ישראל. אולם הוא שב מביתו בפחי־נפש. הבארון, שידע את הגרש״מ עוד מפטרבורג, קבלהו אמנם בסבר פנים יפות, אבל בקשתו

*) בהיותי בלודז אחרי מותו של הגרש״מ, בחורף תרנ״ט, הרשה לי רבי אליהו חיים לדרוש בדבר „ישוב ארץ ישראל״, אבל לא בדבר הציונות. על השיחה שהיתה אז בינינו כתבתי באותו הפרק „בהמליץ״ ב„מחשבות רצוצות״ שלי.

בדבר ארץ ישראל דחה בנימוק, כי „איננו יכול לקחת חלק בדבר שאין עליו רשיון הממשלה הרוסית"... אבל במקומו של לב גינצבורג, שמצא סגור, מצא הגרש"מ פתוח לפניו את לבו של הרב הפאריזי רבי צדוק כהן; ובביאו אליו בלב נואש על אי-הצלחתו אצל הבארון הרוסי, נחם אותו רבי צדוק כהן ואמר לו: יש פה א ב ר ך אחד, גם כן בארון, המתענין במצב אומתנו, כדאי לנסות דבר אליו". נטפל אליהם גם מנהל עניני הצדקה של ה„אברך" הזה, שלבו היה גם כן פתוח ל„חבת ציון", מר מיכאל ערלאנגר, וגם הוא הסכים להצעה זו. וכה הוצג הגרש"מ ע"י רבי צדוק כהן ומיכאל ערלאנגר לפני ה„אברך המתענין בצרכי אומתנו", היא הבארון עדמונד די רוטשילד. בדבריו המחוכמים על מצב עמו בגולה ועל עתידותיו בארץ אבות ובדמעות החמות ששפך בדברו, עלה ביד הגרש"מ להטות את לב ה„אברך" לעבודה בארץ ישראל. אבל עוד מכשול גדול עמד על הדרך. הבארון רוטשילד לא האמין, כי היהודים מסוגלים להיות „עובדי-אדמה" חרוצים. אז החליט למלא את ידי הגרש"מ למצוא לו ע ש ר משפחות של אכרים עברים וינסה ליסד בעדן מושבה בארץ ישראל, ואם נסיון זה יעלה יפה, אז כבר יקח את ענין הישוב העברי בארץ אבות בידיו. בלב מלא תקוות גדולות החל הגרש"מ לחפש אחרי אכרים עברים חרוצים. כדי למצוא את האכרים האלה, נשלח אח"כ גם מר בריל הנזכר. האכרים נמצאו בסביבות רוז׳ינוי, פלך גרודנה, הם הובאו לאר"י ובעדם ועל ידם נוסדה המושבה „עקרון", וכה הקים הגרש"מ לארץ ישראל את ה„נדיב הידוע". כי הגרש"מ רכש את לב הבארון רוטשילד לעבוד ע ב ו ד ת ק ב ע בארץ ישראל, על זה הודה הבארון עצמו במכתב צרפתי, שכתב להגרש"מ בשנת תרמ"ט, בשנה שה„עקרונים" מרו את פי ש נ י ה ם בדבר העבודה בשמיטה... (את המכתב הזה דבק הגרש"מ על גבי לוח ושמר אותו בארון הברזל שלו).

בשנת תרמ"ג נסע הגרש"מ לערים שונות ברוסיה לעורר את לבות העשירים בישראל לקנות קרקעות בארץ ישראל. במסעו זה סר גם לביאליסטוק ועלה בידו להשפיע על נכבדי העיר וראשיה לקנות להם אחוזות נחלה במושבה „פתח תקוה", כדי לעזור לבנותה אחרי החרבן שחרבה לא באשמת בוניה הראשונים מבני ירושלים. האספה בנידון זה היתה ביום החמישי בערב. אחרי האספה בקשוהו ראשי העיר להשאר

אתם ליום השבת ילדרוש בבית־הכנסת. היא לא חשד במאומה וימלא בקשתם. בצאתם נשאר אתו בחדרו רבי יעקב בכרך „בעל המאמרים", שהיה ג"כ מראשיני חו"צ, ויגל להגרש"מ סוד, כי ראשי העדה שמו בו עיניהם להושיבו על כסא־הרבנות הפנוי... בשמיע הגרש"מ את הדבר קם וצוה לארוז את חפציו ועור באותי לילה עזב את העיר, לבל יחשדו בו, שבא באמתלא של „חבת ציון", כדי לרכוש לו כסא־הרבנות... באותה שנה נתקבל לרב בביאליסטוק, למרות מה שלא שמעו בני העיר את דרשתו, אבל הוא היה מצטער תמיד על מקרה זה, שלא עלה על לבו מתחלה, שיכולים להטיל עליו „חשד" כזה, כי אז לא היה סר בעת ההיא לביאליסטוק הפנויה מרב. והיה מתנחם רק בזה, כי בנסיעתו זו הצליח להיטיב הרבה את מצב המושבה „פתח תקוה", שהיתה חביבה עליו.

על אדות פגישות שונות ומקרים שונים, שקרו לו בנסיעותיו שנסע לערים שונית ברוסיה, ספר לי הרבה דברים מענינים. הוא סר פעם אחת לקובנה, בבקרו את הגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל, שהיה ידיד־נפשו עד היום האחרון, בקש הגרש"מ את הגריא"ס, כי ירשה לקרוא בביתו אספה של „חובבי ציון". הגריא"ס, שהיה גם היא חו"צ נאמן ועוזר ל„ישוב ארץ ישראל" בכל כח השפעתו, הסכים תיכף לדבר הזה. אולם בביתו של הגריא"ס נמצא גם ה ש ט ן של חו"צ, יעקב ליפשיץ, והוא הטיל אימה על הגריא"ס, כי „סכנה" צפויה לביתו מאספה זו... ולמחרת שלח הגריא"ס פתקא להגרש"מ לאמר, כי מסבה שנתחדשה אין האספה יכולה להיות בביתו. האספה היתה, כמובן, בבית אחר ובה השתתפו ראשי העדה ונכבדיה, שעמדו מאז בראש חו"צ בעירם, וכל אסון לא קרה. אולם הגרש"מ שמר את הדבר בלבו. למחרת, זה היה ביום הששי, בא הגריא"ס לבית־מלונו של הגרש"מ להשיב לו בקור, והזמין אותו לכבדהו ולאכול אתו לחם ביום השבת. אולם הגרש"מ דחה הזמנה זו. על התפלאותו של הגריא"ס בדבר דחיה זו, ענה הגרש"מ בהתול קל: „הנני יושב פה באכסניה, אם אזמין פה סעודות השבת, בטוח הנני, כי הסעודות תהיינה מוכנות ויהי לי מה לאכול ביום השבת. אולם אם אקבל הזמנתו של כת"ר לאכול בביתו, ופה לא אזמין לי מאומה, אז ירא אנכי פן ישלח לי כת"ר אח"כ פתקא, כי „מסבה שנתחדשה אין האכילה יכולה להיות בביתי", ואז הלא אשאר רעב... הבין הגריא"ס עקיצה זו והחל להתנצל...

פעם אחת בא הגרש"מ בדבר „חבת ציון" לפטרבורג ופנה להבא־רון הוראץ גינצבורג, שקבע כבר דירתו בעיר הבירה הרוסית, כי ירשה לקרוא לביתו אספה בדבר הישוב בארץ ישראל. הבארון, שבלבבו התנגד לכל הענין הזה, לא יכול להשיב את פני הגרש"מ, שכבדהו בתור רב ובתור עסקן צבורי, ומלא את בקשתו זו, אבל מקירביו של „הרוזן", שידעו את נפשו, השתדלו בכל כחם לקלקל את תכלית האספה... זמן מה לפני האספה באו לבית־מלונו של הגרש"מ הפרופיסור באקסט וד"ר קאנטור והחלו להתוכח עמו בדבר רעיון חבת ציון והקיפו אותו בשאלות שונות ובקושיות משונות. הרב ישב לו במנוחת־נפש וענה במתינות על כל שאלותיהם ותרץ את כל קושיותיהם. והנה פתאם החלו המלומדים האלה להוכיח להגרש"מ, כי רעיון הקולוניזציה העברית בארץ ישראל הוא נגד אמונת המשיח. פה קם הרב על רגליו וקרא בכעס עצור: „אמונת־המשיח — זוהי ענין שלי, המאמין בה, ולא שלכם, הכופרים בה"!... הדבר יצא מפיו ופני שני המלומדים האלה אדמו וחורו מבושת...

בעת האספה בביתו של הבארון, שבה השתתפו רבים מגדולי היהודים בעיר הבירה, יצא באקסט בנאום ארוך נגד „חבת ציון". התפתחו וכוחים חריפים, אז קם הגרש"מ ואמר: „בסוף הספר „אילים" ליש"ר מקנדיה יש דף אחד בשבח הקבלה וממעל לו רשום, כי הוא נכתב „לבקשת גביר אחד". וכל הקורא בעיון בדף זה הוא רואה מבצבצת מבין השטין כל התנגדותו של המחבר להקבלה, אשר רק „לבקשת גביר אחד" חפה את מחשבותיו בשבחים. ואני בשמעי עתה את נאומו של פרופיסור באקסט נגד „חבת ציון", הבינותי עד כמה גדולה באמת חבתו של מלומד זה לציון, אולם „לבקשת גביר אחד" חפה את מחשבותיו בדברי גנות... הערה חריפה ועוקצת זו עשתה רושם עז על כל הנאספים וחדלו וכוחי המתנגדים.

משאר פעולותיו של הגרש"מ בחבת ציון יש להזכיר פה, כי בשנת תרמ"ה השתתף הגרש"מ באספה הראשונה הכללית של „חובבי ציון" בקאטוביץ, ובה דרש את דרשתו הידועה על ה„עצמות היבשות", שנדפסה בפרוטוקול של האספה הזאת. בשנת תרמ"ו נסע שוב לארצות המערב ויבקר בערים רבות באשכנז, ויבוא פאריזה, ויסר ללונדון, ובכל מקום עשה נפשות לציון. בשנת תרמ"ז קרא לאספה כללית בדרוזגניק

לסדר עניני „חובבי ציון". בשנת תרמ"ח עבד הרבה בדבר שאלת ה„שמיטה". (בין המתירים היה, כידוע, גם הגאון הפולני רבי ישראל יהושע מקיטנה; הוא אחז בדעה, כי „מרי דאתרא" בארץ ישראל הם חכמי־הספרדים, ואם הם התירו אין רשות לרבנים האשכנזים לאסור). בשנת תרמ"ט השתתף באספה הכללית שהיתה בווילנה. כאשר נתאשרה החברה הפלשתינית, נסע הגרש"מ אל האספה הראשונה של חברה זו באודיסה, ומשם נסע, בשנת תר"ן, לארץ ישראל. אז נוסדה המושבה „רחובות" והגרש"מ היה אחד ממיסדיה ובעליה. בשנת תרנ"א הוא נוסע שוב לארצות המערב ומבקר את הבארון. הירש להשפיע עליו, שיבכר את ארץ ישראל על ארצות אחרות. וכן נוסע שוב הגאון הישיש הזה (כבר מלאו לו אז ששים ושבע שנים) לערים שונות ברוסיה ועמל בכל כחו להגדיל ולהאדיר את הישוב העברי בארץ ישראל. וכל הנסיעות הרבות והגדולות האלה הוא ניסע על חשבון עצמו. וכל האספות הכלליות השונות, מלבד זו שבאודיסה, היו אספות חשאיות, שהיו אסורות מטעם הממשלה הרוסית וסכנה היתה צפויה למשתתפים בהן... ואין כל פלא, אם חברו ב„חבת ציון", הגאון זך הלב רבי מרדכי אלישברג מבויסק, כותב *) לבנו הגאון רבי יונתן: „דרש נא בשלום ידידנו הרב הגאון דביא־יסטוק באהבה רבה בשמי ואמור לו: כי דלותי קלותי מאד בעיני נגד רבות פעליו בהענין הגדול ישוב אר"י אשר לפנינו. אשר לא מצאתי דוגמתו בין הרבנים שלפנינו, וכבודו תמיד לנגד עיני".

* * *

כשנים הראשונות ל„חבת ציון", ביחוד משנת תרמ"ה עד תר"ן, היתה ל„חובבי ציון" כעין הסתדרות חיה. היו אגודות בעלות חברים עם ראשים ומזכירים נבחרים, כנהוג, ובראש כל האגודות האלה עמדה לשכה מרכזית, או שתי לשכות, שאגדו את כולן יחד. בין המרכז והאגודות היה קשר והכיר חי ע"י משלוח מכתבים חוזרים, מכתבים בודדים,

---

*) ע' הקדמה לספר „שביל הזהב".

ואספית כלליות של צירי האגודות. כל העבודה הזאת נעשתה בחשאי, באיסור, בלי רשיון הממשלה הרוסית, ודבר זה גרם סוף סוף לאיבוד כל התומר החשוב של התפתחות „חבת ציון" בשמונה השנים הראשונות שלה, מראשית הופעתה בשנת תרמ"ב עד אישור החברה הפלשתינית בשנת תר"ן, כי מגודל הפחד מפני הממשלה מהרו לפעמים קרובות במקומות שונים לשרוף את הכתבים הנמצאים. כן שרף לילנבלום באודיסה את כל הכתבים שהיו בידו, לרגלי מקרה שקרה בעירו (ע' ב„דרך לעבור גולים" צד 59). לרגלי ה„גלוי" שגלתה הממשלה את אגודת תלמידי ואלוזין „נס ציונה", נשרפו בלילה אחד כל הכתבים שנמצאו בביתו של רבי שמואל יוסף פין בווילנה והגרש"מ בביאליסטוק. לרגלי מכתב סתום אחד שקבלו חו"צ בליבוי, כי ה„קוק עלה אל הגג" והבינו את פירושו הנכון: ה„קיל־קירא עלה אל הגנר.־גוברנטור", נשרפו כל הכתבים בביתו של ד"ר קליין בעיר ההיא... השרפות של בהלה האלה האבידו תעודות היסטוריות רבות, גם גרמו להרחיק את הפחדנים ביותר מן העבודה, אבל החבור החי בין האגודות לא פסק וחיי האגדות בעצמן לא בטלו.

עם אישור החברה הפלשתינית באודיסה החלה העבודה בגלוי, בהיתר, אולם האגודות נתפרדו וההסתדרות בטלה. קם „ועד אודיסי" ו„ספר תקנות" בידו, שעל פיו — או יותר נכון: על פי היתר נוסף אח"כ —מנהבבל עיר רק מורשה אחד לקבל כספים. אבל אסור היה להועד לשלוח מכתבים חוזרים אפילו למורשים שלו, אסור היה לו לנהל כל תעמולה לרעיוני וכדומה. היעד, שהם על אישורו, הקפיד על האיסור, ובמקומה של הסתדרות „חבת ציון" קמה „חברת התמיכה"... ובשנות תרנ"ב ותרנ"ג עבר עוד משבר קשה על הישוב העברי בארץ ישראל,

עד ש„חברת התמיכה" נשארה כמעט בלי חברים ובלי תומכים. הכנסתה בשנה השלישית לקיומה וכן מספר חבריה עמדו על מחצה מכפי שהיו בשנתה הראשונה... זאת ראה הגרש"מ והחליט לקרוא שוב לאספה חשאית אחת ולהקים שוב את ההסתדרות החשאית של „חובבי ציון", שאמנם תעבוד בחשאי בפני עצמה, אבל בהסכמה חשאית עם ה„ועד" באודיסה הרשמי. האספה הזאת היתה בחודש אליל תרנ"ג בדרוזגניק. שם נתקבלו שתי הצעות. אחת: ליסד „מרכז רוחני" לחובבי ציון ברוסיה, ועד במה שאפשר גם לחו"צ בשאר הארצות, והשנית: לנטוע בארץ ישראל „גן אתרוגים" עפ"י התכנית

שהציע אז הסופר, שנהרג ע"י הפורעים בנובגוריד—סיוורסק, אברהם יעקב סלוצקי. מקומו של ה„מרכז הרוחני" הזה יהיה בביאליסטוק ובראשי יעמדו הגאון רבי שמואל מוהליבר ושני חברים מנכבדי העדה, וששה יועצים נבחרו למרכז זה בערים שונות, ובהם: מ. מ. איסישקין ביקטרינוסלב, י. סירקין במינסק, ל. שליט בריגה י. ל. גולדברג בווילנא ועיד. את שם ה„מרכז הרוחני" הזה קרא א. י. סלוצקי הנזכר בשם „מזרחי" (ראשי תיבות וסופי תיבות: מרכז רוחני).

עם יסידו של ה„מזרחי" באה תקופת עבודה חדשה להגריש"מ על שדה „חבת ציון", וה„מזרחי" גם היה הגשר בין „חבת ציון" והציונות המדינית.

ה„מזרחי" נגש תיכף לשלוח מכתבים הוזרים ל„חובבי ציון" בדבר יסוד „אגודות". מצא לו „עסקנים" מיוחדים בערים על יד ה„מורשים" של הועד האודיסי, בא בדברים עם הו"צ בפאריז בדבר קנית אדמה בארץ ישראל בעזרת „הנדיב הידוע" והפיץ את תכנית „גן האתרוגים". בכ"ז ניסן תרנ"ד חגגו „חובבי ציון" בכל העולם את יובל השבעים של הגריש"מ, ואז הוחלט לקרוא את גן האתרוגים שינטע בשם „גן שמואל" ע"ש חתן היובל. בשעת החגיגה נאספו כאלפים רובל למטרה זו, והדבר נמסר ל„המזרחי" להוציאו לפעולות. בעת ההיא נקרא כותב הטורים האלה לבוא לביאליסטוק לקבל עליו משרה של מזכיר ה„מזרחי". בט"ו באייר באתי ביאליסטוקה ועיד באותו ערב הוצגתי לפני הגריש"מ, ואחרי שאלות ותשובות שונות, שבארו לי חיבותי, נגשתי תיכף אל העבודה. העבודה הראשונה היתה לערוך תשובת־תודה כללית לכל המברכים את הגריש"מ לחג יובלו, וגם לענות אח"כ במכתבים מיוחדים לכל מברך ומברך ביחוד. אך בכתבי את כל המכתבים האלה, שהגריש"מ חתם עליהם, נצרכתי לשים לב, — כמו שהעירני הרב כמה פעמים, — כי כל עיקרו של חג יובלו לא בא אלא לשם תעמולה של חבת ציון, ולכן בכל מכתב ומכתב עלי להזכיר להמברך את חובתו לעמו ולעוררו בדברים חמים לעבוד בכל כחו להרחבת הישוב העברי בארץ ישראל.

הרחבת הישוב העברי בארץ ישראל — זו היתה משאת נפשו של הגריש"מ בכל שנות „חבת ציון" ואליה היתה נטיה גם עבודת ה„מזרחי". ה„מזרחי" בא בדברים לא רק עם כל „חובבי ציון" שברוסיה, אלא גם

עם חו"צ בברלין, פאריז, ווינא, לונדון, נויורק וערים שונות בגליציה. ה„מזרחי" היה שולח כשמונה—עשרה מכתבים חוזרים בשנה והרבה מאות מכתבים פרטיים בכל חודש. ה„מזרחי" סדר את ה„קערות" בערב יוהכ"פ לטובת „ישוב ארץ ישראל", דבר שהיה אסור אז להועד הרשמי באודיסה. ה„מזרחי" נטע את „גן שמואל" בחדרה, שעלה לו בארבעים אלף פרנק, הוא הגן שה„פונד הלאימי" מתגאה עתה בו. ה„מזרחי הנהיג כרטיסי-ברכה מצוירים בתמונות מראות אר"י לחתונות במקום טלגרמות, גם כרטיסים עם שיר קטן אחד של ביאליק ושל של"ג, שהדפיס אותם יותר מעשרת אלפים אקזמפלרים, והדפיס גם כרטיסי־ברכה לראש השנה, גם כרטיסי „משלוח מנות" לפורים, והכל כדי להגדיל את ההכנסה לטובת הישוב בארץ ישראל. וכל העבודות האלה נעשו תחת פקוחו של הגרש"מ. וכה היה הדבר נהוג: בכל יום ויום הייתי בא אליו בבוקר השכם, ואחרי התפלה ב„מנין" בביתו ואחרי שגמר להורות את ההוראות בשאלות הריאה שהובאו לפניו, היינו דנים על הדברים העומדים על סדר היום, קבלתי ממנו את המכתבים שנתקבלו על שמו והוא נתן לי את ההוראות הדרושות. לפנות ערב הייתי בא אליו שנית, הבאתי לו את המכתבים שנתקבלו במשך היום על שמי ואת המכתבים שכתבתי לאחרים, את הראשונים קרא ועכבם בידו עד למחרת בבוקר, ואת האחרונים קרא וחתם עליהם בעצמו, או פקד עלי להתים עליהם בשם ה„מזרחי". וכה עסק הגרש"מ מדי יום ביומו בעבודת ארץ ישראל שלש, ארבע שעות, והוא אז כבר חולה תמידי וחלש מאד.

כדי לתת באיזו מדה שהיא תמונה מהתנאים שבהם עבד ה„מזרחי", יש להעיר, כי כל תקציבו של ה„מזרחי" נקצב לשש מאות רובל בשנה, מזה קבל המזכיר, אשר גם ה„לשכה" היתה בביתו, שלשים רובל לחודש, והשאר — עשרים רובל לחודש — נועד לכל ההוצאות; להדפסת המכתבים־החוזרים, שנדפסו באיסור בליטוגרפיה, להדפסת קו"ק של הרבנים בדבר ה„קערות" והרבבות „פתקאות" להן, לקנית תוי־הדואר, נייר ועוד ועוד... אבל גם תקציב זה לא נתמלא כולו, ובמשך חמש שנים שלמות הוציא ה„מזרחי" רק 2559 רובל וי"ז קופיקות... ומה שמענין ביותר הוא, כי לא היה מתחלה כל אחראי גם לתקציב פעוט זה. הועד באודיסה השתמש

לתת כסף בנימוק, שאין לו בפנקסו הרשמי „רובריקה" רשמית לרשום הוצאה זו, והוטלה החובה על האגודות של „חובבי ציון" להספיק את צרכי ה„מזרחי", ואת זריזותן של אגודותינו בדברים כאלה הלא יודעים אנו גם היום... לפעמים קרובות נשארה הקופה ריקה, עד שלא היה במה לקנות מאה מרקות הפוסטה לשלוח את המכתבים... אח"כ קבל עליו מר יצחק ליב גולדברג מווילנא את העבודה לגבות את ה„הערכה" מאת האגודות והוא כבר שלח לנו הסכומים בזמנים קבועים. אבל לבסוף נלאה גם הוא, ואז, בשנת תרנ"ו, הכריחה האספה הכללית של חו"צ באודיסה את הועד הרשמי להמציא ל„מזרחי" את הסכום האמור... מצב חמרי זה של „המזרחי" הרגיז מאד את לבו של הגרש"מ, ובפרט שהעבודה הלכה והתפתחה באופן רצוי מאד וכל חו"צ הכירו בערכו של ה„מרכז הרוחני" הזה.

עבודה רבה היתה על הגרש"מ בקיץ תרנ"ד ובחורף תרנ"ה, בעת שמבול של „פאסקווילים" הציף את כל ערי ישראל נגד כל „חובבי ציון" וה„ישוב בארץ ישראל" בעטים של „בית־הספר לבנות" ביפו ו„בני משה" שם. מבול זה ירד מפטרבורג, ירושלים וקובנה בבת אחת. ה„מזרחי" יצא אז במכתב־חוזר נגד המהרסים האלה, אולם ע"י טעות ליטוגרפית אחת שנפלה במכתב — במקום „אחד מהעם" נדפס „אחד העם" — עורר המכתב הזה את חמתם של הסופר אחד העם וחבריו, שחשבו, כי המכתב פגע בכבודו של נשיאם, נשיא ב"מ. (ע' „על פרשת דרכים" ח"א צד 601, וזה המאמר נדפס אז ב„המליץ")... אז יצא הגרש"מ בעצמו לענות לאחד ה„מהרסים", ומכתבו, שנדפס אח"כ גם ב„המליץ", הועיל הרבה להרגיע את הלבבות...

בקיץ תרנ"ו מת, כידוע, הבארון הירש, וכל הנהגת עבודתי הקולוניזטורית נמסרה ליק"א, אז גם בא הגרש"מ לוורשה אל אספת „מנוחה ונחלה" בדבר חלוקת האחוזות ב„רחובות", והזמין אליו את ה"ה נחום סוקולוב ואחד העם, שישב אז בוורשה בתור עורך „השלח", להועץ בדבר יחס יק"א אל ארץ ישראל. בעת ההיא הדפיס הגרש"מ את הספר „שביל הזהב" להגאון רבי מרדכי עלישברג מבויסק, כדי לעשות נחת רוח למשפחת הרב המצוין הזה, אשר הציוניים של היום בודאי שגם את שמו לא שמעו...

בראשית שנת תרנ"ז נודע בקהל, כי עהידה להיות האספה

הראשונה של חברת יק"א אחרי מותו של הבארון הירש, והחליט הגרש"מ לעשות איזה דבר להטות את יק"א לעבודה בארץ ישראל. שלח שלשה מכתבים צרפתיים בענין זה: לרבי צדוק כהן, הרב הכולל אז בצרפת, לנארסים לעווען, ראש ה„אליאנס", ולסאלומון ריינאק, שנחשב לראש יק"א. במכתבים אלה דרש, כי יק"א תתעסק בכלל בהתישבות עברית בארץ ישראל, וגם תקציב סכומים ידועים לטובת המושבות הזקוקות לעזרה. שנים הראשונים, שהיו „חיבבי ציון", ענו להגרש"מ בהסכמה גמורה לכל דבריו; והשלישי, ריינאק, ענה, כי הוא מתנגד גמור, שיק"א תתעסק ביצירת ישוב עברי בארץ ישראל מטעמים אלה. ראשית: המשיח שלנו כבר בא, וזהו החופש האנושי, ולא נשארו בלבנו כל געגועים אחרים. שנית: פלשתינה היא ארץ אוכלת יושביה בקדחתה ושאר מחלותיה. שלישית: הממשלה הטורקית — אין לבוא אתה בדברים. רביעית: „אנחנו רוצים ליצור יהודים בני המאה העשרים, ואתם תיצרו לכם בפלשתינה שלכם יהודים בני המאה השתים-עשרה"... אולם, הוסיף ריינאק במכתבו, כדי לעשות נחת רוח להרב הזקן, הגרש"מ, יסכים לקצוב איזו תמיכה למושבות אחדות בארץ ישראל, שהרב מבקש ביחוד בעדן. על המכתב הזה ענה הרב במכתב ארוך שני, שבו בטל את כל טענותיו של ריינאק והראה לו על „מאורע הדרייפוס", המעיד ברור, כי גם „המשיח" שלו עדיין לא בא... ובדבר הטענה האחרונה ענה לו בקיצור: „טעית! אנחנו רוצים ליצור בארץ ישראל שלנו לא בני המאה העשרים, ואף לא יהודים בני המאה הי"ב, אלא יהודים מטפוס אחר לגמרי, יהודים שמצד אחד יהיו בני המאה השלשים, אבל מצד שני יהיו יהודים מבני התקופות שקדמו לכל ספירות ה„מאות"... יהודים מתקופות הנביאים והמכבים".

חלוף-מכתבים זה הוכיח לנו, שנחוץ לסדר איזה לחץ מוסרי גדול על אספת יק"א, כדי שחבריה יעמדו נגד דעתו של ריינאק, האדי שבחבורתם. אז החליט ה„מזרחי" לפנות אל אגודות חו"צ בכל הארצות בדרישה, לערוך „פטיציות" התומות בידי אנשים רבים אל אספת יק"א, „פטיציות" הדורשות, שה„ירשת" של הבארון הירש תכניס להוג עבודתה הקולוניזטורית גם את פלשתינה. אולם דא עקא, שאיש לא ידע מתי ובאיזה מקום תהיה אספה זו. פנה הגרש"מ בשאלה בענין זה

אל חו"צ בפאריז ולא ידעו מענה, פנה אל רבי צדוק כהן ונארסים לעוועז ולא בא כל מענה... רק כעבור זמן מה קבל הגרש"מ מכתב אנונימי מנאנסי, שבו הודיעו לו זמן האספה ומקומה, — כה שמרו ראשי יק"א על סוד אספתם, — אבל הזמן כבר היה אז כל כך קצר, עד שאי-אפשר היה כבר לערוך משלוח-הפטיציות במדה מרובה, ורק ערים גדולות אחדות הספיקו לעשות כזאת. בראות הגרש"מ את מצב הדבר, מהר ושלח טלגרמה אחת לד"ר הירש הילדסהיימר בברלין, בבקשה לנסוע אל אספת יק"א בפאריז מטעם „חובבי ציון" ברוסיה, וטלגרמה שניה שלח למר עמיל מאירסון, שעבד אז ב„סוכנות האוואס", הוא מאירסון, שהיה אח"כ למנהל עניני יק"א בא"י, בבקשה להצטרף אל הילדסהיימר ג"כ בתור ציר חו"צ ברוסיה, ושניהם ישתדלו באספה זו להטות את עבודת יק"א להישוב העברי בארץ ישראל. שני הצירים האלה עשו כבקשת הגרש"מ ומלאו את משלחתם. אמנם נצחה באספה זו דעתו של ריינאק, ויק"א רק קצבה מאה וחמשים אלף פרנק לטובת המושבות „ואדי-חאנין" ו„חדרה", אולם הצעד הראשון של יק"א על אדמת אבות נעשה אז, ונעשה בהשפעתו של הגרש"מ.

כשנודע בארץ ישראל, כי בקשת המושבה „משמר הירדן" נדחתה מאת יק"א, ערך ה„ועד הפועל" של חו"צ ביפו איזו תכנית-הצלה בעד מושבה זו ופנה אל חו"צ בארצות שונות לקצוב למטרה זו סכום ידוע. מכתב כזה קבלה מיפו גם אגודת „ציון" בווינא, ופנו ראשי האגודה הזאת, שהיו מקבלים תמיד את המכתבים-החוזרים של ה„מזרחי", במכתב עברי אל הגרש"מ לשאול עצה מפיו בדבר הזה. עד אז היו המכתבים של אגודת „ציון" זו חתומים בידי ד"ר שנירר וד"ר קוקש, אולם מכתב זה, שנכתב בכ"ג אייר תרנ"ז, היה חתום בידי הראש: הרצל (באותיות עבריות) והמזכיר: קוקש. [ע' להלן פרק ט"ו] זה היה המכתב הראשון, שהגרש"מ קבל מהרצל. התשובה על מכתב זה היתה ג"כ עברית, כמו כל מכתבי ה„מזרחי", בחתימת הגרש"מ. אולם מהיום ההוא והלאה החל מרוץ-מכתבים תכוף בין הרצל והרב בשפה האשכנזית, החלו ההכנות אל הקונגרס הציוני הראשון והחלה עבודתו של הגרש"מ לטובת הציונות המדינית.

באמצע הקיץ בא לביאליסטוק הד"ר שנירר מווינא ובקר את הגרש"מ במעון-הקיץ שלו בקרבת העיר. בשיחה הארוכה, שהיתה ביניהם

על אדות הרצל ושאיפותיו, שאל הרב את האורח: במה אומר הרצל להשפיע על הממשלות הגדולות לעזור לעם העברי ליסד לו „מדינת היהודים" בארץ ישראל? הד"ר שנירר ענה על זה דברים ברורים, והרבה מהדברים האלה ל א מ צ א ו חן בעיני הרב והתנגד להם בכל חום נפשו. בעת ההיא בא לביאליסטוק גם ד"ר בובמיל מטעם הועד המכין את הקונגרס, וגם דרכי־התעמולה שלו בקרב היהודים לא מצאו חן בעיני הרב. אבל כל זה לא עצר אותו מלעבוד לטובת הקונגרס, ובמכתביו אל הרצל חזק את רוחו לבל יסוג אחור מפני המפריעים והמעצורים שעל דרכו. אולם את מכתבו הידוע אל הקונגרס הראשון, ששלח ביד נכדו ד"ר מוהליבר, פתח בנוסח התפלה: „... היה עם פיפיות שלוחי עמך בית ישראל, הורם מה שיאמרו, הבינם מה שידברו... שלא יכשלו בלשונם ולא ינקשו בשנונם"... בתפלה זו שפך הישיש את כל פחדו הטמיר בלבו, שלא חפץ לגלותו לשום איש. המכתב הזה, שנקרא מעל במת הקונגרס, עשה רושם עז על כל הנאספים. הוא נדפס אז ע"י בריינין ב„המליץ", ו„שלום עליכם" תרגמו לשפה המדוברת בחוברת, שהוציא מטעם הפרופיסור מאנדלשטאם, על דבר הקונגרס הראשון בבאזל.

כידוע, בחר הקונגרס ב א ר ב ע ה מורשים ברוסיה: הגרש"ם, פרופיסור מאנדלשטאם בקיוב, עורך־דין יאסינובסקי בוורשה וד"ר כהן־ברנשטיין בקישינוב; וד"ר ווילנסקי מקרמנצוג נשלח ע"י הרצל לביאליסטוק למסור להגרש"מ את דבר בחירתו זו ולבקשו, כי לא ימנע מלקבל אותה. הגרש"מ היה אז חולה מאד, עד שגם בביתו לא היה יכול ללכת בלי אחוז בשלחן או בכסא, והרופאים אסרו עליו כל התרגזות והסתערות הרוח, אבל הוא החליט להכנע מפני רצונו של הקונגרס, באמרו: גם שארית כחותי ורגעי חיי האחרונים לעמי וארצי הם.

והתנועה ברוסיה אחרי הקונגרס רבה היתה, אבל כל הסתדרות ציונית לא היתה אז בעולם. הקונגרס הנהיג את ה„שקל", ושוברות שקלים לא היו בנמצא, ואין מי שיסדר ואין מי שיפקח! ארבעת המורשים יושבים בארבע ערים רחוקות זו מזו ומכתבים רצים מזה לזה ואין נחת. אז נקראה ל ב י א ל י ס ט ו ק א ס פ ת ־ ה י ס ו ד ש ל ה ה ס ת ד ר ו ת ה צ י ו נ י ת ב ר ו ס י ה. האספה היתה בכ"ב—כ"ה מרחשון תרנ"ח. הבאים אל האספה, כחמשים איש, לא היו, כמובן, צ י ר י ם, כמו שגם בין הנאספים בקונגרס הראשון לא היו צ י ר י ם, באשר עוד לא

היו לא „שוקלים" ולא „אגודות" שיבחרו בהם. הבאים לביאליסטוק היו מוזמנים ע"י ארבעת המורשים, ביחוד ע"י הגרש"מ. הפרופיסור מאנדלשטאם לא בא ובמקומו שלח את מר ליאו מוצקין. מן הבאים היו רובם מחו"צ הידועים, כמו: שליט מריגה, שפ"ר, מרדכי בן הלל הכהן, ברגר מפינסק, אליעזר קפלן מוורשה ועוד. אבל גם „פנים חדשות" נראו, כמו: גריגורי לוריא מפינסק, ד"ר ברוק מהומל, ד"ר ילסקי וב. יזקס מלודז, ד"ר שפירא מצאריצין ועוד. בכל יום היו שתי אספות. ביום התאספו עפ"י רוב בביתו של הבנקיר הורודישץ ודנו על כל השאלות שעמדו על סדר־היום ולא קבלו כל החלטות,—באספות יומיות אלה לא השתתף הגרש"מ, מפני שלא יכול לעזוב את ביתו, וגם מפני טרדתו בעסקי הרבנות,—ובערב היו מתאספים בביתו של הרב. ראש האספה היה מסכם בקצרה את דברי המשא והמתן והרב העיר על זה מה שמצא לנחוץ והדבר העמד למנין. ככה נהגו בכל ימי הועידה. בערב הראשון, כאשר נתאספו בפעם הראשונה בבית הרב והוא קבל את פניהם בנאום של ברכה, בקש מהם שני דברים: לשבת כסויי ראש ולדבר בשפה המדוברת. אז קם על רגליו ד"ר כהן־ברנשטיין, והוא חבוש כובע־שעיר לראשו, ויאמר: את הדבר הראשון נעשה לכבודך, רבנו, ברצון רב, אם כי אגלי זעה כגשמי נדבות ירעיפו פנינו, אבל את הדבר השני אין בידנו למלאות, כי פשוט אין הדבור היודישי בפינו, הננו אנוסים לדבר רוסית, ואם ישנם פה שאינם מבינים שפה זו — נעמיד מתורגמן. והוא דבר דבריו אלה ביודיש כל כך רסוסה ירצוצה, עד שבאמת רחמנות היתה לא רק על הדובר בה, אלא גם על השומעים אותה... אבל הגרש"מ ענה בשחוק על שפתיו: סלח־נא לי ידידי הד"ר, לא בשבילי אני דורש דרישה זו, הנני מבין רוסית, אלא בשביל טובת הענין. הלא יודעים אתם, שמשה רבנו היה „כבד פה וכבד לשון". „כבד פה" פירושו ידוע, ו„כבד לשון" פירושו פשוט: כבד עליו לדבר מצרית. בעשרות השנים שישב במדין שכח את השפה המצרית. ודוקא כבדות זו מעלה גדולה היתה לגאולה. כי אלמלי היה משה דברן גדול ועוד בשפה השגורה בפיו, כי אז בבואו אל פרעה היה בודאי נושא נאומים נלהבים על ערך הצדק האנושי והאחוה העולמית והחופש הלאומי וכו' וכו', עד שהיה שוכח את העיקר, את גאולת ישראל. אולם מפני שהיה „כבד פה

וכבד לשון", לכן בבואו אל פ־עה לא האריך בדברים יתרים, אלא נגש ישר אל הענין: „שלח את עמי"... וכן אתם פה, סיים הרב, הנכם כילכם ב"ה דברנים טובים, ואם עוד תדברו בשפה השגורה בפיכם, הנני מפחד, כי נשמע פה נאומים מצוינים על ערך רעיונני ועל נחיצית עבידתנו, עד שנשכח את העיקר, את יצירת הסתדרותנו ועריכת אפני עבודתנו, ועל כן דברו־נא דוקא יודיש ולא נאריך בדברים יתירים... דברי הרב נתקבלו בתרועת רצון, ושפת הועידה בלילות היתה — יידיש.

הועידה קבלה שורה שלמה של החלטות. המורשים חלקו ביניהם את העבודה. בביאליסטוק נהפך ה„מרכז הרוחני" של „חובבי ציון" ל„מרכז רוחני" של הציונים. בקישינוב ניסד „מרכז־הפיסטה", בקיוב — „מרכז הכספים" ובוורשה — „מרכז ספרותי". את הכנת ה„שקלים" קבל עליו והוציא לאור מר אליעזר קפלן מוורשה. וכה הונח היכוד להסתדרות הציונית ברוסיה.

בחורף ההוא התגבר מרוץ־מכתבים הפרטי בין הרצל והגרש"מ, ותכנם של המכתבים היה חשוב מאד.

במכתב אחד גלה הרצל להגרש"מ את ההצעה בדבר יסוד הבנק, במכתב שני גלה לו הצעתו ליסד עתון יומי גדול כללי, חדש, או לקנית עתון יומי ישן מפורסם. לדבר הראשון נחוץ שלש מאות אלף כתר ולדבר השני דרוש מיליון כתר, בשני האופנים מוכן הוא, הרצל, לתת את שלישית הסכום, אבל, שיאל הוא את הרב, מאין לקחת את השאר... במכתב שלישי הוא מתחנן ממש להמציא להועד הפיעל בויינא את ה„שקלים", כי עתה כל ההוצאות הרבות מוטלות עליו וגם לו אשה ובנים... בינתים בא שליח מיוחד מלודז אל הגרש"מ לאמר: העשיר י. פוזננסקי הנוסע לניצה דרך ווינא רוצה להתודע שם אל הרצל, התודעות זו יכולה להביא ברכה רבה לציונות, אולם יראים הם פן לא יאבה הרצל לקבל את פני פוזננסקי, אחרי שנורדוי בנאימו על הקינגרס התנפל בחימה שפיכה כל כך על עשירי ישראל... ובכן מבקשים הם את הגרש"מ, שיכתיב להרצל, שיקבל לראיון את פוזננסקי בסבר פנים יפות. מובן מאליו, שהגרש"מ כתב תיכף להרצל בנידון זה, גם העיר את אזנו, כי ידבר עם פוזננסקי רק על ענין הבנק, אבל לא בדבר העתון, באשר פבריקנטי ישראל אינם מסוגלים להבין את ערכו...

בימים אלה סר לביאליסטוק ד״ר הלל יפה מיפו, שנסע ליק״א בפאריז' בענין „משמר הירדן״, ובקשהו הגרש״מ, שיסע דרך ווינא ויתראה עם הרצל להעמידו על מצב הישוב העברי בארץ ישראל, וגם להזכירו בדבר פוזננסקי ועניני הבנק. ד״ר יפה נסע לווינא ומסר להרצל את מכתבו של הגרש״מ, ובעבור ימים אחדים באו ווינאה פוזננסקי בלויתו של ד״ר ילפקי והתיצבו לפני הרצל. כעבור שבוע קבל הגרש״מ מהרצל מכתב, שבו הוא מביע שביעות־רצון מפגישה זו עם פוזננסקי וכותב, כי דבר עמו בדבר הבאנק ופוזננסקי הסכים להשתתף ביסוד המוסד הזה, אבל אמר, כי בנק בן עשרים מליון רובל, כמו שחשב הרצל, קטן הוא לגבו, שהוא יעמוד בראשו, אלא צריכים ליסד בנק לפחות בן חמשים מליון רובל, ואם עשירי ישראל ברוסיה, כמו הבארון גינצבורג, ואוולברג, פיליאקיב וברודסקי, יעמדו בראשו, אז יהיה גם הוא, פוזננסקי, בתוכם... וד״ר הרצל מבקש את ראשי הציונים ברוסיה להשפיע על העשירים האלה בנידן זה. תיכף לקבלת מכתב זה נתקבל גם גליון „די וועלט״ של השבוע ההוא, ובו כבר הערה בנוסח תקוה זו...

מכתב זה עם הערה זו הראו להגרש״מ עד כמה אין הרצל יודע את עשירי ישראל ברוסיה, ועד כמה לא ידע גם את כחות הציוניים והשפעת ראשיהם על עשירים אלה. וימהר לענות לו, כי יעזוב את מחשבתו בדבר יסוד הבנק הזה ברוסיה מכמה וכמה טעמים...

כאשר נתפרסם דבר ה„בנק העברי הקולוניאלי״ צוה הרב על ה„מזרחי״ לערוך מכתב חוזר בענין זה. הדבר היה ביום ג׳, י״ז סיון תרנ״ח. באתי אליו בבוקר ודברנו על דבר תוכן המכתב הזה. אח״כ עשה את חשבון הכספים של „גן שמואל״ שהיו בידו ועלה הסכום 640 פראנק, ונתן בידי את כל הסכום הזה. לפנות ערב מסרתי לידו את המכתב־החוזר בדבר הבנק ואת שטר־ההמחאה על הכסף וערכתי מכתב לאברהם גרינברג, ראש הועד הפלשתינאי באודיסה, כי סכום זה נשלח אליו בשביל „גן שמואל״, והרב חתם על המכתב—וזו היתה חתימת־ידו האחרונה בחייו.—דברנו עוד על ענינים שונים שעמדו על הפרק ובערב נפרדתי מאתו. למחרת בבוקר אחזהו השבץ ובעבור עשרים שעות, ביום ה׳, י״ט סיון, בבוקר שבה רוחו הטהורה השמימה. על שלחנו

הקמן שעל יד מטתו מצאתי את המכתב-החוזר בדבר הבנק, שנשלח כבר אחרי מותו. בקונגרס הציוני השני נחלק המכתב הזה בין הצירים בנוסחו העברי ובתרגום אשכנזי בשם „צואת רבי שמואל מיהליבר", והמכתב הזה עזר אז הרבה להתגברות היסוד של העבודה הארצישראלית בתנועה הציונית.

כה עבד הגאון המצוין הזה עבודת עמו וארצו עד רגעי חייו האחרונים.

באהל הגדול, שהעדה העברית בביאליסטוק בנתה תיכף לאחרי מותו על קברו שכרו לו בגבעת בית-הקברות, אין עוד, כמדומה לי, כל מצבה חרותה... גם פרי רוחו, ספריו שחבר בחלבו ודמו, לא ראו אור החיים... אבל מצבת-זכרון נצחית היצבה לו בארץ ישראל — הישוב העברי. גם רוחו הגדולה נשארה בחיים — בקרב הציונים הדתיים.

את ההשקפה הדתית-הלאומית של הגרש"מ, שהחיתה את כל פעולותיו אלה ועשתה אותן לחטיבה אחת, הנני מוסר פה בקצרה.

השקפה זו לא באר הגרש"מ בשלמיתה בשום ספר או מאמר. הוא לא הרבה בכלל לכתוב מאמרים בדבר „חבת ציון" ו„ישוב ארץ ישראל". מלבד המאמר היחידי, שנדפס ב„שיבת ציון" בשם „מטרת נסיעתי לארץ ישראל", ומכתבו לקונגרס הציוני הראשון ועוד מכתבים אחדים, שנדפסו בעתונים ע"י אחרים, בענין הישוב ומתנגדיו, אין לנו ממנו בדפוס כלום. וגם בין כתבי-ידו המרובים בהלכה ובאגדה, בחקירה ובמוסר, בחשבון ובשאלות החיים, נשארה בענין זה רק תשובה גדולה אחת בדבר „שאלת השמיטה". אולם מתוך המעט שנדפס ומתוך הרב ששמעתי מפיו בענינים אלה, בהמצאי במחיצתו שעות רבות בכל יום במשך יותר מארבע שנים רצופות, אשתדל להרצות את ההשקפה הדתית-הלאומית שלו ובסגנונו הוא.

הגרש"מ היה חדור כולו רגש לאומי. צרכי הלאום קדמו אצלו תמיד לצרכיו הוא, והיה רגיל לבאר את דברי ירמיה הנביא הבאים באופן זה: „מבליגיתי עלי יגון עלי לבי דוי" — הנני יכול להבליג על היגון, אם יגון זה נוגע רק אלי בעצמי, אם רק לבי אני עלי דוי. אבל „הנה קול שועת בת עמי מארץ מרחקים" — אם גם שועה זו עולה מארץ מרחקים... — „על שבר בת עמי השברתי קדרתי שמה

ההזיקתני״ — על יגון זה של שבר העם אין כבר בבחי להבליג... וצריכים היו לראות את הגרש״מ בעת שאיזה קול „שועת בת עמו״ עלה באזניו ולהרגיש, כי אין אלה דברי מליצה ודרוש. זמן רב היה יושב נשבר כילו וימים רבים אחרי כן היה הולך קודר בלחץ לבו, ורק בעבודת הישוב היה מוצא נחמתו.

הרגש הלאומי הזה, שמלא את כל קרביו, הוא הוא שעשה את הקנאי הדתי הפנימי הזה לסבלן חיצוני כלפי החפשים הדתיים ולקרב אותם ולעבוד יחד עמהם עבודת־העם. באמת היה הגרש״מ קנאי דתי בעומק לבו, והקריאות שפרצו מפיו פעם בפעם באספית חו״צ: „יהודים כשרים הנני מבקש״, דברים שצרמו את אזן לילנבלום וחבריו (עי׳ „דרך לעבור גולים״ צד 84, 144) פרצו באמת מלב בוער באש דת, אבל הרגש הלאומי החזק שם תמיד גבול לאש זו, לבל תשרוף ותבער איזה בנין לאומי, וסוף סוף נשאר לעבוד גם עם יהודים בלתי כשרים בעיניו, ביחוד בעניני ארץ ישראל...

אבל לא כל יהודי היה „בלתי כשר בעיניו״, הוא היה רגיל לאמר כדברי ירמיה: „עקוב הלב מכל—מי ידענו״—אין איש יכול לדעת מי הוא „צדיק״ ומי הוא רשע״. דבר זה נמסר רק להקב״ה „בוחן לב וחוקר כליות״... אבל בשר ודם—אל יהין לדון את חברו...

הוא ידע לא רק, ש„אין מביטים על המכבים הבאים לכבות את השרפה״, עד כמה הם כשרים ושלמים מנקודת־ההשקפה הדתית כאשר כתב במכתבו אל הקונגרס הציוני הראשון, הוא ידע גם כן, כי ארץ ישראל ניתנה לכל בני העם העברי, ו„הקב״ה אמר—לפי דברי הילקוט באיכה— : הלואי יהיו בני עמי בארץ ישראל, אף על פי שמטמאין אותה״... אם כי, כמובן, צריכים לאזור את כל הכחות, שבל יטמאו אותה, ואדרבה, עוד יקדשו גם הם בקדושתה. ובמצאו „חובב־ציון״ חרד, ביחוד מקרב הצעירים, היה מקרב אותו בכל לב ונפש והיה מבלה אתו שעות רצופות ואוצל עליו מרוחו הגדול.

ודבר „הישוב בארץ ישראל בעיקר היא מצוה, ומצוה משולשת: קנין אדמה, הישיבה בארץ וישובה של הארץ: בנינה ותחיתה— והאחרונה גדולה מכולן״. [עי׳ מאמרו ב„שיבת ציון״] מצוה זו גדולה כל כך, עד שלא כולם זוכים לקיימה. כל איש שנסע לארץ ישראל ושב משם והוציא עליה איזו דבה, או גם דברי־אמת רעים,

היה הגרש"מ מביט עליו כעל „משים עצמו רשע". הוא היה אומר: היהודי המואס בארץ חמדה, אות הוא, כי הארץ מקיאה אותו במאסה בו. הקאה זו באה בשני דרכים: יש הקאה גסה: גירוש, גלות; ויש הקאה עדינה: מתעוררת כעין מאיסה פנימית אל הארץ, העינים מתחילות לראות רעות בכל עבר ופנה, והוא עוזב אותה כולו מתמרמר,—אך זוהו הקאת הארץ... כדבר האחרון קרה ל„דור המדבר". הקב"ה הבטיח להם את הארץ, אבל הם לא היו ראוים לה. ומה עשה? נתעוררה איזו תסיסה; באה הדרישה לשליח מרגלים; המרגלים נסעו והכל נראה להם רע ומשונה: האנשים בריאים יותר מדי—„אנשי מדות", הפירות גדולים יותר מדי— „וזה פריה", בכל מקום פוגשים ב„הלויות מתים" משונות בגדלן, בנות אלפי אנשים —- „הארץ אוכלת יושביה" ובכן — „לא נוכל לה"... לכולם נראה, כי היהודים בעצמם „מאסו בארץ חמדה"... אבל באמת הקב"ה מאס בהם לתת להם ארץ חמדה זו... על דבר זה עמדו יהושע בן נון וכלב בן יפונה, ועל כן ענו על כל הטענות והנמוקים הנזכרים דברים, שהם נראים לכאורה שלא ממין הטענה כלל, אבל באמת הם נוקבים לעומקו של דבר: „הארץ אשר עברנו בה לתור אותה טובה הארץ מאד מאד, אם חפץ בנו ה' והביא אותנו אל הארץ הזאת ונתנה לנו"... האסון הוא מה שה' איננו חפץ בנו, ועל כן נראית הארץ רעה בעינינו...

ואם יסודו של רעיון הישוב היה בעיני הגרש"מ — המצוה, כלומר: הדת בצמצומה, הנה תכליתו של ישוב זה היתה כבר לעיניו הרוחנית—היהדות בכל היקפה, עומקה וגבהה, כאשר ראינו במכתבו אל ריינאק.

הגרש"מ היה מתעמק לפעמים קרובות במחשבות ובחלומות בהקיץ על דרכי יצירה זו של עם עברי חפשי בעל תרבות גבוהה בארץ אבותיו. הנה האדמה נכנסת לרשות אחינו, מאות אלפי יהודים מתישבים עליה. הארץ מתישבת בבניה, מחנכים את הבנים בתורה, בשפה העברית, בגבורה ובאומץ... שעת כושר תבוא — והעם העברי היושב בה קם על רגליו, והארץ שלו... אז יתקע בשופר גדול, ובאו האובדים והנדחים והם — גאולים: והופיע הגואל... ועל הר המוריה ירום וינשא „בית-התפלה לכל העמים...

יכשפקח הגאון הישיש את עיניו, והנה — מכתב־חוזר חדש אל „חובבי ציון": בואו לעזרת בוני הארץ, הושיטו יד לבתי־הספר ות"ת העבריים בערים ובמושבות, אל תשימו לב לעלילות המתנגדים, עבדו לתחית העם, עבדו לתחית הארץ, עבדו לגאולתכם"!

כה החיתה רוח גדולה וכבירה, שאיפה עצומה בת מעוף רחב, את המעשים הפעוטים והדלים... והמעשים הפעוטים האלה סללו סוף סוף את המסלה להתגשמות השאיפה הגדולה...

רבי שמואל מוהליבר זכה להיות מהמבקיעים קוי השחר של הציונית המעשית והמדינית כאחת, הציונות שאנחנו עומדים עתה לפני זריחת שמשה. ובמכתבו אל הקונגרס הציוני הראשון, תרנ"ז, הוא מסכם בקצרה את יסוד מחשבותיו ושאיפותיו:

„ישוב הארץ היא אחת המצוות השקולות כנגד כל התורה. והטעם הפשוט של גודל המצוה הזאת, באשר היא **יסוד קיום לאומנו**".

יסוד חבת ציון הוא לנצור את התורה כולה, כפי שהיא מורשה לנו דור דור, בלי כל גרעון ותוספות. אינני מכוון בזה להוכיח לאנשים פרטים יחידים בהנהגתם, כי כבר אמרו חז"ל: תמה אני אם יש בדור הזה מי שיודע להוכיח, כי אם הנני אומר זאת בדרך כלל, כי **תורתנו שהיא מקור חיינו צריכה להיות יסוד תחיתנו בארץ אבותינו**".

דרישה זו, שהובעה עם הופעת הציונות המדינית על אופק שמינו, צריכה להתגשם עתה בחיים.

הנצי״ב והישיבה בוולוזין.

מקום הישיב בתקיפת „חבת ציון" תפסה הישיבה בוולוזין, ובדרך בלתי ישרה השפיעה „רבת ציון" של הישיבה הזאת בתקיפה ההיא גם על התחיח הלאומית בתקיפת הציונות המדינית.

בראש הישיבה בוולוזין עמד בימים ההם הגאון הנידע רבי נפתלי צבי יהודה ברלין זצ"ל (נולד בשנת תקע"ז בעיר מיר, פלך מינסק). הגאון הזה, ככל גאוני לישא התמימים והישרים. לא היה לו בעולמו אלא תורתו ואומתו. וכשם שהיה מסור בכל נימי נפשו אל התורה, שהקדיש לה כל ימיו ולילותיו ללמוד וללמד, כן היה נתון בכל לבו אל האימה ושואף לאשרה והצלחתה. וכמו שהיה הגאון הזה קנאי לתורתו: ללמידה, להפצתה ולשמירתה, כן היה קנאי גם לאחדות אומתו. מצוינים בזה דבריו שכתב אל עורך העתון „מחזיקי הדת", שבא בשיטת

ההתבדלות הפרנקפורטית: „עצה זו—כתב הגאון—ק ש ה כ ח ר ב ו ת לגוף האומה וקיומה. הן בשעה שהיינו בארה"ק וברשותנו כמעט, בבית שני, נעתם ארץ וחרב הבית וגלה ישראל בסבת מחלוקת הפרושים עם הצדוקים, וגם הסב מחמת שנאת חנם הרבה שפיכת־דמים מה שאינו מן הדין, היינו: בשעה שראה פרוש שאחר מיקל באיזה דבר, אע"ג שלא היה צדוקי כלל אלא עשה עברה, מ"מ מחמת שנאת חנם היה שופטו לצדוקי שמורידין אותו, ומזה נתהוה שפיכת־דמים בהיתר ולשם מציה בטעות... וכ"ז אינו רחוק מן הדעת להגיע ח"ו בעת כזאת ג"כ, אשר עפ"י ראות עיני אחד מ„מחזיקי הדת" ידמה, שפלוני אינו מתנהג עפ"י דרכו בעבודת ה', וישפטנו למינות ויתרחק ממנו, ויהיו רודפים זה את זה בהיתר בדמיון כוזב ח"ו, ושחת כל עם ה' חלילה. זהו אפילו אם היינו בארצנו וברשותנו, ומכש"כ בשעה שאנו כבושים בגולה ושה פזורה ישראל בין אומות העולם... אין להם תקנה, אלא שיהיו מחוברים באגדה אחת... והאיך נאמר להפרד איש מרעהו ויבואו אומה"ע וישטפונו מעט מעט ח"ו ?" „הקב"ה ישר הוא—הוא כותב במקום אחר— ואיננו סובל צדיקים כאלו, שלא היו ישרים בהליכות העולמים והשרו את מי שראו שנוהג שלא כדעתם ביראת ה' שהוא צדוקי ואפיקורס, אלא באופן שהולכים בדרך הישר גם בהליכות עולם ולא בעקמימות. אע"ג שהוא לשם שמים, דזה גורם חרבן הבריאה והריסות ישוב הארץ"... (שו"ת „משיב דבר" סימן מ"ד ובפתיחתו לפירושו „העמק דבר והרחב דבר" על התורה).

בעמדו על נקודת־השקפה לאומית זו, שינק אותה מתורתו, אין כל פלא אם הרעיון של „חבת ציון" קנה את לבבו מיום שהופיע בעולמנו בצורתו הממשית של „ישוב ארץ ישראל". בישוב זה ראה הנצי"ב חזות־הכל: „באשר אנו רואים שנית רעה בעוה"ר וישראל מורדף בלי חשך, ולהרבה כושלי ישראל אין תקומה בארץ פזוריהם, הטוב טוב כי יש איזה מקום מוכשר לישראל, אשר ינוח להם שם כמעט"... אבל עיקר דבר הישוב „אינו בשביל להחיות איזה סך אנשים, כי אם להושיב נשמות ארצנו הקדושה; וגם זה לא להושיב מחוז פלשתינה, כי אם קדושת ארץ־ישראל"... ורעיון הישוב מביא לידי „התאחדות של הרבה דעות שונות למרכז אחד... והיא

הבריח התיכון, המבריח את ישראל מקצה העולם ועד קצהו לדעת אחת בזה הענין".

וכאשר היה הנצי"ב ל„חיבב ציון" לא היה יכול כבר לעצור ברוחי זה, אף כי היה נתון כולו, ממש כולו, לישיבה הגדולה ולכל צרכיה החמריים והרוחניים, ועורר את בני עדתו בוולוזין ליסד בעירם אגודת „חיבבי ציון" וכתב הקדמה לפנקסם, פרסם מאמרים ב„המגיד" בשבח רעיון הישוב, ובשנת תרמ"ז נבחר באספת חו"צ בדרוסגניק לאחד ה„גבאים" של חו"צ ברוסיא.

הנצי"ב היה תמים־דעים בעניני חישוב והנהגתו עם חבריו ב„גבאות" זו, הגאונים רבי שמואל מוהליבר ורבי מרדכי עליאשברג. כולם הבירו, כי ברעיון הישוב מתאחדות „הרבה דעות שונית למרכז אחד" ויש צורך הכרחי בכבלנות דתית. ולא עוד, אלא שבילם הבירו, כי בראש ההנהגה צריכים לעמוד גם אנשים נאורים, מבלי הבט על השקפתם הדתית. הנצי"ב ראה בכלל בכל התנועה של „חבת ציון" יד ההשגחה הפרטית. „אין לנו להתחכם בזה—הוא כותב—הנסתרות לה' אלקינו, אך הנגלות לנו, כי אחרי שנתעורר הרעיון בקרב ישראל מקצה העולם ועד קצהו בכל מקים אשר אנחנו מפיזרים, וקול המון כקול שדי בדברו ע"י נביאיו, וע"כ עלינו להמשך אחרי קול דבריי זה ולבטוח בו ית' שיגמור אחרינו"... וכשם שאין להתחכם בעצם הרעיון של הישוב, כן אין להתחכם בדבר ראשיו ומנהיגיו... הנה „גם משה רבנו לקה על מה שאמר: „והן לא יאמינו לי"... והדבר ברור, שלא אמר משה והן לא יאמינו כלל בגאולה, שהרי אותה הם מבקשים, אלא אמר משה שלו לא יאמינו כי נראה אליו ה', והיינו משום שלא היו יודעים את משה לגדול בתורה המסורה להם מן האבות, גם לא נודע בקדושה וחסידות, שהרי היה בנעוריו גדל בפלטין של פרעה ועוסק בחכמות חיצוניות ומלובש ומדבר כמצרי, שע"כ חשבוהו בנות יתרו כמצרי... ועל זה נענש מרעה"ש על שחשד את ישראל, כי באמת אין לחיות דעה את ה'... וכן לעת בואת אשר אנו רואים מתוך עלילותיו, שהעיר את לב הנדיב להפליא לעשות לטובת הישוב, והטה את לב השולטן ושריו להסכים לזה, אותותיו אלה הן הן דבריו, ואין לנו להתחכם לאמר, כי נצרך להיות באופן אחר"... („אחרית כבראשית" ב„שיבת ציון").

כמובן, שאף הנצי"ב, כמו שני חבריו הגאונים הנזכרים, כי הישוב בארץ-ישראל יתנהג ברוח התורה, ודרש מחבריו הגבאים החפשים בדת, „אשר כמו שקידתם העצומה לישב הקולוניות בחמר העבודה הנאותה, ככה ראוי ומוכרח להעמיד על יושבי הקולוניות שתחת ידם איש מושל ביראת אלקים וגדול בתורה, שתהא השגחתו על עובדי-האדמה, שיעשו כפי התורה והמצוה"... ודבר זה דרש הנצי"ב לא רק בנוגע לבני „גדרה", שנהפרסמו אז, בשנת תרמ"ח, לחפשים בדת, כי אם גם בנוגע לבני „יסוד המעלה" החרדים. אולם כאשר נודע להנצי"ב אח"כ מהשו"ב ב„גדרה", שהיה נאמן עליו, כי כל הדבות שמוציאים אנשי ירושלים על בני מושבה זו דבות שקר הן, מהר הנצי"ב לפרסם דבר זה ברבים. מחבריו הגאונים הנזכרים, נבדל הנצי"ב רק ב„שאלת השמיטה". בעת שהם התירו את העבודה בשביעית בזה"ז בתנאים ידועים, אסר אותה הנצי"ב לגמרי, בסברו, כי שביעית בזמן הזה דאורייתא. אבל הבדל זה בהלכה לא הביא את הגאון המחמיר להבדל מעל הישוב במעשה. הוא רק אסף כסף לטובת הקולוניסטים „שומרי-שביעית", אבל לא דן לכף חובה את הקולוניסטים, ששמעו לקול הרבנים המתירים. ובנידון זה הוא כותב לד"ר פינסקר: „ולא יסבר מע"כ שרבנינו מחמירים ואינם יודעים בישוב העולם ובצערם של ישראל בחוסר פרנסה. חלילה לאמר כן... כמו שחלילה לאמר, כי הרבנים המתירים התירו עפ"י חבת-ציון אשר בלבם. הוא רק הורה כפי שנראה לו להלכה, כמו שחבריו הגאונים הורו כפי שנראה להם להלכה.

כה עמד הנצי"ב במחנה „חובבי ציון" ועזר להם בכח האוטוריטט שלו עד כמה שידו הגיעה, אבל משנת תרנ"א והלאה פגעים רבים באו על הישיבה בוולוזין והגאון הישיש נטרד כולו בטרדותיה... בשנת תרנ"ב סגרה הממשלה הרוסית את הישיבה המפורסמת הזאת, ועל הנצי"ב, שעמד כארבעים שנה בראשה, נגזרה גזרה גלות מפלך ווילנה. לבו שאף לעלות לארץ ישראל משאת-נפשו, אך חובות הישיבה שרבצו עליו הבריחו אותו לנוד לעת זקנתו על ערי ישראל, וצרותיו ונדודיו אלה הם שקרבו את קצו, וביום כ"ח מנ"א תרנ"ג נפטר לעולמו בוורשה.

אולם השפעת הנצי"ב בתקופת „חבת ציון" גדולה היתה לא בדרכה הישרה על בעלי הבתים והלומדים בישראל, כי אם דוקא בדרך בלתי

ישרה, דרך הישיבה... הישיבה אמנם לא ראתה מעולם את רבה בתור „חובב ציון". אדרבה, בתור „ראש ישיבה" ידע הנצי"ב רק אחת: השקידה על התורה. הגאון ה„מתמיד" הזה שאף, כי כל בני הישיבה ישקדו יומם ולילה על התורה, והביט בעין רעה על כל מיני זרמים אחרים, שפרצו לתוך ארבע אמות של הלמוד בתורה, גם אם עצם הזרמים האלה בחיי היהודים בכלל היו רצוים לו. אבל בני הישיבה ידעו, כי רבם „חובב ציון" הוא וידיעה זו לבדה כבר הספיקה להכנים את „חבת ציון" לתוך הישיבה, וכל מי שהיה מוכשר ומסוגל לקליטת רעיון זה קלט אותו בתוכו; ופעם בפעם נוסדו בישיבת וולוזין „מרכזים" ציונים רוחניים, שכח השפעתם ניכר עוד פה ושם בעבור שלשים שנה ויותר...

בשנות תרמ"ו — תרמ"ז נוסדה בישיבה אגודת „נס ציונה", שחבריה היו מטובי התלמידים. זו היתה אגודת „חובבי ציון" מסורים לרעיון הישוב בכל חום לבם, אשר רבים מחבריהם עומדים היום בשורות הראשונות של הציונים. וגם אלה שתנאי החיים שלהם הכריח אותם אח"כ לסגור עצמם בעולם הרבנות, הנה חבתם לציון נשארה חיה בלבם, ומהם עומדים עתה בראש „אגודת ישראל" ומרימים את נסם הישן, „נס ציונה"... לאגודה זו קרה אסון בשנת תרמ"ט: אחד ממכתביה נפל ביד הבולשת הרוסית והבולשת התנפלה על הישיבה, חפשה ובדקה ומזכיר האגודה ניתן במאסר... חפוש זה הפיל פחד גדול על „חובבי ציון" בווילנה, וביחוד על הראש שלהם, שהיה גם „פקיד רשמי", הוא החכם רבי שמואל יוסף פין, והרבה כתבים ותעודות חשובים של חו"צ נשרפו אז לרגלי מאורע זה בווילנה ובביאליסטוק... ודבר זה גם הביא לידי בטול האגודה „נס ציונה", אם כי איזה קשר היה עוד בין חבריה גם שנים אחדות אחרי כן.

בשנת תרנ"א נוסדה בישיבה אגודה חדשה בשם „נצח ישראל". גם זו היתה אגודת סתרים ממש, שחבריה נתקבלו ע"י צירימוניא מיוחדת ובשבועה. מטרת אגודה זו היתה: „ישוב א"י על טהרת הקודש". „וטהרת הקודש" זו פירושה היה לא רק שמירה דתית פשוטה, כי אם ביחוד התחדשות מוסרית גמורה, השרשת כל המדות המשובחות של היהדות בקרב כל בני העם העברי. בין החברים היו באלה, שחשבו את ההתחדשית המוסרית לתכלית היחידה של

האגודה, ואת הישוב בא"י רק לאמצעי לתכלית זו. אבל רוב החברים חשבו, כי הישוב הוא תכלית האגודה. אבל ישוב זה צריך להיות מוסרי לאומי, דתי־לאומי במובן המוסר של היהדות הלאומית, כדי לשמש בתוך „מרכז ליהודים והיהדות" כאחד. אגודה זו לא נוסדה, כמו שחושבים אחרים, בנגוד אל אגודת „בני משה", שנוסדה באודיסה שנתים ימים מקודם ע"י אחד העם. זו היתה פרי רוח מקורי של בני ישיבה אחדים, בעלי רגש לאומי ומוסרי חזק. מתחלה היה מרכז האגודה בוולוזין. שם נערכו תקנותיה ונקבעה תבונתה. כאשר נסגרה הישיבה, עבר המרכז לעיר מינסק. מרכז זה החל לבוא בדברים עם חו"צ הדתיים בארץ ישראל על אדות איזה מעשה לפי רוחו בארץ אבות.*) ההצעה היתה ליסד ב„מוצא" מושבה קטנה של צעירים דתיים, שתהיה למופת לא רק באהבת־העבודה שלה, כי אם גם במוסריותה ובדתיותה. אבל בארץ ישראל פרץ אז, בשנת תרנ"ד, ה„סקנדל" הגדול של מאסר הסופר בן יהודה בעטיה של מלשינות יהודית, ומלחמה מרירה התלקחה בין ראשי הישוב הישן ובין ראשי הישוב החדש, שאליה נצטרפו נטיות פרטיות שונות משני הצדדים... והמצב הזה העמיד את האגודה „נצח ישראל" במבוכה. היא דרשה בירור דברים מאת הנלחמים הדתיים־הלאומיים בארץ ישראל, שיצאו אז למלחמה נגד „הלאומיות חשובת הדת", גם שלחה את אחד מחבריה אל הגאון רבי שמואל מוהליבר בביאליסטוק להודע פשר דבר... ובהודע לה דבר כל הצללים הרבים שבשני הצדדים הנלחמים הפסיקה את המשא והמתן עם ידידיה בארץ ישראל, אם כי נשארה נאמנה להשקפת־עולמם הדתית־הלאומית והגינה עליה אח"כ בכל עוז...

גם אגודת „נצח ישראל" לא האריכה ימים רבים. בדרך בלתי ישרה עברה עבודתה של אגודה זו אל — ה„מזרחי" בביאליסטוק. בלשכת „בני משה" באודיסה הרגישו, כנראה, בדבר, ומזה נולדה ההשערה כי „נצח ישראל" נוסדה בנגוד לב"מ. והלשכה המזרחית בביאליסטוק עבדה כל העת ברוחה של אגודת „נצח ישראל", ומשכה את חבריה אל העבודה הישובית והלאומית ואח"כ גם אל העבודה הציונית. ובין חבריה

---

*) על המרכז הזה גדולה היתה השפעתו של החכם רבי זאב יעבץ, שהוציא אז בירושלים את מאספיו השונים, שעוררו לחבת ציון ברוח היהדות.

נמצאו רבנים מפורסמים, עסקנים ידועים, וגם חיים נחמן ביאליק, שהיה אחד ממיסדי האגודה.

במעט הכסף שנשאר בקופת האגודה במינסק נקנו מניות של הקולוניאל-בנק העברי... וטובי חבריה עודם מכריזים בספריהם הנדפסים פעם בפעם על „ההתחדשות המוסרית" במחנה ישראל בכלל ובמחנה הלאומיים והציוניים בפרט...

בין כה וכה והשפעת הישיבה בוולוזין עדיין חיה היא במחנה הלאומיים והציוניים, ורוחה עודנה מהלכת בקרבנו... ומי יודע דרך רוח זו בעתיד הקרוב...

יא.

חבל רבנים.

מלבד שלשת הגאונים הנזכרים בפרקים הקודמים, שעמדו בראש
המחנה, נמצא בתקופה ההיא גם חבל רבנים, שעמדו בתוך המחנ
ועזרו ל„חובבי ציון״ בעבודתם בפרי רוחם ובכח השפעתם. זקן הרבני
האלה, שהננו פוגשים אותו עוד בחבורתו של רבי נתן פרידלאנד
בתקופת „שיבת ציון״ הראשונה, הוא הגאון רבי מרדכי נימפ
יפה אב״ד דק״ק רוזינוי, פלך גרודנה. גם הגאון הזה לבו היה ע
למצב עמו והיה בא בהצעותיו לפני הועדים השונים בפטרבורג בדב
הטבת מצב היהודים ברוסיא. הרעיון של „ישוב ארץ ישראל״ קנה א
לבבו עוד בימי הר״צ קאלישר, והזמין אליו את הדרשן ר״נ פרידלאנ
כדי להועץ מה לעשות בענין זה. וכאשר נתעוררה תנועת „חבת ציון״
אחרי הפרעות, יצא במאמר חשוב, שיש בו השקפה שלמה מצוינה הראוי
לתשומת-לב גם עתה...

אחרי שהוא מביא את העובדה, כי עוד הגאון רבי חיים מוולוזין החל ביסוד ישוב עברי בארה"ק ועורר את גדולי היראים, שעל בהשפעתו לירושלים, לקנות שם שדות וכרמים; ואחרי שהוא מזכיר גם מעשיהם של הר"צ קאלישר והבריו, הוא מבאר גם את אי-הצלחתו: אחינו בני ישראל — כותב רבי מרדכי גימפל — נרדמו בחיק השעה, אשר שחקה להם ותיישנם על ברכיה ושנתם ערבה עליהם, וכל העת אשר ארץ מגוריהם חלצה שד להיניקם מתניבת מתקה היו אחב"י כחולמים חלום ארוך ... וכל עוד שהזמן הראה להם פנים שוחקות וישראל עישה חיל — פנה עורף לארץ מגורי אבותיו ועזבה כבלי אין חפץ בו"... אך הנה פרצו הפרעות האיומות ונפקחו העינים, וזע הלב והעלה מתהום הנשיה את זכר ארץ אבות.

„ועתה שמעו-נא אחינו — כותב הגאון — אשר חכמים הגידו מאז ולא כחדו מאבותינו, כי בכל העתים והזמנים אשר התעוררה שאלת ארצנו הקדושה להזכירנו מה חובותינו ומה יפה לנו ולא עשינו את המוטל עלינו להשיב בנים אל חיקה, וציון היא דורש אין לה בזמן דבעי דרישה, ויהי בזאת קצף על ישראל. וכמו בדור המדבר במאסם בארץ חמדה גרמו בכיה להם ולדורותם, כן בכל דור ודור אם שכחנו חבת ארצנו היינו שכיחים ועזובים גם אנחנו, כי אז היינו כמרחיקים את הקץ, אשר השביענו על זה להיות כצבאות וכאילות השדה, וכדברי חז"ל: „התיר דמם כצבאות וכאילות השדה", התיר ממונם של שוכחי ארץ חמדה... וע"כ נוכל להבין, כי אחרי קולות אשר ברמה נשמעו, אשר קראו לעמנו גדולי הדורות יותר מיובל שנה, — ולא שמענו, לזאת עתה נתן ה' בקולו, קול שובר ארזים ומפרק הרים, קול ה' בעמו נשפט לאמר: לא כן, בני! לא זאת המנוחה! סלו סלו המסלה, אמרו לערי יהודה הנה בניך"...

רבי מרדכי גימפל עזר הרבה בשנת תרמ"ד בבחירת המשפחות החקלאיות במושבה עברית אחת בסביבות עירו רוזינוי בעד יסוד המושבה הראשונה בארץ ישראל מטעם ה„נדיב הידוע", הוא המושבה „עקרון". כעבור שנים אחדות עלה הגאון הישיש לארץ ישראל, ובבואו — לא קבע דירתו בירושלים או באחת משאר הערים, כי אם התישב במושבה עברית, ב„יהוד" על יד „פתח תקוה". „יהוד", שנבנתה על ידי אברי „פתח תקוה" בעת שבאחרונה שררה מחלת הקדחת, נעזבה

כבר אז כמעט כולה מיושביה, שקבעו דירתם בפ"ת, ובתיה עמדו שוממים. את הכפר השמם הזה בחר רבי מרדכי גימפל למקום מושבו, ובעבור זמן קצר נהפכה „יהוד" למקום־תורה חשוב. מסביב להגאון הישיש נקבצו צעירים לומדי־תורה ונוסדה „ישיבה" הגונה. רבי מרדכי גימפל נפטר לעולמו בשנת תרנ"א ומנוחתו כבוד בבית־הקברות ב„פתח תקוה".

ראוי להזכיר, כי הרוח הציונית, שמלאה את חדרי לבם של ארבעת הגאונים הישישים: רבי שמואל מוהליבר, רבי מרדכי עליאשברג, רבי נפתלי צבי יהודה ברלין ורבי מרדכי גימפל יפה, עברה בירושה, בדרך ישרה ובלתי־ישרה, לבניהם ובני־בניהם, ומהם שעומדים עתה בראש התנועה הציונית לכל זרמיה ובראש „המזרחי". מעשה אבותיהם בידיהם וזכות אבותם מסייעתם...

אחד הצעירים שברבנים האלה, שעבודתו נמשכה גם במחנה הציוניים המדיניים עד אחרי הקונגרס הציוני הששי, היה הרב המצוין רבי פנחס רוזובסקי האב"ד דק"ק שווינציאן. הרב הזה היה באמת מן המצוינים שבדור. הוא נולד בשנת תר"ג בעיר נשוויז וחונן בכשרונות נעלים. אחרי למדו בוולוזין נתקבל לרב, בהיותו כבן כ"ד שנה, בעיר הקטנה פאלאנקה. בה ישב כי"ח שנים רצופות ושמו נודע לתהלה בין כל חכמי־ווילנה הגדולים בתור מלומד גדול. הרב הצנוע הזה, שישב בעירה נדחה אחת, היה בא לווילנה ומתאבק בחדרי־הספרים הגדולים של רבי מתתיהו שטראשון, רבי שמואל יוסף פין ואחרים; והספרים שהוא עומד ו„בולע" הם כל כך רחוקים מעולם הרבנות בעיר ליטאית מצערה... והרב איננו „איש דברים", נראה כבטלן גמור, נכנע ושפל בעיני עצמו וכאלו אין לו בעולמו אלא—ספרים, ספרים וספרים. החלו חכמי ווילנה הנזכרים וחבריהם לתהות על קנקנו של „הרב חשתקן", והנה את אשר לא פללו ולא חלמו מצאו. להשתוממותם הרבה מצאו בו לא רק גאון התורה, בקי נפלא בכל הספרות התלמודית, כי אם גם בלשן גדול ו„כליל המדעים". הרב ה„נדח" הזה, נתברר, יודע היטב את השפות: אשכנזית, רוסית, צרפתית, רומית, ארמית, סורית ומעט ערבית, בקי בספרי שפינוזה, מנדלסון, קאנט, לייבניץ, העגל ועוד, יודע גיאוגרפיא, היסטוריא כללית, טכניקה, מכניקה ועוד ידיעות שמושיות; ועל כולם הוא חוקר מעמיק בשפה העברית ובכתבי־הקודש ויודע היטב את „חכמת ישראל" ו„חכמת הגוים" במקצוע זה.

ומה רבה השתוממותם של החכמים האלה בהוכחם, כי הי״ב הזה תורתו וחכמתו הן כמי „שתי רשויות״ מיוחדות, נבדלות ונפרדות לגמרי זו מזו. תמים הוא בתורתו ואמונתו, תמים בתכלית התמימות, כאלו אין לו בעולמו אלא ד׳ אמות של ההלכה ואוצר של יראת שמים, והוקר הפשוט הוא בחכמתו, חוקר וחודר וחותר לרדת לכל עומק עמקו של כל ענין...

פעם אחת שאלהו אחד מחכמי ווילנה, חרד ומשכיל, אם איננו חש כל קרע בנפשו, והרב ענה לו בתמימותו הפשוטה: „שהדי במרומים, כי כל מעשי ופעולותי, הן במעשי המצוות הנוגעים אלי בעצמי והן בעניני היראה הנוגעים לאחרים, אני עושה ומורה באמונה רבה מאד, ובשעה שאנכי עוסק באיזה מקצוע להלכה ולמעשה אני מצמצם את כחי ומחשבתי לעולם זה, שאנכי עומד בו; והגע בעצמך, האם איכל להשוות עולמו של השלחן-ערוך לעולמו של דארווין? האיכל להשוות את חוקי דתנו, אשר יודע אנכי כי עולם היהודי מיוסד ומשותת רק עליהם ולא הם המה סוד קיומנו, לאיזו השכלה זמנית ומתחלפת לרגעים״? וכה היה רבי פנחס רוזובסקי באמת מצומצם בכל פעם בעולם מיוחד, אם כי נשא בלבו שני עולמות רחוקים זה מזה, בעולמו של רבי יוסף קרא ועולמו של דארווין... ועל כן לא חש הרב התמים והשלם כל קרע בנפשו וכל תהפוכות ברוחו.

בשנת תרמ״ז נתקבל רבי פנחס לרב בעיר שווינציאן, ונכנס תיכף למחנה „חיבבי ציון״, השתתף באספת חו״צ בשנת תרמ״ט בווילנה והתענין בכל מה שנעשה בארץ ישראל. הוא לא היה „איש הצבור״ מטבעו, שקוע היה כל ימיו בספריו ובחבוריו בכל עניני היהדות — חקירות שונות במקרא ובשפה העברית בהשואה אל שפות עתיקות ומזרחיות שונות נדפסו ממנו במאספים שונים: „כנסת ישראל״, „המזרח״ ועוד. — אולם מסירותו לעמו וחבתו לציון היו עזות ונלהבות וחבתו זו התלקחה ביחוד עם הופעתה של הציונות המדינית. רבי פנחס רוזובסקי השתתף כמעט בכל הקונגרסים הציוניים ונבחר פעמים אחדות אל הקומיסיות לעניני התרבות. על במת הקונגרס לא הופיע, ויחסם של הצעירים לא הפנו את לבם להרב הצנוע הזה, השקיע תמיד במחשבותיו והבולם בקרבו את רגשותיו... ורק יחידי סגולה ידעו, כי גאון נפלא מתהלך בקרבם. שלשת הדברים, שעליהם בכם את קיום עמנו: התורה, הארץ

והשפה העברית (ע׳ מאמרו „וכפר אדמתו עמו״ ב„שיבת ציון״), נשא עמוק בלבו, ולהם הקדיש את כל ימי חייו ולכל בהם מוקדשת עבודת רוחו המצוינת.

רבי פנחס רוזובסקי נפטר בעיר שווינציאן י״ז טבת תרס״ד. כל חבוריו נשארו בכתב־יד, ובהם פנינים יקרות בחקירת השפה העברית.

בין הרבנים שהיו „חובבי ציון״ באמת, ולא רק „נותני הסכמות״, כותבי מכתבים או גם מחברי מאמרים, שבאו בספר „שיבת ציון״, הנני מזכיר פה את הידועים לי ביותר, והם: הגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור, אשר רק מפחדו מפני הממשלה הרוסית לא נתן ידו „לחובבי־ציון״ עד שנוסד הועד באודיסה. הגאון המפורסם רבי דוד פרידמאן מקארלין, אשר השתתף באספה הראשונה של „חובבי ציון״ בשנת תרמ״ה בקאטוביץ ולא חדל להתענין בישוב הארץ בכל תקיפת „חבת ציון״. (רק בשנותיו האחרונות נעשה למתנגד גדול לתנועה הציונית, באשמת האנשים שסבבו אותו)... הגאון רבי אלכסנדר משה אבן לפידות מרוסיין, שהשתתף באספת חו״צ בשנת תרמ״ז בדרוסגניק. (ע׳ גם דבריו הפשוטים והמצוינים בפשטותם ב„שיבת ציון״). הגאון רבי יונתן עליאשברג מוולקוביסק בן הגאון רבי מרדכי מבויסק, שהיה שנים רבות גם מורשה הועד הפלשתינאי באודיסה. הגאון רבי ברוך אברהם מירסקי מזעטיל, שהשתתף גם באספות הציוניים מרוסיא בשנת תרנ״ה בוורשה. הרב רבי שלמה דוד סלושץ מאודיסה, שהיה חבר הועד הפלשתיני. הגאון רבי חנוך הנדיל פרידלאנד מלאפיטש, ואח״כ בפאריטש, שהשתתף באספות ציוניות שונות והיה מסור בכל נימי נפשו הטהורה אל הרעיון הציוני, אשר דבר עליו בהתלהבות, מלבד ב„שיבת ציון״, גם בחבורו על התורה „תורת חנוך״. הגאון רבי יוסף זכריה שטערן משאוול. הגאון רבי יקותיאל ליב עליאן מזזמיר, מחבר הספר „חבת הקודש״. הגאון רבי נחום גרינהויז מטיקטין, שהיה אח״כ גם אחד ממיסדי ה„מזרחי״ החדש באספת ווילנה בשנת תרס״ב. [מקום לעצמו קובע הגאון רבי יצחק יעקב ריינס מלידא]. כל אותם הרבנים וחבריהם, שהיו בעריהם „מורשים״ של הועד באודיסה, כמו הרבנים באלכסנדרוב, יוריוב, ווילייקי, קאמינקה וכו׳, עזרו איש איש להכבב את רעיון הישוב על החוגים הקרובים אליהם והנתונים תחת השפעתם.

באחרונה יש להזכיר גם שני „רביים" חובבי ציון" באמת ובתמים, וזהם: רבי אברהם מאורזיסטשוב ורבי נחום מראחמיסטריבקה. הראשון היה משפיע תמיד על חסידיו בדברי-התורה שלו על „שלחנו", כי יתנו ידם אל חו"צ להרבות את הישוב העברי בארץ ישראל. חבתו העזה אל עבודת הישוב הזה מבצבצת גם מכל שורה ושורה במכתבו שנדפס ב„שיבת ציון"; ובנגב רוסיא היה הדבר מפורסם, כי ה„רבי מארזיסטשוב" הוא „חובב ציון" נלהב. השני, ה„רבי מראחמיסטריבקה", חבת ציון שלו לא היתה כל כך מפורסמת בין ההמון, ורק המקורבים אליו ביותר ידעו את רגשותיו אלה. אולם מקרה אחד הוכיח לי, כי גם הרבי הזה אינו חושב כלל להסתיר את חבתו לציון.

כידוע הנהיגו חו"צ את המנהג להעמיד „קערות" בערב יום הכפורים בבתי-התפלה לטובת ישוב ארץ-ישראל. מנהג זה הונהג בהסכמת רבנים רבים, שהוציאו כרוזים מיוחדים בענין זה. בשנת תרמ"ז יצא קו"ק בזה בחתימת הגאונים רבי נפתלי צבי יהודה ברלין, רבי שמואל מוהליבר ורבי מרדכי עליאשבערג. בשנת תרמ"ט יצא קו"ק שני בחתימות הגאונים רבי שלמה הכהן מווילנה, רבי יצחק יעקב ריינס מלידה, רבי אליעזר שטראשון מאיוואניץ, רבי פנחס רוזובבסקי משווינציאן ור' נח ראבינוביץ מטימקוביץ. שני קו"ק אלה יצאו בזמן ש„חובבי ציון" עבדו את עבודתם ברוסיא באיסור, כלומר: בלי רשיון הממשלה הרוסית. בשנת תר"ן, אחרי שנתאשר הועד הפלשתינאי באודיסה, יצא קו"ק שלישי בדבר הקערות בחתימת הגאונים רבי יצחק אלחנן מקובנה, רבי נפתלי צבי יהודה ברלין ורבי שמואל מוהליבר. קו"ק אחרון זה היה נשלח בכל שנה ושנה לפני יום הכפורים לכל ה„מורשים" של הועד האודיסאי בעריהם להדביקו בבתי-התפלה.

בינתים נפטרו שני הגאונים הראשונים לעולמם ונשאר הגרש"מ לבדו. אז החליט ה„מזרחי" בביאליסטוק, בשנת תרנ"ו, להוציא קו"ק חדש. למטרה זו שלח נוסח של הקו"ק אל הגאונים רבי שלמה הכהן ורבי שמואל לובצר בווילנה, רבי צבי הירש רבינוביץ בקובנה, רבי יונתן עליאשברג בוולקוביסק, וגם אל הרבי בראחמיסטריבקה בבקשה להתום עליו. והנה הראשון שהחזיר קו"ק חתום בידו תיכף לקבלתו היה— הרבי הזה, בעת שהרבנים הנזכרים חתמו על הקו"ק רק אחרי שה„מורשים" בעריהם דברו עמהם בענין זה...

חבתם של ה„רביים״ האלה לרעיון הישוב עזרה הרבה לקרב גם את החסידים בנגב רוסיא אל עבודת „חובבי ציון״, עד שרוב חברי החברה לתמיכת הישוב בארץ ישראל בכל פלכי הדרום, ופלך וואהלין בכלל, היו חסידים אדוקים.

ופה מקום להזכיר את הדרשנים הראשונים בתקופת „חבת ציון״, שעזרו הרבה להתפשטות הרעיון של ישוב ארץ ישראל בין המוני היהודים. הדרשנים האלה הם: רבי זונדל מכבי, הידוע בשם „המגיד מקאמניץ״, שהתיישב אח״כ בלונדון, ורבי יהודה צבי יעווזירוב מחיסלאוויץ. שני אלה יצאו ראשונה להטיף מעל במות בתי־הכנסת לחבת ציון וישובה. אח״כ נוספו עליהם רבי חיים יוסף יפה, שקבע אח״כ דירתו במושבה רחובות באר״י, מר צבי מאסליאנסקי ואחרים.

יש להוסיף, כי את הדרשנים הראשונים ל„חבת ציון״ שלחה לערי „התחום״ האגודה „בני ציון״ במוסקבה, אשר בראשה עמדו ה״סטודנטים״ בימים ההם, בשנות ת־מ״ד—תרמ״ה, יחיאל טשלנוב ומנחם אוסישקין.

יב.

„הנדיב הידוע".

בעברי לדבר עתה על עבודתם של היהודים הדתיים לתחיה הלאומית בארץ ישראל עצמה, על עזרתם הישרה להתפתחות הישוב העברי החקלאי, ובמדה מרובה גם העירוני, עלי להעמיד בראש העיבדים האלה את הבארון עדמונד רוטשילד בפאריז (נולד בשנת תר"ה). והנני קובע לי מקום בין הפרקים האלה, לא משום שהוא נכנס לעבודתו הענקית בארץ ישראל תחת השפעתו של הגאון רבי שמואל מוהליבר, והיא רק כבח־כחה של ההשפעה הדתית, כי אם מפני שהוא עצמו הנהו יהודי דתי, עומד בראש היהדות הדתית בצרפת ועוסק בכל צרכיה וברור בעיני, כי דתיותו הפנימית היא היא, שהביאתהו להשקיע בארץ אבותיו לא רק את מיליוניו, כי אם גם את לבו ונפשו ולהכין אל תחיתה גם את בניו, — זה הסימן היותר מובהק של חובב ציון אמתי...

לא ארבה פה אמרים על עצם עבודתו של „הנדיב הידוע" הזה בארץ ישראל במשך שלשים וחמש שנים רצופות, על המושבות שיסד בעצמו, על התמיכות שתמך במושבות שנוסדו ע"י אחרים, היקבים שבנה, המסלות שסלל, היערות שנטע, הבצות שיבש, האדמה שקנה, בתי-הספר ובתי-ההולים שפתח, ועוד ועוד. די להזכיר, כי, כפי שאומרים, עלה לו הישוב העברי בארץ ישראל בסכום של מאה ושלשים מיליון פרנק; ובמסרו בשנת תרס"ב באופן רשמי את סדור המושבות ליק"א מסר לה יחד עם זה גם י"ד מיליון פרנק מזומנים; ובמסרו את היקבים הגדולים ב„ראשון לציון" וב„זכרון יעקב" עם כל מה שבתוכם לסינדיקט של הכורמים, נתן להם בהלואה גם סכום עצום, כדי לנהל את עסק היין, תעשיתו ומכירתו. הבארון עדמונד רוטשילד הוא באמת „אבי הישוב החקלאי העברי" בארץ ישראל. בלעדיו — מי יודע אם לא היתה תקופת „חבת ציון" כעין מהדורה חדשה של „שיבת ציון": ואם לא היה גורלן של „ראשון לציון", „זכרון יעקב", „ראש פנה" ו„יסוד המעלה" בשנת תרמ"ד, או תרמ"ה, כגורלה של „פתח תקוה" בשנת תרל"ט... כי הרי סוף סוף גם ה„חלוצים" היותר גבורים, גם האידיאליסטים היותר נלהבים יש גבול לגבורתם והתלהבותם, ואין בכחם לברוא יש מאין...

בעשרות השנים האחרונות קמו סופרים ועסקנים שונים, שבקרו את שיטת העבודה של ה„נדיב", ודין קשה מתחו ביחוד על ה„פקידות" שלו, שביד אחת בנתה וביךה השניה החריבה. אולם עצם עבודתו של החו"צ הנפלא הזה תמצא לה את הערכתה הראויה בספר תולדות הישוב העברי, שיכתב בזמן מן הזמנים בארץ ישראל עצמה, ואז ידעו גם בוני ה„מדינה העברית", למי חייב העם העברי את תודתו בעד הנחת היסוד למדינתו זו. פה מקום אתי לדבר רק על הרוח המחיה את הבארון בעבודתו זו, אשר על פיה נבין את העובדה שהיתה בשנת תרמ"ב, שהיה ל„חובב ציון" בהשפעתו של רב, וגם נבין את העובדה בשנות תרע"ח ותרע"ט, שבנו עבד בארץ ישראל ב„גדוד העברי" והפיץ בה את הדבור העברי.

עוד בהיותו בפעם הראשונה בארץ ישראל בשנת תרמ"ז דרש מאת הפקידים שלו ב„זכרון יעקב", כי כל העבודה במושבה תעבד בידי יהודים. בקנותו אדמה למכרה לאכרים העומדים ברשות

עצמם, ציה להתנות עם הקונים תנאי, שיעסיקו רק פועלים ע ב ר י ם. אבל דברים יותר כלליים ויותר ברורים, המעידים על כל תכונית רוחו ועל משאות נפשו, שמענו מפיו במושבה זו בבקרו אותה בפעם השנית בשנת ת ר נ " ג. הוא נשא אז באזני בני „זכרון" נאומים אחרים, שבהם אמר בתוך שאר דבריו:

„האם תבינו צרפתית? לא? — אם לא תבינו צרפתית, אין רע. אך אם תדברו זארגון — זה רע מאד. זארגון איננו שפה. עליכם לדבר רק בשפה אשר בה דברו אבותינו לפנים, היא ה ש פ ה ה ע ב ר י ת. אקוה, כי בבואי הנה עוד הפעם אמצאכם מדברים עברית"...

„מה שמח לבי בראיתי היום הרי־הכרמל מכוסים כרמים הנטועים ונעבדים בידי יהודים. אך ידוע תדעו, כי אבותינו לפנים בעברם על מצוות תורתנו הקדושה ולא שמעו בקול נביאינו וחוזינו חרה בהם אף ה' ויגרשם מעל אדמתם. השמרו לכם פן תעזבו את דרכי תורתנו וחרה גם בכם אף ה' וישליככם מעל פניו. בתורתנו יש מצוות שבין אדם למקום ומצוות שבין אדם לחבירו. שימו לבכם היטב לשני מיני המצוות האלה יחד. הראו נא לכל באי עולם, כי היהודי ההולך בדרך האמונה הצרופה ותורתנו התמימה הוא גם עובד חרוץ ומועיל לארץ ולאנושיות בכלל"...

תלמידי בית־הספר ערכו אז לכבודו את המחזה העברי „זרובבל", ובכלות המחזה פנה הבארון אל נ ש י האכרים בדברים אלה:

„ביד האמות יש דבר יקר ונכבד מאד מאד, והוא: חנוך הילדים. שמורנה את הדבר הזה אשר בידכן, שלחנה את בניכן ובנותיכן בכל יום לבית־הספר וילמדו ע ב ר י ת וידעו את התורה, המכילה בתוכה מלבד החוקים והמצוות גם מוסר ומדות נעלות, והן אשר נתנו את הכח ידעינו לדתנו הנצחית... ואנכי לא מרוב עניכם לקחתי אתכם תחת מחסי, כי אם בראותי את תשוקתכם הגדולה ל ח י ו ת ב א ר ץ ה ק ד ו ש ה ולחיות ל פ י ר ו ח ד ת נ ו. התרגלנה אתן ובנותיכן להתפלל בכל יום, כאמי נ"ע, אשר התפללה בכל יום שלש פעמים. עוזרנה לבעליכן בעבודתם בשדה ובכרם. מנענה עצמכן מדברי־לוקסוס שונים. שמורנה על הנקיון בבתים ובחצרות ותנו לב אל חוקי הבריאות"...

ואל האכרים פנה:

„נודע לי, כי הילדים אינם שוקדים על בית־הספר. הנני מזהיר,

כי הילד, אשר מקימו יפקד חמש פעמים בחודש בבית־הספר, לא אתן לאבותיו את התמיכה... בלי כל עסקים, בלי כל בתי־מלון במושבה. האכרים יעבדו את האדמה ואת הגר הכניסו לתוך בתיכם... תנו עבודה לאחיכם, כמו שאני דואג לכם"...

ואת נאומו זה, שנאם בהתרגשות רבה, סיים בדברים אלה:

„צר לי, כי אנשים כמוכם, ההולכים בדרכי תורתנו הקדושה ויושבים בארץ אבותינו זה עשר שנים, עוד לא למדתם היטב את לשון קדשנו. בשם שלא טוב הלמוד בלי עבודה, כן לא טובה העבודה בלי למוד. חובה על כולכם לדעת את השפה העברית".

זה היה בשנת תרנ"ג. ואכרי „זכרון" התנצלו אז לפניו, כי לרגלי זקנותם קשה עליהם ללמוד בעצמם את השפה העברית, אבל הבטה הבטיחו, כי בפי בניהם כבר תהיה שפה זו...

בשנת תרנ"ט בקר הבארון שוב בארץ ישראל והפעם נשא את נאומיו ב„ראשון לציון" ועוד במקומות שונים. בעלותו בשבת לתורה בביהכ"נ ב„ראשון" צוה לברך ב„מי שברך" „את כל האכרים ונשיהם ובניהם ובנותיהם והפועלים ונשיהם ובניהם ובנותיהם מראשון לציון. פתח תקוה, ואדי־על־חנין, רחובות, מזכרת בתיה"... ואחרי קריאת התורה נשא נאום, שבו אמר:

„בפנות אלי לפני ט"ז שנה איזו משפחות אשר עלו לא"י ויבקשו ממני עזרתי, מלאתי בשמחה את בקשתם (לבקשת מר פיינברג, אחד ה„חלוצים" שבא מ„ראשון" פאריזה, נתן הנדיב בשנת תרמ"ג, לטובת מושבה זו 30,000 פ.) ועתה אני מאושר לראות מה שנהיה במשך השנים האלה. המקום הזה, אשר היה זה לא כבר מדבר שמם, נהפך על ידיכם לגן עדן. אומרים, כי לפנים היו נסים, ואני אומר, כי גם היום יש נסים. כי בארץ שוממה זה אלפים שנים חיתה ופרחה פנה זו על ידיכם — זהו אחד הנסים הנפלאים. רק דבר אחד יעציבנו. הנני רואה, כי אחדים מכם התחילו לשכוח מטרת ביאכם הנה. ראיתי בתים יפים מאד, שאינם נחוצים לגמרי לאכרים. לפני ט"ז שנה, כאשר שמעתי, כי אחי, עניים בעלי אידיאה, באו הנה, ואביא לעזרתם. ולמה תעזבו את האידיאה ותבנו היכלות? וכן אני רואה מגבעות מקושטות בנוצות בראשי הנשים בעזרת הנשים, למה זאת לכם? — ואגב: האם גם בשבת שעברה מלאו הנשים את בית הכנסת...? — אני

משתיקך, כי תעזרו לאחיכם הפועלים בתתכם להם עבודה בכרמיכם, כי תישיעו איש את אחיו וזכרתם, כי גם אתם עניים הייתם ואל תעזבו את אחיכם העניים ואל תתנו רק לאחרים. אני תאב, כי תתנהגו תמיד ביהדות, אז „ברכת כהנים" תלוה אתכם. אני נוכחתי, כי אם תעזב היהדות, יאבדו היהודים. כל ישראל עינם ולבם אליכם. הנכם תקותם, משושם, גאותם... שם מושבתכם „ראשון לציון", היא הראשונה, אשר הגשימה את רעיון ישוב ארץ ישראל, ואני מאוה, כי היא היה תהיה תמיד הראשונה לכל דבר, וכי תהיה למופת למושבות האחרות ונחומים ותקוה לכל ישראל"...

בבקרו אח"כ בלוית רעיתו הבארונית, בתו של רוטשילד הצדיק בפראנקפורט דמיין, את בית-הספר, והילדים הקטנים שרו שירים עברים וספרו ספורים בעברית, אמר הבארון לבארונית: „הלא הם יודעים יותר מאתנו"! והיא ענתה: „צריכים לעשות זאת למופת בפאריז"...

באספת הכורמים, שהיתה במוצ"ש ב„בית-העם", אמר הבארון: „בית-עם כזה יש לכם, תתאספו הנה תמיד ותסדרו הכל ביניכם. תתנהגו באחוה ורעות, וכמו שאני אוהב אתכם ומטיב עמכם, כן תחיו ביניכם בשלום ובהסכמה, ובית-העם יהיה בית-עם באמת"... ויחל לדבר על מגרעות שונות שמצא בכורמים. וכאשר העיר אחד הנאספים, כי „גם לשמש יש כתמים", קרא הבארון ברגש: אם גם בשמש יש כתמים, הייתי רוצה, כי עליכם לא ימצא שום רבב... עליכם לשפר ביותר את מעשיכם והנהגתכם ואבק דק לא יפול עליכם... אליכם מביטים כל ישראל, אתם תקות כל בני אמונתנו בכל העולם ואתם גאותם וכבודם. אתם הטובים שבישראל, לכן אני מאוה, כי כר אבק קל לא יאבק אתכם... אני עזרתיכם מראש רק בהיותכם אז בעלי אידיאה, אך אם תסירו את האידיאה, אין מקומי בזה, ומה לי פה? תנו עבודה לאחיכם העניים וחזקו כח בני אמונתנו בעת תנועת הקנאות בעולם... צריכים אנחנו להושיע איש לרעהו"...

כאשר העיר אחד הכורמים, כי הבארון חושב איתם ל„שנוררים", התרגש מאד ויאמר: „אלמלי חשבתי אתכם לשנוררים, כי אז לא הייתי עמכם פה. לא הייתי פונה אליכם ולא הייתי נמצא במחיצתכם... והאם למי שאני עסוק בהם בכל כך אנרגיא אקרא שנוררים"?

בנוסח זה נאם הבארון גם בשאר המקומות שבקר והעיר את האכרים על שמירת התורה, על דעת השפה העברית ועל העבודה העברית...

והאם הדברים האלה הם דברי „נדיב" בעלמא? האם איננו שומעים בהם מאויי לב עברי נלהב, לב יהודי דתי וחובב ציון אמתי? הדברים האלה, שנאמרו בשנת תרנ"ט, היו צריכים, כמדומה, לשכך מעט את התמרמרותו של „אחד העם" כלפי הבארון על תשובתו אל ה„מלאכות" של „חובבי ציון" בשנת תרס"א, ולא לכתוב עליו: „איש אחד בעל אוצרות יושב בפאריז ומפרנס איזו מאות עניים היושבים על אדמתו בארץ ישראל, מפרנסם פעמים בריוח ופעמים בצמצום, אבל תמיד בבזיון ובשפלות... עבדים נבזים ושפלים הם בעיני אדונם, „שנוררים" ו„גנבים", שכל מזמתם היא רק להוציא „פרוטה יתרה מכיסו"... („השלח" כרך ז' צד 560—566. אבל אחד העם לא הבין את „הנדיב הידוע", לא הבין ללבו ורוחו... גם „הנדיב" בקש מ„עניים היושבים על אדמתו" את האידיאה, אותה ה„אידיאה" שבכל כך בקש ביניהם גם אחד העם...

ו„אידיאה" זו, או כעין זו, שבקש הבארון בארץ ישראל בשנת תרנ"ט, מצא בנו כעבור עשרים שנה בבואו לארץ ישראל בתור מאיור צרפתי והחל לסדר בה את הגדודים העברים לשם שחרור העם והארץ, עמו וארצו העבריים...

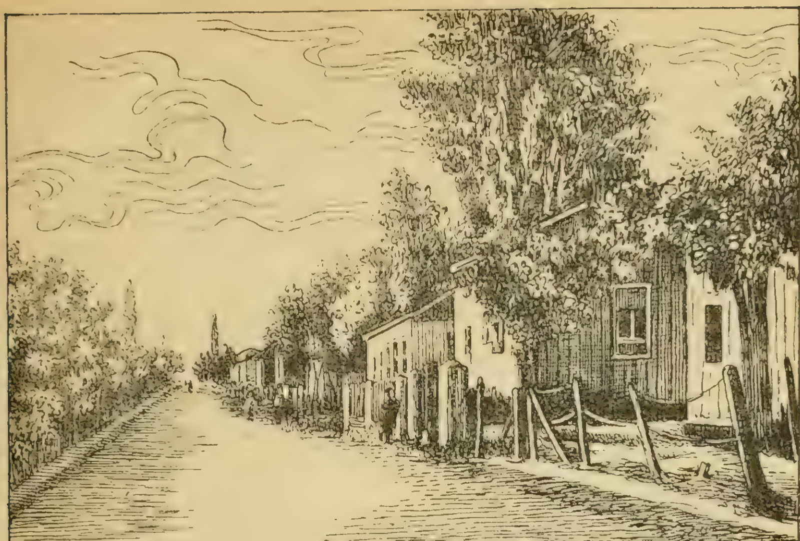
הבארון הזקן מלא אחרי דבריו, שדבר פעם אל האכרים בארץ ישראל לאמר: אני אלמד את בני עברית, כדי שיוכל לדבר אתכם בשפת אבותינו בבואו אליכם", והבארון הצעיר בא ארצה ישראל והשפה העברית בפיו. בשפה זו נאם את נאומיו בבתי־הכנסת ובאספות־עם; בשפה זו פנה אל האכרים והכורמים „היושבים על אדמת אביו", אבל — הוי —! אכרי „זכרון יעקב" לא מלאו אחרי הבטחתם ובניהם הם לא ענו לו גם הם בעברית, כמו שלא ענו אבותיהם לאביו לפני עשרים וחמש שנים... ההבדל הוא: האבות ענו „זרגונית" והבנים ענו — צרפתית... וכמה מבני „חיבבי ציון" ו„ציוניים" נלהבים ישנם בנו, שלא היו יכולים גם הם לענות לבן „בעל האוצרות היושב בפאריז" בדברו אליהם בשפת עמם?...

ה„נדיב הידוע" עדיין בהתנגדותו לזארגון הוא עומד. וכאשר התיצבה לפניו, לפני חדשים אחדים, מלאכית של הציונים הפולנים, לא חפץ כי ידברו אליו „יודיש"... אבל גם בציונותו הוא עומד, ו„בעל האוצרות היושב בפאריז" מוכן גם בזקנתו — יאריך ה' ימיו — לעמוד על יד „בעלי האידיאה" ולעסוק באנרגיא לתחית עמו בארץ אבותיו... *)

ואמרו מה שתאמרו: זהו כחה של הציונות הדתית, לה יש לא רק צעירים, כי אם גם ישישים, וזקנותה, אינה מביישת בעבודתה את ילדותה...

*) בימים האחרונים החליט הבארון למסור את בתי־הספר אשר במושבותיו„ הידועים בשם „בתי־הספר של יק"א", לרשותו של „המזרחי" בארץ ישראל.

יג.

עבודת החקלאים הדתיים.

ישנן מושבות אחדות בארץ ישראל, שנוסדו לכתחלה רק בידי יחידים דתיים ורק אחר כך נוספו עליהם גם יהודים סתם, שאינם „לא חמימי ולא קרירי" לגבי הדת, אבל מתנהגים בכלל בדרך המסורה המקובלת, וגם „נאורים" שונים. המושבות האלה — ההיתם הדתי עדיין טבוע כמעט על כל חיי צבורן, עד שדוגמתן יכולים למצוא רק בעיירות הקטנות שבליטא לפני הרבולוציא הרוסית הראשונה. ויישנן מושבות, שנוסדו מתחלה ע"י חוגי־אנשים שונים, רובם „בעלי־בתים" סתם ומיעוטם דתיים גמורים ו„נאורים". וגם במושבות אלה ניכרים החיים הדתיים בכל חיי הצבור. מושבות, שנוסדו לכתחלה רק בידי יהודים „נאורים", כלומר: חפשים בדת, כמעט שלא היו כלל בתקופת „חבת־ציון", ואפילו בתקופה הציונית. (על חוות־הפועלים אינני מדבר

בזה) והמושבה האחת, שהיתה מתחלה כולה „נאירית", נוסדה באמת בהשתדלותו ובעמלו של אחד הדתיים־הלאומיים היותר גדולים...

בראש המושבות שנוסדו רק ע"י דתיים עומדת בלי ספק „פתח תקוה". לא רק שאדמתה נקנתה על ידי יהודים כאלה, והם הם שיסדוה בראשונה בשנת תרל"ח (עי' בפרק השביעי), אלא גם בניה מחדש בשנת תרמ"ג, בין אלה ששבו אליה מירושלים ובין אלה שבאו אליה מביאליסטוק ומערים אחרות ברוסיא, היו כמעט כולם יהודים דתיים, ואחד מבני ביאליסטוק היה בה גם לרב, הרב הראשון בקולוניות העבריות. מושבה זו, שנעשתה למושבה היותר גדולה באוכלסים — יושביה עלו לפני המלחמה עד 3280 נפש — והיותר מרובה בכחות איניציאטיבה, מפורסמת בדתיותה. על יד בית־הספר מיסודו של רוטשילד, שנתכלכל אח"כ על חשבון יק"א. יסדו האכרים בעצמם „תלמוד תורה", ורב היה מספר התלמידים בת"ת, שהלמוד בו בשכר, ממספר התלמידים בביה"ס, אף כי הלמוד בו היה חנם... בבית־הכנסת הגדול שבמושבה מתפללים בכל יום כמה מנינים, החל מלפני הנץ החמה וכלה עם גמר זמן קריאת־שמע של שחרית, עם „ברכת כהנים" בכל יום. לפנות ערב, בין מנחה למעריב, יושבות כנופיות כנופיות של בני אדם בחדרים שעל יד ביה"כ לשמוע שעורים שונים בתלמוד, פוסקים ועוד, ויחידים בודדים רבים לומדים בעת ההיא בבית־הכנסת גופו. ובפרוזדור ביהכ"נ תלויה מפה גדולה מצוירת של המושבה בציונים: עד כרם פלוני יצפון, פרדס אלמוני ימערב וכו' — „תחום שבת"... (בגזר העתיקה היו קובעים בסוף אלפים אמה אבנים — בימי שמעון החשמונאי — עם כתבית עברית ויוונית „תחם שבת") .

על ערכה של „פתח תקוה" להתפתחות הישוב העברי החקלאי בארץ לא פה המקום לדבר. מושבה זו פתחה בעד ישוב זה הרבה פתחי־תקוה להתקדמותו וסללה לה הרבה מסלות חדשות, ולא יהנם עלתה על כל שאר אחיותיה בארץ ונתגדלה בשטח אדמתה פי שלשה מאשר היתה בהוסדה, והוקפה גם ב„בנות".

והאכרים הדתיים של מושבה זו הראו מסירות־נפשם על שמירת אדמתם, אומץ־לב וגבורת־רוח לעמוד מול ערביים־שודדים ומול הקדחת הירוקה לא פחות מה„חלוצים" הלאומיים בעשר השנים

האחרונות, אם כי ח ל ל י ה, חללי חרב וחללי מחלות, של „פתח תקוה" לא זכו עוד לכל „יזכור". ו ה ח י י ם שלה היו לשמצה בפיות ראשי „חלוציני" החדשים, ה כ ו ת ב י ם ראמות על ערך ה„עבודה העברית", ש א ח ר י ם יעבדו...

המישבה השניה, שהיתה כולה דתית, היא „יסוד המעלה", שנוסדה בשנת תרמ"ג ע"י חברת בני מזריטש בפולין, על שפת מי מרום. גם האכרים ה ד ת י י ם האלה הקריבו קרבנות רבים על שמירת מושבתם. הקדחת של בצות ה„חולה" שבה עשתה בהם ממש ש מ ו ת; צרות רבות סבלו גם מאת שכניהם, — עד שהבארון רוטשילד מצא צורך לבנות בכפר הערבי, הסמוך למושבה, בית מ ס ג ד יפה, כדי לקרב על ידו את לבות יושביו אל שכניהם העברים... — אבל את מושבתם לא ע ז ב ו. וגם תאיר עבודה נפלאה זו במשך ש ל ש י ם ש נ ה ר צ ו פ ו ת, עבודה ק ד ח ת נ י ת לעינים עשושות של אלמנות ויתומים, עוד לא מצא לו את סופרו בין בוראי הקולטום של עבודה עברית, יען „בועזים" הם ה„עובדים" הללו...

המושבה ה ד ת י ת השלישית היא „עקרון", שנוסדה ע"י הנדיב הידוע בשנת תרמ"ד. בני מושבה זו, שהיו עובדי־אדמה גם ברוסיא, מסורים כל כך לדתם, עד ששמרו את השמיטה הראשונה בארץ בשנת תרמ"ט, ולא סמכו על היתר הרבנים, למרות מה שהפקידות ש, הנדיב חרכה לתת להם בשביל „בטלה" זו את תמיכתם... גם העקרונים יסדו להם „תלמוד־תורה" מיוחד על יד בית־הספר של הנדיב, וגם ר ב מיוחד חונה בקרבם, אם כי כל „ישובם" הוא רק בן שלש מאות נפש.

אבל כשם שמסורים הם ה„עקרונים" לדתם, כך מסורים היו לעבודתם. כל א כ ר י ה, כזקנים כצעירים, שקועים היו כולם בחקלאות הפשוטה שבאחוזותיהם, בעבודת ה ש ד ה ו ב ר פ ת ה ב ק ר. כמה עמל וכסף השקיעה הפקידות הרוטשילדית לעשות את ה„זורעים" האלה ל„נוטעים", הדבר כבר הביא לידי „מרידות" ולידי „אקספריציות" של חיילים, לידי רוגזו של הנדיב ולידי „דין תורה" של הרבנים, אבל כל ה„נצחונות" של ה„יד הנותנת" לא הועילו כלום, וסוף סוף נצחה ה„יד ה ע ו ב ד ת": העקרונים נשארו חקלאים פשוטים, זורעים וקוצרים, חולבים ומחבצים: ועקרון היתה למושבה חקלאית מופתית...

„ראשון לציון" איננה כבר מושבה שנוסדה ע"י ד ת י י ם. אדרבה:

רוב מיסדיה היו „בעלי־בתים" ונאורים, אולם ההשפעה הדתית ניכרת בה בכל. בית „תלמוד־תורה" נוסד בה, שבו לומדים כמאתים תלמיד; בבית־הכנסת מתפללים שחרית שני מנינים בכל יום, ואחד מהם בבוקר השכם לפני יציאת העובדים אל הכרמים; בין מנחה למעריב נלמדים שעורים אחדים; ועד המושבה מנה מפקח מיוחד על הפרשת תרומות ומעשרות; מפקחים גם על עקירת כלאים בכרם; פקוח דתי מיוחד יש ביקבי־היין; ואם יש חפץ למי להתפלפל בדברי תורה או בדברי חכמה ישראלית, ימצא לו ב„ראשון" חברים מחדדים, אף כי אין בה רב מיוחד והיא נתונה, כמו שאר המושבות ביהודה, תחת הרב מיפו. (כמדומה, שיש, או היה, ב„ראשון" מנין מיוחד ל„חסידים הבד"יים" ומנין מיוחד לפועלים).

גם „רחובות" נוסדה בעיקר ע"י „בעלי־בתים", אבל בין מיסדיה, וביחוד בין חברי „מנוחה ונחלה", היו גם דתיים גמורים, שדתיותם הביאתם לידי עבודת הישוב. אם „מנוחה ונחלה" יכלה להחזיק מעמד ולהגיע אל מטרתה שהציבה לה, ולא התפוצצה כשאר החברות בנית־מינה, ועזרה הרבה להתפתחותה של מושבה־מרגלית זו, עליה להודות הרבה לראשה רבי יעקב ברודה מיורשה, שעמד לה תמיד בשעת דחקה ולא נתן להפסיק את העבודה בארץ ישראל, אף בעת שרבים מחברי החברה לא הכניסו את תרומותיהם בעתן והקופה היתה ריקה... וגם „הצעירים", שהקדישו מבחר כחותיהם ל„מנוחה ונחלה" ו„רחובות" בכלל, והם מר אליהו זאב הלוי לווין עפשטיין ומר זאב גלוסקין, היו חי"צ מסורים למסורת אבותם. בין אכרי „רחובות" נמצאים גם קנאים דתיים אחדים, מטפוסם של הפרנקפורטיים, אולם בהפגשם עם קנאים „לאומיים" אחדים, מתלמידיו של אחד העם, הפשירו איש את רעהו במדה ידועה והמושבה נושאת עליה חותם דתי־לאומי מיוחד. גם ב„רחובות" יש בית מיוחד ל„תלמוד־תורה". גם בה נשמע קול תורה בלילות בבתי־האכרים, או ביום בשימורות הכרמים.

כזה היא גם ב„חדרה", שבין מיסדיה יש הרבה חסידים חבד"יים, גם במושבות־הגליל הראשונות.

בכלל יש לאשר, כי כמעט כל המושבות בארץ ישראל, מקאסטיני עד מטולה, הרוב המכריע של אכריהן, וגם של פועליהן — עד שנת תרס"ה — הם יהודים רגילים, כמו המוני היהודים בליטא

ופולין לפני מלחמה זו, הולכים בדרכי המסורה היהודית בלי „סלודים" מיוחדים ובלי „חפשיות" מיוחדת... (בקאסטיני התפלפל אתי, בקיץ תרס"ה, אחד האכרים־הפועלים בהלכת „שמן קיק" מעצי ריצינים שבא לנטוע, ובמטולה השתתפתי בחגיגת התחלת כתיבת ספר־תורה). ואם יש בהן איזה מספר של „חפשים", בעלי אידיאות או בלי כל אידיאה, הנה יש לעומתם גם מספר דתיים נלהבים, קנאים ובלי כל קנאה... ואם יבוא איש ויאמר, כי ה„נאורים" יסדו את הישוב החקלאי החדש בארץ ישראל, אז יוציא שקר גלוי מפיו. אבל אם יבוא אחר ויאמר, כי ה„דתיים", כלומר: הנושאים ברמה דגל הדת, בנו ישוב זה, לא ידבר אמת גם הוא. אבל האמת ההיסטורית היא, כי יהודים מסורים לדתם הם היו מיסדי הישוב ובוניו. ההשפעה הדתית היתה בעבודה זו דרך צנורות פנימיים, נסתרים מן העינים ואינם עולים על שפתים. יען כן גם קבל הישוב את צורתו הדתית בלי כל קולות, או יותר נכון: צורה יהודית זו מאליה נוצרה בלי כל כונה תחלה. טבעי היה הדבר, כי כאשר בונים בתים במושבה חדשה, בונים בית אחד לבית־תפלה; כאשר קונים מחרשות, קונים גם ספרים, ממנים מורה וממנים שו"ב, ובכלל מכינים כל צרכי הדת, כי הן מושבה יהודית מיסדים, כלומר: מושבה ליהודים.

ועוד אחת יש לאשר: ה„חפשיות" של הלאומיים כשהיא לעצמה לא היתה כלל וכלל גורם חיובי בהתפתחות הישוב, להגביר את מסירת נפשם על הישוב הזה. אבל הדתיות של הלאומיים, ואף הדתיות של הדתיים, היתה לגורם חיובי גדול בהתפתחות זו... והדבר מובן: ה„חפשיות" אין לה כל יחס אל הארץ, ואם יתעמקו יותר, אז יתגלה ביניהן גם יחס שלילי... אבל ה„דתיות"— הן קשורה היא באלפי נימין אל הארץ וישובה, וכל מה שתתעמק יותר, כן יגדל היחס החיובי שביניהן. ודבר זה ראינו בהרבה מושבות...

המושבה היחידה, שנוסדה כולה ע"י נאורים היא „גדרה", מושבת ה„ביל"ויים", אבל גם היא חיבת תודתה לאחד הדתיים. — לרבי יחיאל מיכל פינס.

ורבי יחיאל מיכל פינס ראוי הוא להקדיש לו פרק מיוחד במקום זה.

יד.

רבי יחיאל מיכל פינס.

עבודתו של רבי יחיאל מיכל פינס **בארץ ישראל** החלה בדמדומי-התקופות: לפני התקופה „חבת ציון" ואחרי תקופת „שיבת ציון". — מאמרים בדבר „ישוב ארץ ישראל" כתב אמנם כבר בתקופת „שיבה ציון". היא בא ירושלימה בשנת תרל"ח בתור בא-כחה של „מזכרת משה" בלונדון, הוא החברה שנוסדה לשם רבי משה מונטפיורי בשנת מלאת לו תשעים שנה, תרל"ה. ופינס בא ירושלימה לא רק במבחר שנותיו (**הוא** נולד בשנת תר"ב), אלא גם במבחר דעותיו. הוא בא והשקפה דתית-לאומית ברורה ומסומנת בלבו על הדת ועל חיי-הלאום כאחת, היא ההשקפה שברר אותה בספרו המצוין „ילדי רוחי" (מגנצא תרל"ב). „מטרת דת ישראל — קבע בספרו זה — היא חבורו הלאומי... „דת ישראל, כתורת מדינה, משולבת בחיים וקובעת ומגבלת יחוסי פרטי

האומה קצתם אל קצתם. ומגמתה: להקים גוי כולו כאיש אחד חברים; זברית עם לאור עולם... ואחרי שדת ישראל משולבת בחיים מצד אחד ושואפת להקים את עמה לאור עולם מצד שני, לכן היא שמה לב גם למצב החיים של בני ישראל וגם למצב המוסר של העמים האחרים. בעת שבני עמנו היו בין הפרסים והיונים, אשר גזל בן נכר ונזקו היה בעיניהם היתר גמור, התנהגו גם היהודים עפ"י דרישת החיים במצב כזה, ו„גזל עכו"ם" היה מותר גם להם. אולם כאשר נודע לרבן גמליאל מפי ה„סרדיוטות הרומאים". שבאו לארץ ישראל לעמוד על טיבה של דתנו, כי דבר זה איננו מוצא חן בעיניהם ונוכח מזה, כי הרומאים כבר עלו במדרגה מוסרית יותר גבוהה מהיונים, שהביטו על כל העמים האחרים כעל „ברברים" שדמם וממונם הפקר, יצא רבי גמליאל ודרש: „גזל עכו"ם אסור מפני חלול השם"; „חלול השם" הוא, אם אחרים יהיו גבוהים במוסרם מן העם העברי, שהוא צריך להיות „לאור עולם"...

וכדי שעמנו יהיה באמת לאור עולם, אין כל צורך ב„תקונים בדת", כאשר דרשו אז מעברים שונים במערב ובמזרח, אבל יש צורך, וצורך גדול, ב„תקונים בדרך ארץ", בדרכי החיים של בני עמנו. צריכים לתת להם את כל הדברים שהם משוללים מהם. צריכים „להורידם מן העולם הרוחני שהיו בו אל העולם הזה", לתת להם אדמה לעבוד, להמציא עבודה לבעלי המלאכה שישנם, לתקן את החנוך מהמסד עד הטפחות וכו' וכו'.

וכל פרטי התקונים האלה נערכים ומבוארים ב„ילדי רוחי" בבהירות יתרה וברוח דתית-לאומית גמורה ובהכרת החיים. כי היה רבי מיכל פינס לא רק גאון חריף ובקי בתלמוד ופוסקים, כי אם גם בעל הגיון מעמיק, חוקר בשאלות-החיים, ידען בספרות העמים ובעל סגנון עברי חד וקצר ופקח נפלא.

ובבואו בהשקפה מסוימת זו על הדת ועל החיים ירושלימה, ועוד בתור שליח רשמי של חברה, ששמה לה למטרה לתקן את חיי היהודים, זכר את „תקונו" הראשון „יליד רוחו": „להורידם מן העולם הרוחני אל העולם הזה", ושכח, כנראה, כי בבני ירושלים כלול ה„עולם הזה" ב„עולם הרוחני" שלהם... והמוריד אותם ממנו כאילו „יורד לחייהם"... ומסבות-הזמן גרמו, כי באותו פרק עלה ירושלימה

הד"ר הרצברג מטעם „החברה לגדל יתומים עברים בארה"ק", שנוסדה בברלין ע"י הרב ד"ר עזריאל הילדסהיימר, ופינס נבחר ליועץ הועד, שנסתדר בירושלים ליסוד „בית היתומים". ובחצי שנה מקודם עלו ירושלימה הגאון רבי יהושע ליב דיסקין מבריסק ואשתו הרבנית, שביתה היה ל„קן הקנאות" לרדוף באף וב„חרמות" את כל אלה שרוצים להכניס איזה תקון חדש ב„עולם הרוחני", או ב„עולם הזה", של ירושלים ה„חלוקנית"... ושנה אחת אחרי כן עלה ירושלימה גם מר אליעזר בן־יהודה, צעיר שואף קרבות ו„מתקן עולמות"... וחומר־שרפה ומבעירים חרוצים לא חסרו בעיר הקודש, ופרצה מלחמה עזה בין הרבנית מבריסק וסיעתה ובין „חבר המשכילים"... ורבי יחיאל מיכל פינס נסחב גם הוא לתוך מלחמה זו, ונתפס גם הוא ב„חרם" הרבנית, וכל העולם העברי נזדעזע ל„חלול השם" שנעשה אז בירושלים.

פינס היה אז מלא יאוש מבני ירושלים. הוא ראה בעינים בהירות את כל המצב, עמד על כל כובד המלחמה העומדת לפניו, וגם נוכח, כי אין לבטוח הרבה גם ב„גבורי־מלחמתו", הירושלמיים חניכי ה„חלוקה"... בעת הראשונה לבואו עוד מצא לו שביב תקוה להצלחת שאיפותיו הגדולות ב„פתח תקוה", שנוסדה אז על ידי בני ירושלים. בנסיון זה, שהעיד על תסיסה פנימית בקרב הירושלמיים הצעירים לשנות את סדרי־חייהם שנוי עיקרי, תלה פינס תקוות גדולות לעתיד. אולם נסיון זה לא הצליח, הצעירים שבי ירושלימה רצוצים ומדוכאים, וכל התקוות הטובות כלו בעשן...

והנה בעת שפינס עמד בחי"ץ ב„מערכות המ־המה", ופזר כחותיו וכשרונותיו המצוינים כדי להגן על „בית־יתומים" אחד, שמכל עברים שות שתו עליו יקירי־ירושלים להרסו בגלל „פשעו" הנורא ללמד את חניכיו גם דעת שפה זרה ולמודי־חול... ובביתו, ישב משמים ותוהה על חרבן שאיפותיו ותקוותיו... פרצו בנגב רוסיא הפרעות האיומות, וביום בהיר אחד ולפניו עומדת חבורת־צעירים, שבאה זה עתה מארץ הדמים, חבורת — ה„בילו־יים"...

מני אז נעשה רבי יחיאל מיכל פינס לאבי ה„חלוצים" הראשונים האלה. הוא מצא בהם מה שלא יכול למצוא בבני ירושלים ויקדיש את כל כחו לצעירים הנלבבים האלה, ולא נח ולא שקט עד שקנה בערם בשנת תרמ"ד, בכסף שלוה ברבית, 3000 דונם אדמה בכפר קטרה, עמד

על ימינם בכל עת צרה ומצוקה מיום שהתיישבו על אדמתם זו בחנוכה תרמ"ה, השיג את הרשיון בעדם לבנין הבתים בשנת תרמ"ח, ולא נתן מנוחה ל„חובבי ציון" עד שהביאו את ה„בילו־יים" שנשארו בארץ אל המנוחה ואל הנחלה. וכה קמה המושבה „גדרה".

ומה מצא פינס בבילו־יים אלה, שקנו אותו קנין גוף ונפש כאחד? על זה ענה בעצמו במקום אחר: „אנכי האיש אשר הרבה יותר מלאחרים נתנו לי ידים להתבונן היטב אל אותה ההתעוררות של בני חו"ל בראשית צמיחתה, ורק בה לבד מצאתי את חפץ הישוב כולו קדוש לתכליתו ומנוקה מכל פניה צדדית. לכן התקרבתי אל נושאי דגל זה בטהרה, ויקרבו גם המה אלי. עמהם הייתי בזמן שהתגלגלו על פני הרצפה בבית אחד הפרדסים בפרור יפו, ולבי הלך אחריהם עת הטו שכמם לכל עבודת פרך במקוה ישראל. עמהם הייתי בזמן שישבו צפופים בבית־קרשים שבגדרה בתוך הפלחים השאטים אותם מסביב, וילחמו עם הרעבון מבית ועם הקרה והגשמים מחוץ. עמהם הייתי כמעט משך עשר שנה, וכמה חליפות והרפתקאות עברו עליהם, כמה פעמים נשתנתה דעת הקהל ביחס אליהם, יום אחד חשבום לגבורי ישראל וממחרת נתנו אותם לקבצנים המטילים עצמם על הצבור; ובכל החליפות והתמורות האלה, ובכל התלאה אשר מצאתם לא נלאו ולא רפו ידם" („חבת הארץ" חוברת א. ירושלים תרנ"ח), מסירותם זו של ה„בילו־יים" אל ישוב הארץ בתור תכלית לאומית היא היא שרכשה את מסירת נפשו אליהם.

וגם בני־גדרה התקרבו באמת אל פינס בלב ונפש. וכה גדלה השפעתו עליהם, עד שגם הם, אלה ה„בילו־יים" ה„חפשים בדת", שמרו את השמיטה הראשונה כמו ה„עקרונים" הדתיים, באשר כן חפץ רבי מיכל פינס, שלא רצה לעבור את מצות הרב בעיר מולדתו רוזינוי, רבי מרדכי גימפל יפה, שהתיישב אז ב„יהוד" על־יד פתח תקוה, ואשר אליו נשמעו גם העקרונים שלו, של גליל רבנותו בליטא... וכאשר חזקה על פינס פקודת חו"צ באודיסה לבל יחמיר על בני־גדרה יותר מהרבנים, שהתירו את העבודה בשביעית, הלך וחכר מהערביים חלקת־אדמה וה„בילו־יים" זרעו בה מעט חטים ותבואת הקיץ „כדי לקיים מצות עבודה בשביעית", כמו שהוא כותב ללילנבלום...

בשנות תר״ן—תרנ״ב היה פינס חבר הועד הפועל ביפו של הועד הפלשתיני באודיסה, אשר טמקין עמד בראשו. עם המשבר הגדול, שעבר על הישוב בשנת תרנ״ב, עזב פינס את יפו ושב לירושלים, אבל גם מני אז הקדיש את עטו ואת כשרונותיו להתפתחות הישוב החדש למקצעותיו השונים. מלבד מאמריו המרובים בעניני הישוב כמעט בכל העתונים העברים הוציא גם חיבורות חשובות אחדות, כמו: „עבודת האדמה״, „תורת משפטי תוגרמה״ (יחד את חתנו לוקח בתו מר דוד ילין), „מסכת נתוח״ (בהשתתפות ד״ר שרשבסקי), „ברייתא דמרכבה״ — חימיא, „מביא למעשה בראשית״ — לידיעת הטבע, ועוד. החוברות האחרונות, שנועדו בעד בתי־הספר העבריים בארץ ישראל, הן גם אוצר נחמד בסגנון בספרות העברית... הוא היה גם ממיסדי לשכת „בני ברית״ בירושלים, ממיסדי בית אוצר הספרים „מדרש אברבנאל״, שהיה אח״כ ל„בית נאמן״, התעסק ביסוד המושבה „מוצא״ ועוד.

כאשר נתגברה, בשנת תרנ״ד, בישוב החדש השפעת „בני משה״, ופינס ראה ב„לאומיות חשובת הדת״ של אגודה זו סכנה למסורת העברית, יצא נגדה בעטו החריף בחמש חוברות בשם „אמת מארץ תצמח״, אבל את מלחמתו זו נהל ב ה ס ת ר פ נ י ם, בשם „מגיני ארץ״, ולא קרא את שמו עליה, ועל כן לא הצליח בה...

ורבי יחיאל מיכל פינס שם תמיד את לבו לשאלות ה ד ת י ו ת, המתעוררות פעם בפעם מסביב לישוב החקלאי החדש, והוא חודר תמיד לא רק לעומקה של ההלכה, אלא גם לצרכי החיים ומחפש לו מוצא, שדת ישראל תשאר „משולבת בחיים״, כדי שהחיים העבריים יוכלו להשאר משולבים בדת ישראל...

כאשר נגש ה„מזרחי״ בביא־יסטוק לטעת בשנת תרנ״ד את „גן האתרוגים״, היא „גן שמואל״, ונתעוררה „שאלת ההרכבה״, יצא אז פינס לדון על שאלה מ ע ש י ת זו בכל עומק הגיונו. אם אפשר ל ה ת י ר את הרכבת האתרוג ב„לימון״, באשר לפי דברי האגרונומים של היום הם שניהם „מין אחד״, עוד הדבר מוטל בספק. אבל גם לאסור לגמרי הרכבה זו קשה מאד, באשר אז הננו גוזרים כליה על אתרוגים כ ש ר י ם, באשר עץ אתרוג בלתי מורכב חי רק כ ע ש ר שנים, ונושא פירות רק כ א ר ב ע שנים, ואין כו „חשבון״ לגדלו... וגם „שאלת ההרכבה״ איננה נוגעת רק לאתרוגים בלבד, היא שאלה

ישובית חשובה. „יש הרבה נטיעות חשובות, אשר ארמלי היתרה בניהן ההרכבה אז היו למקור עושר לבעליהן". ופינס מציע להורות הלכה למעשה כהרא"ש והטור, ש„מותר להרכיב מין שלא במינו על גבי השרשים שמתחת ,קרקע, שלא נקרא עליהם שם אילן מעולם", ולפי דברי אגרונומים מומחים אין הפרש לענין השבחת הפרי בין אם תהיה ההרכבה על הגזע ובין שתהי על גבי השרשים. „ואם גם הש"ך אומר, כי לכתחלה יש להחמיר כהר"ן... אין ספק אצלנו אשר אלו נשאלה שאלה זו לפני הש"ך בארץ ישראל, ובזמן שישראל התחילו לעסוק בנטיעות לשם עיקר פרנסתם, לא היה מחמיר אפילו לכתחלה, כי חומרא זו לגבי אסור כלאים קולא היא לגבי ישוב ארץ ישראל, ובפרט לגבי נטיעת אילנות בארץ הזאת, שחבה יתרה נודעת לה במצות „כי תבאו אל הארץ ונטעתם"... („האכר" חוברת ג, ירושלים תרנ"ד).

על המאמר הזה, שנכתב בעת ה„פולמוס" עם ב"מ, חותם פינס עליו „הצעיר באלפי פשוטי חובבי ציון", — זה היה עוקץ כלפי „טיבי" חו"צ, כמי שנתכנו „בני משה".

עם הופעת הציונות המדינית נעשה הזקן שבחו"צ זה לציוני נאמן, ולא מפני שהיה מ„חסידי הרצל", אלא מפני שלא חדל מהיות מחסידי ציון. וע, כן לא ארח יחברה לא עם בן־יהודה בירושלים ולא עם גיסו מר זאב יעבץ בווילנא ללכת אחרי הרצל — לאוגנדה... בירושלים נעשה פינס חבר לאגודת „ארץ אבות" בנגוד לתנועה האוגנדית, וב„המזרח" הווילנאי הוא מדפיס מאמר, שבו הוא מבאר את נמוקיו להתנגדות זו, ובדבריו הקצרים מובעת השקפה שלמה על תכונת עמנו ועל תפקיד הציונות. וזוהי תמציתה:

„עם ישראל בכמותו גוי קטן מאד ולא היה נחשב בעולם כלל וכלל לולא התבודד במיעוטו בכח אלהיו אשר בקרבו... והנה זה כחו לאלהיו הוא האופי הלאומי שלו, אשר בהכחישו לו והיה כשמשון אחרי התגלחו, רפה וחלש כאחד האדם. ועם ישראל כל משך היותו על אדמתו, עד גלות בבל, לא ידע, כי תמצית כחו הוא בהתבודדותו, כי תורת השתמרותו הלאומית על ידי התבודדותו באלהיו והצטיינו באפיו המוסרי, טרם נקלטה בקרבו ונבלעה בדמי למרות מה שהנביאים לא חדלו מהזהירות אותו תורה זו השכם ודבר"... ועל כן גלה מארצו.

בזמן בית שני נתחוללה מהפכה נפלאה בקרב העם. שמחתו הגדולה על ארצו אשר שבה, והחרדה הגדולה עליה לבלתי תאבד ממנו שנית שחטו את יצרה של עבודה זרה וההתבוללות בטלה לגמרי. אבל העם נטה אז אל הקצה השני ל„התבודדות מיפלגת. אשר חוללה סוביקטיבות יתרה ואשר שבה מצדה לחולל קטטות ומריבות במחנה". והסתגלה בקרב העם המרה הנשחתה של „שנאת חנם"—יגלה שנית...

„והנה נא ידענו, כי השטן הזה של שנאת חנם, או של רגש „העצמיות הפרטית היתרה", אשר בנו, עדיין הוא מרקד בתוכנו ומהרס ומבטל גם כל נסיון של „הסתדרות" עממית או לאומית רק בהסתדרות הציונית, אשר כלי מבטאה הוא הקונגרס, אנחנו רואים כמו יציאה מן הכלל, ולמרות התסיסה וההתגוששות שבו איננו הולך ומתנונה, אלא אדרבא הולך ומתחזק... ומה בא זה ללמדנו? כי מתחדשת פה לעינינו שנית ההתחיללות של ההתילדות המדינית, אשר ראינו בשיבת ציון הראשונה, ואותה הסבה עצמה, אשר שרטה ליצרה דע"ז היא העקיר מאתנו גם את יצר „שנאת חנם" ותבטל את רגש „העצמיות הפרטית היתרה" שבנו ותלמדנו לשים צוארינו בעול המשמעת הצבורית. כי הנפלאות האלה יחוללו אי"ה בקרבנו „חפץ החיים," או חפץ „הקיום הלאומי המדיני", אשר התעורר לתחיה.

„אבל היות שאין להעלות על הדעת שיבת ישראל לקדמותו בלי „ציון וארץ ישראל", על כן הסתדרות מדינית בלי ציון וארץ ישראל לא תצליח, כי לא יהיה בכחה לחולל את המהפכה הנזכרת באופי העם ושטן „העצמיות הפרטית לא יחדל מהחריב והשחית"... (המזרח". ירחון ציוני —מזרחי, צד 333—335).

כה נשאר רבי יחיאל מיכל פינס נאמן עד יומו האחרון, הוא נפטר בקיץ תרע"ג, ל„ילדי רוחו" בתורת ישראל ולמעשי-ידיו בארץ ישראל. לחמו הוא היה לחם צר, שמצא בעבודתו ב„בקור חולים דאספיטאל", ובשנים האחרונות גם בהוראת תלמיד בסמינריון למורים, אבל לעמו התאמץ להאביל ביד רחבה גם דגן שמים מתורתו, גם לחם האדמה מארצו...

טו.

המעבר מ„חבת ציון“ ל„ציונות המדינית“.

בקיץ שנת תרנ"ו יצאה, כידוע, לאור „מדינת היהודים“ של ד"ר הרצל. ברוסיא, שמספר קוראי אשכנזית בין „חובבי ציון“ לא רב היה, לא עשתה הופעת הספר הזה רושם מיוחד, אבל הם הרגישו תיכף, כי עם מחברו של ספר זה כח חדש גדול נוסף על מחנם. וכאשר נודע ל„מזרחי“ בביאליסטוק, כי גם הד"ר מאקס נורדוי נתן ידו להרצל, — דבר זה הודיע ל„מזרחי“ מר אוסישקין, שהיה אז בפאריז — בשר ה„מזרחי“ בשורה זו בדבר „שתי השמשות הגדולות שהופיעו על שמי ארץ ישראל“ לכל „חובבי ציון“ במכתבו החוזר ל„שבת נחמו“, לשבת שחגגו חו"צ בערים רבות בהטפית ועליות לתורה בבתי-הכנסת העירוניים. ואם בדבר הרצל היה כבר הדבר ידוע, הנה הידיעה בדבר נורדוי היתה כל כך מפליאה, ממש „בלתי יאמן כי יסופר“, עד כי עוד כעבור חדש חשב אחד העם, באספה הכללית של חו"צ באודיסה, לחטא ל„מזרחי“, כי הוא מפיץ במכתביו החוזרים ידיעות בלתי נכונות רק כדי להלהיב את הלבבות, והראיה: ידיעתו האחרונה בדבר נורדוי, שנתן ידו אל רעיון יסוד „מדינת יהודים“...

באספת „חובבי ציון“ זו באודיסה, אלול תרנ"ו, השתתף גם מר בילקובסקי, שהיה אז פרופיסיר לתורת המשפטים באוניברסיטה בסופיא בירת בולגריא, ובאחת הישיבות מסר לנאספים תוכן השיחה, שהיתה לו עם ד"ר הרצל בסופיא, בשובו מנסיעתו הראשונה לקונסטנטינופול, ואת הרושם העז שעשה הרצל עליו. ולבסוף בקש להראות לו באיזה אופן יש להעמיד חבור תמידי בין הרצל ובין „חובבי ציון“ שברוסיא. הועד הפלשתיני באודיסה, בתור מוסד רשמי, פחד לקחת דבר זה בידו, ונמסר הדבר ל„מזרחי“. ומני אז החל „המזרחי“ לבוא בדברים על אדות כל ההצעות והמאורעות, שקדמו לקריאת הקונגרס הציוני הראשון, שנועד מתחלה להיות במינכן והיה אחר כך בבאזל.

דבר קריאת הקונגרס הזה עורר, כידוע, התנגדות עזה לא רק בין „רבני-המחאה“ אשר באשכנז, אלא גם בין „חובבי ציון“ אשר שם.

אבל לא קטנה היתה גם ההתנגדות בין „חובבי ציון” אשר ברוסיא. התנגדותם של האחרונים נבעה ביחוד מתוך פחד: פן יזיק ה„רעש” והפרסום הגדול, ובעיקר השם „מדינת יהודים”, לישוב העברי בארץ ישראל, משאת נפשם וחיי רוחם. אבל ה„מזרחי” לא שם לב לכל הטענות והפחדים, שנשמעו מעברים שונים, ועורר את טובי חו״צ ברוסיא לנסוע אל הקונגרס הציוני. רק הוא לא הסכים להצעת ד״ר בוכמיל, שנסע אז ברוסיא מטעם הועד המכין את הקונגרס, לשלוח אל הקונגרס „פטיציות” חתומות בידי אלפי יהודים.

הקונגרס עבר, כידוע, בהצלחה רבה. ובין הציונים החדשים תפסו מקום בראש—„חובבי ציון” הישנים. ארבעת המורשים, שנבחרו ברוסיא, היו כולם מ„חיבבי ציון” הראשונים, ובהם גם הגאון רבי שמואל מוהליבר, ראש „המזרחי”. ההתעוררות שקמה בין היהודים ברוסיא היתה רבה מאד. נודעה בקהל החלטת הקונגרס בדבר „השקלים” ומהרו בערים רבות להקהיל קהלות ברבים, להלהיב את לבות הנאספים ב„גאולה קרובה” ולאסוף „שקלים”, אם כי איש לא ידע עוד אל נכון מה טיבם של „השקלים” האלה ולאיזו מטרה נועד כסף זה, וגם לא היה עוד כל „שובר” קבוע, חתום בידי איזה מוסד, לקבלת השקלים. אולם יחד עם ההתלהבות העממית קמה גם מהומת-הדעות בקרב „חובבי ציון”. מצד אחד פחדו פן יזיק ענין ה„שקלים” להכנסת הועד הפלשתיני באודיסה, תומך הישוב העברי בארץ ישראל, והחלו להפריע בעד התנועה החדשה, ומצד שני החלו לבטל את כל ענין של ה„ישוב הפעוט” ודרשו ברבים לעזוב את כל העבודה שנעבדה עד כה כדי להקדיש את כל הכחות ליצירת ה„מקלט הבטוח”... בפרין זה, שנבעה במחנה העובדים, עמד ה„מזרחי”; ובתור „מרכז רוחני” לחו״צ, שדבריו היו נשמעים, הטה את לבם של הראשונים אל התנועה החדשה ואת לבם של האחרונים אל העבודה הישנה, וקודם כל השתמש בהתלהבות העממית להפנות את לב ההמונים אל הישוב בארץ ישראל ואל הגדלת הכנסתו של הועד הפלשתיני באודיסה, דבר שעלה בידו באופן היותר טוב, כפי שמעידים חשבונות הועד הזה לשנות תרנ״ז—תרנ״ח. וכה סגר „המזרחי” את התנועה הציונית ברוסיא בצעדיה הראשונים במסגרת „חבת ציון” מעשית, ישובית; וגם הכניס רוחה של „חבת ציון” לתוך „הציונות המדינית”. במכתבים

חוזרים ובמכתבים פרטיים רבים לעסקני-הישוב הראה ה„מזרחי" גם על ערכה של התנועה החדשה וגם על ערכה של העבודה הישנה.

ה„מזרחי" חשב את התנועה הציונית לבתה של „חבת ציון", והביט עליה לא כעל תנועה חדשה, אלא רק כעל התפתחות הישנה, ועל כן טרם שנחפש לה ראשים ומנהלים חדשים צריכים למשוך אליה את המנהלים הישנים. כדבר זה חשב גם הרצל לפני הקונגרס הראשון. עוד ביום כ"ג לחודש אייר שנת תרנ"ז כותב הרצל וחבריו, ד"ר שנירר וד"ר ע. קוקש מווינא, להגרש"מ כדברים האלה:

„קבלנו את תשובתו הנכבדה הכתובה בידי „מזרחי" וגם את ה„מכתב החוזר", אשר קראנו אותו בקהל חברים, ודבריהם היקרים העירו בקרבנו רגשות קידש ויפעלו על לבנו פעולה עזה ונמרצה, בראותנו את גודל אהבתכם לציון ואת פעולותיכם הנשגבות, אשר פעלתם עד כה לטובת הרעיון הקדוש משאת נפשנו ונחמתנו בארצות פזורינו. לדאבוננו לא ערבה גם לנו השמחה ע"ד צעדי חו"צ עד כה, וכמוכם כמונו מצטערים אנו על רפיון כחנו וידינו הקצרות לכלות אף מפעל אחד עד גמירתו, כאשר תתאוננו בצדק במכתבכם החוזר הזה"...

ואחרי שהם שואלים עצה בהגרש"מ: אם לתת את עשרת אלפים הגולדין שביד חברתם „ציון" לטובת המושבה „משמר הירדן" [ע' למעלה פרק ט'], ומודיעים לו בדבר קריאת הקונגרס, הם מוסיפים וכותבים: „והננו מעירים את מכ"ת וכל חובבי ציון הנלוים אליו לשים לב לאספה זו ולהשתדל בין חו"צ, כי יקחו בה חלק במספר רב, ובפרט אלה מהו"צ, היודעים את כל דרכי הישוב והתפתחותו עד כה, והיודעים את רוח עמנו ותורתנו הקדושה ותולדותינו, נחוץ כי יבואו לאספה והשמיעו דעותיהם בנוגע לכל צרכי עמנו ועתידותיו. הן מטרת האספה היא רק למען אשר יתאחדו כל חו"צ בכל ארצות תבל והיו לאגדה אחת, שתעבוד עבודתה ברוח אחד ובמחשבה אחת. ואתם חו"צ שברוסיא, אשר עברתם לפנינו כחלוצים הראשונים, עליכם החובה לקחת חלק בראש האגדה ולהשתתף במפעלנו זה בעזרת ידיעותיכם, שרכשתם לכם במשך שנות עבודתכם לטובת הרעיון הקדוש"...

ובדרך זו, שהתוה הרצל, הלך ה„מזרחי" אחרי הקונגרס: להעמיד בראש הציונות את „חובבי ציון" הישנים, הוא רק דרש, כי המורשה הרשמי של הועד הפלשתינאי באודיסה לא יתעסק בענין ה„שקלים",

שנאספו בלי רשיון הממשלה, לבל יזיק דבר זה אל הועד המאושר. אבל הטיל חובה זו על עסקני ה„מזרחי" בכל הערים.

אולם הקושי שבכל התנועה הציונית אז ברוסיא היתה יצירת איזו „הסתדרות". גם בווינא לא נגש אז „הועד הפיעל" לכל עבודה, בהכותו עד שיתאשר מטעם הממשלה האוסטרית, — הוא נתאשר אח"כ בצורת מוסד בשם „ארץ ישראל" — וברוסיא הלא לא היתה כל תקוה לאישור רשמי באיזו צורה שהיא, אחרי שההסתדרות הציונית עולמית היא ופוליטית היא... וידוע היה מראש, כי כל העבודה הציונית לא תהיה בהיתר. ופה גם קפצה „שאלת השקלים". אלה טענו, כי כל ה„שקלים" צריכים להשלח ווינאה, ואלה להפך — כולם יוקדשו לצרכי תעמולה ציונית בארץ; אלה הציעו פשרה: מחצה לווינא ומחצה למדינה, ואלה דרשו, כי אחוזים ידועים מהשקלים יוקדשו ל„קרן הלאומית", שעל דבר יסודה דבר פרופיסור שפירא מעל במת הקונגרס הראשון. מלבד זה צריכים היו לסדר את קבוץ השקלים עפ"י איזו שוברות, ומי יכין את השוברות האלה? להביאם מחו"ל, מווינא? יש סכנה בדבר...

ואז גם נקראה לביאליסטוק אספת-היסוד של ההסתדרות הציונית ברוסיא. [ע' למעלה פרק ט']. אספה זו היתה חשאית, ואת המכתב-החוזר הראשון, שערך ה„מזרחי" עם פרוטוקול של אספה זו נשרף עוד טרם שנשלח, משום שבו נקראו הנאספים בשמותיהם לעריהם, ואי-אפשר היה להעמיד אותם בסכנה, ונשלח מכתב-חוזר שני רק בשמות הערים, שמשם באו הנאספים. [ובאמת נודע אח"כ דבר אספה זו להז'נדרמיא שבעיר, היו חפושים ובקורים כנהוג. אולם כאשר נודע לה, כי גם הגרש"מ השתתף בה בטלה החקירה].

באספה זו נתאשר ה„מזרחי" בתור „מרכז רוחני" גם לציוניים, והחל ביסוד אגודות ציוניות בכל רחבי רוסיא; וכאשר נוסדה איזו אגודה, אז חבר אותה ה„מזרחי" אל „מרכז-הפוסטה", שהיה בקישינוב. במשך השנה הראשונה של התנועה הציונית, או יותר נכון: עד יום מותו של הגרש"מ, הקדיש ה„מזרחי" את רובי כחותיו אל התנועה הציונית, הרחיב אותה בין חוגי החרדים ומשך אליה מספר גדול של רבנים, עד כי כל הזמן ההוא, מן הקונגרס הראשון עד השני, לא היתה ברוסיא כל התנגדות לציונות מצד החרדים. ובאספת

הציונים הרוסים, לפני הקונגרס השני, שהיתה בוורשה באלול תרנ"ח, השתתפו כעשרים רבנים מכל קצות המדינה, ורבים מהם גם נסעו אל הקונגרס בבאזל, מלבד מאות מכתבי-ברכה מרבני רוסיא, שנתקבלו בלשכת-הקונגרס.]את המכתבים האלה חפצתי אז להוציא בקובץ מיוחד, ופניתי בענין זה אל הלשכה בווינא, אך ד"ר הרצל כתב לי, כי המכתבים האלה נמסרים למטרה זו להרב רבי שמואל יעקב רבינוביץ באלקסוט, שנבחר בקונגרס השני לאחד המורשים הציוניים ברוסיא].

כה היה אז, בשנות תרנ"ז—תרנ"ח, המעבר מ„חבת ציון" ל„ציונות המדינית" ברוסיא בעזרת ה„מזרחי" בביאליסטוק. — דרך אגב: לכל ההוצאות של עבודה ציונית זו ביהד את קריאת האספה-המיסדת קבל ה„מזרחי" מכספי ה„שקלים" רק כמאה וששים רובל. — ואין כל פלא אם ההסתדרות הציונית ברוסיא נשארה נאמנה ברובה הגדול אל רעיון „חבת ציון" ואל עבודת הישוב בארץ ישראל, גם בעת שבמערב לעגו לכל אלה והביטו עליהם כעל „דברי בטלנות"... ואין כל פלא ג"כ אם בתוך הסתדרות זו בשנותיה הראשונות נמצאו מאות אגודות ציוניות של יהודים חרדים, אשר רבות מהן עברו אח"כ אל „המזרחי" החדש, שנוסד בווילנא באדר תרס"ב.

כה השפיעה הדת, דרך צינורות ה„מזרחי" הראשון, על התחיה הלאומית בצורתה החדשה, בצורת התנועה הציונית.

ח ת י מ ה.

את הפרקים ההיסטורים הקצרים סיימתי עם ר א ש י ת ה של התנועה הציונית, אולם השפעת הדתיים על תנועה זו לא פסקה ואינה פוסקת עד היום הזה. להקדיש לתקופה אחרונה זו, בת עשרים ושתים שנה, פרקים מיוחדים אינני יכול, באשר הם לא יהיו כבר פרקים ה י ס ט ו ר י י ם. אבל גם לעבור עליה בשתיקה גמורה אי-אפשר לי, ועל כן אעבור על תקופה זו רק בסקירה כללית קצרה.

כבר הזכרתי, כי בקונגרס הציוני ה ש נ י נבחר הרב רבי שמואל יעקב רבינוביץ לאחד המורשים הציוניים. להרב הזה נמסר גליל ליטא, ועל משמרתו זו עמד בשבתו באלקסוט ובעברו אח"כ לסאפוצקין, במרומה עד הקונגרס השביעי, עד שעזב את רוסיא והיה לרב בעיר ליברפול באנגליא. הרב הזה היה אחד המורשים הציוניים היותר זריזים וחרוצים בעבודתם, ובגלילו היתה גדולה תמיד התנועה הציונית. מלבד זה כתב מאמרים חשובים „בהמליץ", וגם אסף יותר ממאה מכתבי-רבנים ברוסיא ופולין על אדות הציונות, שהחל לפרסמם ב„המליץ".

אל הקונגרס הציוני השלישי בא גם הגאון רבי יצחק יעקב ריינס, אשר מני אז הקדיש את כחות גופו החלש וכשרונות רוחו הכבירה אל העבודה הציונית, והיה ממיסדי ה„מזרחי" ומנהליו. על פ ע ו ל ו ת י ו של הגאון המצוין הזה ב ס פ ר ו ת ו ב ח י י ם לתחית העם והארץ כבר כתבו רבים, והן רשומות באמת גם בספריו הוא. אבל ה ש פ ע ת ו של גאון זה על התחיה הלאומית היא יותר עמוקה ויותר מקיפה, באשר ה י א ל א פ ס ק ה עם מותו, בהפסק פ ע ו ל ו ת י ו. תלמידי י ש י ב ת ו, לומדי ס פ ר י ו והולכי בדרכי ה„מזרחי" ממשיכים וימשיכו את חוטי רוחו וארג פעולותיו *).

השפעה גדולה על התחיה הלאומית, שנמשכת עוד מתקופת „חבת ציון" ונתעוררה מחדש ביסוד ה„מזרחי" בווילנא, היתה להחכם רבי זאב יעבץ, שהקים בספריו ובמאספיו ובמאמריו דור שלם של דתיים-לאומיים, ציוניים בלב ונפש. גם השפעה זו עדיין לא פסקה;

---

*) ע"ד הגאון הזה מוציא ה„מזרחי" חוברת מיוחדת.

וכאשר דבריו הספרותיים, שהם עתה יקרי-המציאות, יופיעו מחדש בקהל תגבר השפעה זו עוד בכח יותר גדול מאשר לפני שלשים—עשרים שנה, ביחוד בחוגי הצעירים הדתיים אשר בפולין.

גם בתקופה זו עבד חבל רבנים בתוך המחנה הציוני. על אלה שעברו למחנה זה יחד עם שאר „חובבי ציון". [ע' למעלה פרק י"א] נוספו רבנים רבים חדשים, מסורים לרעיון הציוני ועובדים עבודתו באהבה, כמו הרב רבי רפאל נטע באריזשאנסקי בהומל, הרב הישיש דרוזד בסביז', הרב רי"ל קובאלסקי בוולוצלאווק, הרב רבי שלמה אהרנסאן בנעזין, — עתה בקיוב, הרב רבי מיכל האווישא משקיד, הרב רבי לוי למברסקי בסמילה, הרב ר"י למדן בפופיליאן, הרב רי"ל דון-יחייא בשקלוב, הרב גליקסברג באודיסה ועוד ובעתים הראשונות גם הרבנים רבי יצחק ראבינוביץ מפונביז, רבי אליהו קליאצקין ממאריאמפול,— עתה בלובלין, ר"י פרנקל מסארוקי, רבי צבי ספקטור מסאקולקה,— ואח"כ באמציסלוב, רבי א. ש. תמרות ממילייציין ועוד. כל הרבנים האלה בעבודתם בעריהם ובהשתתפותם באספות ציוניות גליליות עזרי הרבה והרבה להתפשטות הרעיון הציוני בין המוני-היהודים, הנאמנים למסורת-אבות. ואם עוד נוסיף, כי המטיפים הציוניים בעשר השנים הראשונות היו כמעט כולם ציונים דתיים, אז נבין מה גדול חלקם של הכחות הדתיים גם בבנין ההסתדרות הציונית ברוסיא הרחבה של הימים ההם *). ואם נמצאו ונמצאים בין היהודים החרדים גם מתנגדים לציונות, הנה מתנגדים כאלה נמצאו ונמצאים במדה עוד יותר מרובה בין היהודים החפשים בדת...

וביצירת המוסדות הציוניים: הקולוניאל-באנק העברי והקרן הקימת לישראל, השתתפו ומשתתפים בודאי היהודים הדתיים במדה גדולה מאד. די רק להזכיר את תפקידי בתי-כנסיות ובתי-מדרשות שלנו ביצירת המוסדים האלה ובהתפתחותם בכל זמן קיומם כדי לעמוד כהוגן על כל ערכה של השתתפות זו.

אולם השתתפות זו של היהודים הדתיים בהסתדרות הציונית לא היתה ניכרת ביותר, ביחוד לרגלי רגש „בטול היש", הקבוע בלבות

---

*) יש להזכיר עוד כי רבים „מבעלי-הכתים" חברו ספרים חשובים על הציונות, כמו: „צדקת ציון", שמחברו הוא עושה-שעונים, „הלכתא למשיחא" ועוד.

היהודים האלה כלפי כל „נאור" „ובעל דיפלום", עד שנוצרה הסתדרות „מזרחי", שהכניסה את הציונים הדתיים תחת דגל אחד, מלבד שבזה גם נתנה את האפשרות לדתיים רבים להכנס תחת הדגל הציוני. ה„מזרחי", שנוסד בשנת תרס"ב בווילנא, היה כעבור שנים אחדות להסתדרות עולמית, ומן הקונגרס הציוני הששי והלאה כבר הופיעו הציונים הדתיים על הבמה הציונית בתור כח מאוחד ומסודר. לא פה המקום למסור אף בקצרה את פעולות ה„מזרחי" בי"ח שנות קיומו בתוך ההסתדרות הציונית ומחוצה לה. אבל יש להזכיר, כי בראש ה„מזרחי" העולמי עומדים עתה גדולי הרבנים בכל ארץ וארץ, ובתוך מחנהו עולה מספר הרבנים לכמה וכמה מאות, ובתוך רבבות חבריו יש כחות נאורים כבירים; חכמים אנשי־מדע, סופרים בעלי־כשרון, אמנים מפורסמים וסוחרים מנוסים ופיננסיסטים מומחים והרבה כחות עובדים של צעירים, אומנים ופועלים עושים בכל מלאכה.

יש להזכיר, כי לנצחון הגדול של הרעיון הציוני בספירות העליונות של הממשלה האנגלית, נצחון שמצא את בטויו הראשון בדקלרציא של באלפור, עזר הרבה גם נשיא ה„מזרחי" באנגליא, הרב הכולל ד"ר הערץ. יש להזכיר עוד, כי באי־כחה של ההסתדרות הציונית העולמית לוקחים להם הזכות לדבר בשם כל היהדות, אף בשם החרדים בכלל, ועל כן דבריהם נשמעים, רק באשר בהסתדרות זו יש פדרציא חרדית גלויה, היא הסתדרות „מזרחי". ובעיקר יש להזכיר, כי עתה, בעת העבודה ההיסטורית הגדולה של יצירת ארץ ישראל עברית, כבר מופיעה הסתדרות ה„מזרחי" על גבי נדבכי הבנין בכחות גדולים ועצומים, מוכנת לבנות את העם והארץ ברוח התורה, באותה הרוח שהחיתה את העצמות היבשות והעמידה על רגליהם חיל גדול מאד, להוציא את העם מקברות הגולה ולההיותו בארץ אבותיו.

אם את כל הדברים האלה יזכרו כל בוני העם והארץ, והיהודים הדתיים יתפסו את מקומם הראוי להם בעבודת־בנין ענקית זו, אז כולם יכירו את מקומה של הדת הישראלית בתחיה הלאומית, וארץ ישראל עברית תהיה, עברית לא רק באדמתה, בעבודתה ובשפתה, אלא גם בתורתה, כמו שחזו אותה נביאינו ברוח קדשם לפני אלפי שנים: מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים.

תקוני טעיות.

צד	שורה		נדפס:	צ"ל:
ג	7	מלמטה	בשבועון	בעתון
ו	2	״	נאל	אל
״	1	״	תנבא	נתנבא
ח	14	מלמעלה	הזדמננותו	הזדמנותי
ט"ז	12	״	דן	דו
י"ט	4	״	להיתה	להותה
כ"ו	10	מלמטה	שגזכל	שנזכל
כ"ט	4	מלמעלה	בי"ח	כי"ח
ל"ד	2	״	מביקשו	מבוקשו
ל"ה	13	״	דרחמנא לן	למה לן
מ"ז	4	״	הנני	הננו
מ"ח	5	״	ת"ת	ת"ר
נ"ח	4	מלמטה	בקרבי	בקרבו
ס	16	מלמעלה	תאמין	האמין
ס"א	17	״	נמרתי	גמרתי
״	20	״	העכרים	העברים
ס"ב	13	״	שמהיחתי	שמחתי
ס"ד	1	מלמטה	השר	חשד
ס"ה	1	מלמעלה	חשר	חשד
ס"ז	8	״	רסו	108
״	11	״	מ. ספר	מ. בית=ספר
ע"ד	14	״	להורתנו	להורותנו
צ"א	19	״	בזה	כזה
צ"ג	8	מלמטה	חז"ם	הו"ם
ק"ב	2	מלמעלה	רכי	רבי
קט"ז	14	״	כלתי	בלתי

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00364232 9